

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

**ΣΧΟΛΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΚΑΙ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΩΝ
ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ**

ΤΜΗΜΑ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΠΜΣ: “ΕΦΑΡΜΟΣΜΕΝΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΤΗΣ ΑΜΥΝΑΣ”

**Θέμα Διπλωματικής: «Ευρωπαϊκή Προοπτική της Τουρκίας, Τάσεις
Σύγκλισης ή Απόκλισης»**

Επιβλέπων Καθηγητής: Χρήστος Κόλλιας

**Μεταπτυχιακός Φοιτητής: Αθανάσιος Σάββας
(ΑΜ: Μ011618051)**

Βόλος, Ιούνιος 2020

Πίνακας Περιεχομένων

Ευχαριστίες.....	4
Περίληψη	1
Abstract.....	2
Εισαγωγή	3
Κεφάλαιο 1.....	6
Μεθοδολογία της ερευνάς	6
1.1 Βιβλιογραφική ανασκόπηση.....	9
1.2 Κριτήρια ένταξης στην Ευρωπαϊκή Ένωση.....	17
1.3 Τουρκική ένταξη στην Ευρωπαϊκή Ένωση	29
Κεφάλαιο 2.....	36
Ανασκόπηση των σχέσεων Τουρκίας – Ευρωπαϊκής Ένωσης	36
2.1 Ιστορική αναδρομή των σχέσεων Τουρκίας – Ευρώπης	36
2.2 Σχέσεις Τουρκίας – Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας.....	38
2.3 Σχέσεις Τουρκίας – Ευρωπαϊκής Ένωσης	39
2.3.1 Σχολές σκέψεις ενάντια στην ένταξη της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση	46
2.3.2 Σχολές σκέψης υπέρ της ένταξης της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση.....	52
2.3.3 Σχολή σκέψης ουδέτερη ως προς την ένταξη της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση.....	54
Κεφάλαιο 3.....	58
Πολιτική και θρησκεία.....	58
3.1 Η σχέση του στρατού με την πολιτική στην Τουρκία	58
3.1.1 Ο ρόλος του τουρκικού στρατού στην πολιτική.....	58
3.1.2 Κύριες αιτίες της στρατιωτικής παρέμβασης στην πολιτική	59
3.1.3 Ο αντίκτυπος της Ευρωπαϊκής Ένωσης στις σχέσεις στρατού-πολιτικής στην Τουρκία.....	61
3.1.4 Μεταρρυθμίσεις και πρόοδος στις σχέσεις του στρατού και της πολιτικής διακυβέρνησης.....	64

3.1.5 Αξιολόγηση του ρόλου της ΕΕ στις πολιτικές-στρατιωτικές σχέσεις της Τουρκίας	68
3.2 Θρησκεία και Ε.Ε.	69
3.2.1 Το πολιτικό Ισλάμ και ο ρόλος του στην πολιτική	73
3.2.2 Η επιρροή της Ε.Ε. στη θρησκευτική ελευθερία της Τουρκίας.....	75
3.3 Κυπριακό ζήτημα.....	79
Κεφάλαιο 4.....	83
Η Τουρκική οικονομία: Βασικά χαρακτηριστικά.....	83
4.1 Χαρακτηριστικά της Τουρκικής οικονομίας και πρόσφατες εξελίξεις	83
4.2 Λειτουργία του χρηματοπιστωτικού τομέα	91
4.3 Λειτουργία της αγοράς εργασίας.....	92
4.4 Κοινωνική πολιτική και απασχόληση.....	99
4.5 Εκπαίδευση και καινοτομία	103
4.6 Διάρθρωση οικονομικών τομέων και επιχειρήσεων.....	105
4.7 Οικονομική ενσωμάτωση με την ΕΕ και ανταγωνιστικότητα.....	106
4.8 Ενεργειακός τομέας	108
Κεφάλαιο 5.....	113
5.1 Ανάλυση SWOT	113
5.2 Η στάση των Τούρκων πολιτών και των Ευρωπαϊκών χωρών.....	121
Κεφάλαιο 6.....	126
Συμπεράσματα.....	126
Βιβλιογραφία	130

Κατάλογος Γραφημάτων

Γράφημα 1 Πληθυσμιακά μεγέθη Τουρκίας.....	84
Γράφημα 2 Πληθυσμιακά μεγέθη Ε.Ε.....	85
Γράφημα 3 Ετήσιο ποσοστό του ρυθμού ανάπτυξης ΑΕΠ	86

Γράφημα 4 Κατά κεφαλήν Ακαθάριστο εγχώριο προϊόν (ΑΕΠ) σε μονάδες αγοραστικής δύναμης.....	86
Γράφημα 5 Ποσοστία διαφορά κατά κεφαλήν ΑΕΠ Τουρκίας - ΕΕ	88
Γράφημα 6 Καθαρές ροές άμεσων ξένων επενδύσεων (Πηγή World Bank, Ίδια επεξεργασία).....	89
Γράφημα 7 Ακαθάριστο διεθνές χρέος ως % του ΑΕΠ.....	89
Γράφημα 8 Πληθωρισμός, ετήσιος ρυθμός ανάπτυξης (%).....	90
Γράφημα 9 Ποσοστό ανεργίας.....	93
Γράφημα 10 Ποσοστό ανεργίας γυναικών	94
Γράφημα 11 Ποσοστό ανεργίας αντρών.....	94
Γράφημα 12 Ανεργία νέων	95
Γράφημα 13 Ανεργία νέων -γυναικών.....	96
Γράφημα 14 Ανεργία νέων -αντρών	96
Γράφημα 15 Ποσοστό ανεργίας των ατόμων με υψηλό μορφωτικό επίπεδο.....	98
Γράφημα 16 Ποσοστό ανεργίας των ατόμων με υψηλό μορφωτικό επίπεδο.....	98
Γράφημα 17 Συντελεστής Gini 2018 Τουρκία – ΕΕ	102
Γράφημα 18 Διαφορά μισθών μεταξύ των δύο φύλων, Ποσοστό % του συνολικού αριθμού εργαζομένων	103
Γράφημα 19 Ποσοστό συμμετοχής στις διάφορες εκπαιδευτικές βαθμίδες.....	104
Γράφημα 20 Μέση επίδοση βαθμολογίας PISA Τουρκίας – Βουλγαρίας	105
Γράφημα 21 Έξοδα για την Ε&Α	105
Γράφημα 22 Εξαγωγές αγαθών και υπηρεσιών	108
Γράφημα 23 Εισαγωγές αγαθών και υπηρεσιών	108

Κατάλογος Πινάκων

Πίνακας 1 Οι κύριοι σταθμοί στην ιστορία της ΕΕ	28
Πίνακας 2 Οι κύριοι σταθμοί στις ενταξιακές διαπραγματεύσεις Τουρκίας - ΕΕ.....	33
Πίνακας 3 Χρονικό πραξικοπημάτων.....	68

Ευχαριστίες

Η παρούσα διπλωματική εργασία αποτελεί την κορύφωση των μεταπτυχιακών σπουδών μου στο Τμήμα Οικονομικών Επιστημών του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας, και συγκεκριμένα στην κατεύθυνση της Εφαρμοσμένης Οικονομικής στην Άμυνα.

Θέλω να εκφράσω τις θερμές ευχαριστίες μου στον καθηγητή κ. Κόλλια Χρήστο, που επέβλεψε τη παρούσα διπλωματική εργασία, αλλά και για την πολύτιμη αρωγή στην επιλογή του συγκεκριμένου θέματος μέσα από μία πληθώρα καίριων και ενδιαφερόντων θεμάτων προς έρευνα και ανάλυση, καθώς και για την ουσιαστική επιστημονική καθοδήγηση που μου προσέφερε κατά τη διάρκεια της εκπόνησής της. Ευχαριστίες οφείλω στους καθηγητές του τμήματος για τις γνώσεις που μου μεταλαμπάδευσαν κατά τη φοίτησή μου, όπως και την πολύτιμη συνεισφορά τους στο κτίσιμο της επαγγελματικής μου σταδιοδρομίας.

Ευχαριστώ, επίσης, την οικογένεια μου και τους φίλους μου για την αδιάκοπη υποστήριξη, ηθική και υλική, που μου παρείχαν καθ' όλη τη διάρκεια των σπουδών μου, αλλά και για την αμέριστη κατανόηση, υπομονή και περιβάλλουσα αγάπη στον αδιάκοπο αγώνα της επίτευξης των επαγγελματικών μου επιδιώξεων και ονείρων.

Περίληψη

Σκοπός της παρούσας εργασίας αποτελεί η προσπάθεια ανάλυσης της προοπτικής ένταξης της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση, καθώς και η ενδελεχής παρουσίαση των δυσχερειών που η ίδια αντιμετωπίζει, ώστε να επιτευχθεί η προσχώρησή της στην Ένωση. Η συγκεκριμένη μελέτη επιδιώκει να καλύψει και να επεξεργαστεί θέματα που σχετίζονται με τη κοινωνική ζωή της χώρας, τα ανθρώπινα δικαιώματα, την επίδραση του στρατιωτικού κατεστημένου και της μουσουλμανικής θρησκείας, το Κυπριακό ζήτημα, ενώ εστιάζει σε πτυχές της οικονομικής κατάστασης της χώρας.

Αναμφισβήτητα, το ζήτημα της ενδεχόμενης ένταξης της Τουρκίας στο ευρωπαϊκό οικοδόμημα βρισκόταν ψηλά στην αντζέντα της Ένωσης, ωστόσο, η ευρωπαϊκή προοπτική της γείτονος χώρας τίθεται εν αμφιβόλω. Παρά την πραγματοποίηση σκληρών διαβουλεύσεων που διήρκεσαν αρκετά χρόνια, οι ενταξιακές διαπραγματεύσεις παραμένουν για χρόνια παγωμένες με την Ευρωπαϊκή. Ο δρόμος για την ευρωπαϊκή προοπτική προβλέπεται μακρύς, διότι η Τουρκία καλείται να επιλύσει σοβαρά ζητήματα πολιτικής, οικονομικής και ιδεολογικής φύσης, προκειμένου να εκπληρώσει μία σειρά δυσεπίτευκτων κριτηρίων που θέτει η Ένωση.

Η ενδεχόμενη προσχώρηση της Τουρκίας αποτελεί αιτία συζητήσεων, καθότι τα ζητήματα που διακυβεύονται είναι πολλά και σύνθετα, ενώ η επίλυσή του δεν προβλέπεται άμεση. Οι διεθνείς και θεσμικές συνιστώσες που τίθενται συνηγορούν πως κατά την υφιστάμενη περίοδο η Τουρκία δεν πληροί τα κριτήρια της Κοπεγχάγης, ενώ δεν ικανοποιεί τις απαιτούμενες προδιαγραφές του ευρωπαϊκού κεκτημένου. Η πορεία που οφείλει να ακολουθήσει είναι επίπονη, εάν δεν επιθυμεί να απωλέσει το ευρωπαϊκό της μέλλον, εάν δύναται, εν τέλει, αυτό ποτέ να πραγματοποιηθεί. Σε κάθε περίπτωση πάντως είναι ενδιαφέρον να μελετηθεί η πορεία της γείτονος χώρας στην προσπάθειά της να καταστεί πλήρες μέλος της Ευρωπαϊκής Ένωσης, καθώς και να ερευνηθεί ο βαθμός που συγκλίνει ή αποκλίνει από την πραγμάτωση αυτού του στόχου της.

Λέξεις-Κλειδιά: *Τουρκία, Ευρωπαϊκή Ένωση, προοπτικές, προβλήματα, ενταξιακές διαπραγματεύσεις, διεύρυνση της Ευρωπαϊκής Ένωσης, κριτήρια Κοπεγχάγης.*

Abstract

The purpose of this dissertation is the attempt to analyze the prospect of Turkey's accession to the European Union, as well as to present in detail the facing difficulties of the accession procedures. This study seeks to cover and elaborate on issues related to the country's social life, human rights, the impact of the military establishment and the Muslim religion, the Cyprus issue, while focusing on aspects of the country's financial situation.

Undoubtedly, the issue of Turkey's potential integration into the European edifice was prioritized in the Union's agenda, however, the European perspective of its neighboring country is questionable. Despite years of intense consultations, accession negotiations have been deemed fruitless, with the European Union blaming Turkish rulers for adopting a rigid stance, intolerance, a nation-centered tendency and a departure from European ideals. The road to the European perspective is a long one, as Turkey is called upon to resolve serious issues of a political, economic and ideological nature in order to fulfill a series of unsustainable criteria set by the European Union.

Turkey's eventual accession has been a source of controversy, as the issues at stake are innumerable and not immediately resolved. The international and institutional components argue that in the current period, Turkey does not meet the Copenhagen criteria and does not meet the required standards of the European acquis and drastic reforms should be implemented. In any case, it is interesting to study the course of the neighboring country in its bid to become a full member of the European Union, as well as to investigate the degree to which it is converging or diverging from achieving its objective.

Keywords: *Turkey, European Union, prospects, problems, accession negotiations, enlargement of the European Union, Copenhagen criteria.*

Εισαγωγή

Η διεύρυνση της Ευρωπαϊκής Ένωσης με λοιπές χώρες του Ευρωπαϊκού κορμού αποτελεί ιστορική ευκαιρία στην προσπάθεια που καταβάλλεται για την εξασφάλιση της ασφάλειας, της σταθερότητας και της ευημερίας στην Ευρώπη. Ωστόσο, προκειμένου να επιτευχθεί η ένταξη, απαιτείται η ύπαρξη και καταλυτική δραστηριοποίηση θεσμών, ικανών να εγγυηθούν την προάσπιση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και της δημοκρατίας, την κατοχύρωση ενός κράτους δικαίου, την αρχή της λαϊκής κυριαρχίας, το σεβασμό και την προάσπιση των μειονοτικών πληθυσμών, την ικανότητα ουσιαστικής αντιμετώπισης των ανταγωνιστικών πιέσεων και των δυνάμεων της αγοράς εντός της Ένωσης. Η πλήρης ικανοποίηση αυτών των κριτηρίων της Κοπεγχάγης¹ παρέχει τη δυνατότητα στη χώρα να αναλάβει υποχρεώσεις πλήρους συμμετοχής, ώστε να καταστεί ικανή να ανταποκριθεί σε στόχους της συγκεκριμένης πολιτικής, οικονομικής και νομισματικής Ένωσης.

Η αίτηση μιας χώρας για ένταξη στην Ευρωπαϊκή Ένωση αποτελεί την αρχική ενέργεια για την εκκίνηση μακροχρονίων και ίσως επίπονων διαδικασιών, καθώς η λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης βασίζεται σε συγκεκριμένες διαδικασίες ένταξης, μέσα από τις οποίες πιστοποιείται το αν τηρούνται οι απαιτήσεις ενός υποψηφίου προς ένταξη κράτους κατόπιν της συμφωνίας συγκατάθεσης των θεσμικών οργάνων της Ένωσης και των κυβερνήσεων των κρατών μελών. Συγκεκριμένα, η διαδικασία προβλέπει την υποβολή αίτησης ένταξης στο Ευρωπαϊκό Συμβούλιο, το οποίο με τη σειρά του ζητά από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή να αξιολογήσει το κατά πόσο το υποψήφιο κράτος πληροί τα κριτήρια και τις προϋποθέσεις ένταξης.

Η υποβολή αίτησης της Τουρκίας για ένταξη στην Ευρωπαϊκή Ένωση χρονολογείται το 1987. Παρόλα αυτά, οι σχέσεις της Ευρωπαϊκής Κοινότητας με την Τουρκία γνώρισαν ευοίωνες και δυσχερείς περιόδους, κυρίως ανάλογα με την πολιτική, κοινωνική και οικονομική κατάσταση της χώρας, με αποτέλεσμα να μην έχει καταστεί πλήρες μέλος της Ευρωπαϊκής Ένωσης, καθώς η περίπτωση της εξετάζεται διαφορετικά από αυτές κρατών που ήδη έχουν προσχωρήσει στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα. Αξίζει να σημειωθεί ότι η εκδήλωση ενδιαφέροντος της Τουρκίας να συνταχθεί και να συμπορευθεί με την

---

¹ Πηγή: https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/policy/glossary/terms/accession-criteria_en

Ενωμένη Ευρώπη σημειώθηκε ένα μήνα μετά την Ελληνική εκδήλωση ενδιαφέροντος για τη σύναψη συμφωνίας σύνδεσης το 1959, έχοντας ως απώτερο στόχο να επωφεληθεί από παρόμοια οικονομικά, πολιτικά κοινωνικά και εμπορικά πλεονεκτήματα. Το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο του Ελσίνκι (10-11 Δεκεμβρίου 1999) αποφάσισε να αναγνωρίσει την Τουρκία ως υποψήφια χώρα. Σε διάφορες ευκαιρίες, όμως, η Ευρωπαϊκή Ένωση υπενθυμίζει στην Τουρκία ότι η εκπλήρωση των ενταξιακών κριτηρίων και η εφαρμογή των κοινοτικών κεκτημένων θα εξαρτηθεί από την πρόοδο που η ίδια θα σημειώσει σε ό,τι αφορά την προετοιμασία της για την προσχώρηση.

Το Δεκέμβριο του 2004, το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο δέχτηκε να αρχίσει και επίσημα ενταξιακές διαπραγματεύσεις με την Τουρκία, πάνω σε ένα αυστηρό πλαίσιο, πράγμα το οποίο καταμαρτυρεί την απαίτηση για μια σειρά ταχέων και αναγκαίων μεταρρυθμίσεων σε μια μακροχρόνια περίοδο. Έπειτα από μια σειρά αλληπάληλων συνδιασκέψεων που αφορούσαν το καθεστώς της Τουρκίας και παρά την ύπαρξη ερωτημάτων και εναντιώσεων αρκετών κρατών-μελών περί της Ευρωπαϊκής της πορείας, η ίδια κατάφερε να διαμορφώσει ένα διαπραγματευτικό πλαίσιο και να ενταχθεί σε καθεστώς υποψήφιας για ένταξη χώρας. Καθίσταται προφανές ότι η Ευρωπαϊκή προοπτική της Τουρκίας επαφίεται κατά κύριο λόγο στην ίδια και στο βαθμό που οι αλλαγές της θα συμβαδίσουν με την Ευρωπαϊκή της πορεία, τις διαδικασίες και τις πρακτικές της Ένωσης, καθώς και στην αποφασιστικότητα που θα επιδείξει για να εφαρμόσει καινοτόμες αλλαγές στα πλαίσια του Ευρωπαϊκού κεκτημένου (Tocci, 2011). Είναι αναμφισβήτητο ότι η Τουρκία βρίσκεται σε σπουδαία γεωγραφική θέση. Αποτελεί το σταυροδρόμι μεταξύ Ανατολής και Δύσης και συνδετικό κρίκο με χώρες της Μέσης Ανατολής πλούσιες σε σημαντικούς φυσικούς πόρους και σπουδαία ενεργειακά κοιτάσματα. Το προαναφερθέν χωροταξικό και γεωγραφικό της πλεονέκτημα καθιστά την Τουρκία ιδανική χώρα για να αξιοποιηθεί ως χώρα-σύνδεσμος για την επίλυση του ενεργειακού προβλήματος της Ευρωπαϊκής Ένωσης, τη διαμόρφωση ισορροπιών μεταξύ Δύσης και Ισλάμ, καθώς και για την αποκατάσταση της ασφάλειας και της σταθερότητας στην κρίσιμη περιοχή της Μέσης Ανατολής. Ακόμη, η Τουρκική οικονομία θα μπορούσε να συμβάλει σημαντικά στην οικονομική κατάσταση της Ενωμένης Ευρώπης εξαιτίας της διόγκωσης των εισαγωγών κεφαλαιουχικών αγαθών, της αύξησης των άμεσων ξένων επενδύσεων, της εντατικοποιημένης δραστηριοποίησης του βιομηχανικού τομέα, αλλά και της παρουσίας

ενός άριστα εξειδικευμένου εργατικού δυναμικού. Ωστόσο, παράγοντες άμεσα σχετιζόμενοι με τις θρησκευτικές διαφορές, το χαμηλό επίπεδο ζωής, τις μεγάλες εισοδηματικές διαφορές (π.χ. το κατά κεφαλή ΑΕΠ της Τουρκίας το 2018 ανήλθε στα 28028\$ ενώ της ΕΕ κυμαινόταν στα 43737\$), το χαμηλό κατά κεφαλήν εισόδημα σε σχέση με το μέσο όρο στην Ευρωπαϊκή Ένωση (εξαιρουμένων της Ρουμανίας και της Βουλγαρίας με των οποίων το κατά κεφαλήν εισόδημα είναι συγκρίσιμο), τα αυξημένα περιστατικά καταπάτησης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, τη μετανάστευση, την παραβίαση κανόνων διεθνούς δικαίου, το μη σεβασμό στην τήρηση συμφωνιών περί οριοθέτησης συνοριακών γραμμών και τη σημαντική επίδραση του στρατιωτικού κατεστημένου στην πολιτική ζωή της χώρας, οδηγούν στην υιοθέτηση της άποψης ότι το κόστος υλοποίησης του κοινοτικού κεκτημένου καθίσταται μεγάλο και η προσχώρηση της στην Ευρωπαϊκή Ένωση γεμάτη προκλήσεις.

Η Τουρκία οφείλει να προβεί σε μεταρρυθμίσεις που θα ανταποκρίνονται στα προαπαιτούμενα της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ενώ η τουρκική κυβέρνηση οφείλει να υλοποιήσει τη χρυσή τομή που θα συγκεράσει τις Ευρωπαϊκές απαιτήσεις και τα τουρκικά συμφέροντα. Θεωρείται δεδομένο ότι τα χρόνια που επακολουθούν μέχρι την επανεκκίνηση των ενταξιακών διαπραγματεύσεων και την ενδεχομένως επιτυχή ολοκλήρωση τους, αποτελούν μία χρονική περίοδο στην οποία με δυσκολία κανείς δύναται να προβλέψει τι μπορεί να συντελεστεί στην τουρκική πολιτική πραγματικότητα (Phinnemore and İçener, 2016).

Από τη στιγμή που η Τουρκία ανταποκριθεί στο βαθμό που αρμόζει, προχωρήσει στην υλοποίηση των δομικών αλλαγών και αποφασιστεί η ένταξη, θα πρέπει να διεξαχθούν δημοψηφίσματα σε κράτη-μέλη της Ένωσης και να επικυρωθούν από τα εθνικά κοινοβούλια. Λαμβάνοντας, όμως, υπόψη, την αρνητική προδιάθεση των Ευρωπαίων πολιτών ως απόρροια της προκλητικής στάσης της Τουρκίας επί σειράς ζητημάτων, όπως προκύπτει από το ευροβαρόμετρο (Eurobarometer 63, 2005) δεν είναι δύσκολο να προβλεφθεί πως, με τα σημερινά δεδομένα, η ενταξιακή της πορεία θεωρείται ανέφικτη. Μονάχα εάν η Ένωση αναδειχθεί σε πολιτική Ένωση ομοσπονδιακού χαρακτήρα και εφόσον η Τουρκία καταφέρει να πείσει την Ευρωπαϊκή κοινή γνώμη περί της νομιμότητας των ενεργειών της και της συμβατότητας της με τα Ευρωπαϊκά πρότυπα και κεκτημένα, τότε θα μπορεί να συντελεστεί η διαδικασία προσχώρησης.

Κεφάλαιο 1

Μεθοδολογία της ερευνάς

Η προσωπική επιθυμία και το ενδιαφέρον για τη μελέτη της ευρωπαϊκής προοπτικής της Τουρκίας προξενήθηκε από την πληθώρα συζητήσεων που διεξάγονται το τελευταίο χρονικό διάστημα γύρω από το συγκεκριμένο θέμα ως απόρροια μίας σειράς γεγονότων που σχετίζονται με τη μη εφαρμογή διεθνών συνθηκών, τη μη τήρηση κανόνων διεθνούς δικαίου, τον περιορισμό των ελευθεριών, την καταπάτηση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και την παραβατικότητα μέσω της χρήσης στρατιωτικών δυνάμεων από την πλευρά της Τουρκίας. Απώτερος σκοπός της παρούσας εργασίας αποτελεί η συμβολή της στη διερεύνηση της μελέτης όσον αφορά τα προβλήματα που αντιμετωπίζει η Τουρκία στην ένταξή της στην Ενωμένη Ευρώπη, στα κωλύματα που η ίδια καλείται να υπερκεράσει, τις συγκλίσεις και αποκλίσεις της από την ευρωπαϊκή προοπτική της Ένωσης, ώστε να καταστεί μέλος της.

Πρωταρχικό κίνητρο και αφορμή για την εκπόνηση της συγκεκριμένης εργασίας αποτέλεσε η αντιπαράθεση των μελετών (Βερέμης, 2002; Συνοδινού, 2010) που έχουν διεξαχθεί σχετικά με το αν η Τουρκία ικανοποιεί και πληροί τις απαραίτητες προϋποθέσεις για να καταστεί ένα κράτος στα πρότυπα και τις προδιαγραφές του ευρωπαϊκού κεκτημένου. Είναι αναμφισβήτητο ότι στην ιστορική αναδρομή της Ευρωπαϊκής Ένωσης, το ζήτημα της ένταξης της Τουρκίας στην ευρωπαϊκή κοινότητα κατάφερε να γίνει το πιο πολυσυζητημένο (Barysch et all, 2005). Εύλογα, συνεπώς, μπορεί να τεθεί το ερώτημα μήπως η Ευρωπαϊκή Ένωση μπορεί να συμπεριλάβει χώρες, οι οποίες αν και γεωγραφικά βρίσκονται στη γηραιά ήπειρο, εντούτοις, διαφέρουν κοινωνικά, οικονομικά και πολιτικά από τα ευρωπαϊκά πρότυπα. Αξίζει, ωστόσο, να σημειωθεί πως η προσάρτηση ενός κράτους στην ευρωπαϊκή κοινότητα αποτελεί μία διαδικασία που εδράζεται επί ζητημάτων σχετιζόμενων με την οικονομία, την πολιτική, την κοινωνία και την ασφάλεια. Αυτά, άλλωστε, θα αποτελέσουν βασικούς πυλώνες πάνω από τους οποίους θα διερευνηθεί το συγκεκριμένο θέμα στο πλαίσιο της ερευνητικής μας διαδικασίας. Βασιζόμενοι στην υπόθεση της μελέτης, τα ερευνητικά ερωτήματα και το πλαίσιο ανάλυσης, η διάρθρωση της παρούσας εργασίας διαμορφώνεται όπως παρακάτω.

Η ανάλυση της ερευνητικής μας μελέτης χωρίζεται σε δύο ενότητες. Αρχικά, γίνεται μία ιστορική αναδρομή στην πορεία της Ευρωπαϊκής Ένωσης από την ίδρυσή της έως και τη σημερινή εποχή, παρατίθενται τα κριτήρια που πρέπει να πληροί μία χώρα υποψήφια προς ένταξη στην ευρωπαϊκή κοινότητα, όπως χαρακτηριστικά καθορίστηκαν στο Συμβούλιο της Κοπεγχάγης τον Ιούνιο του 1993. Επιπλέον, γίνεται λόγος για την ευρωπαϊκή προοπτική της Τουρκίας (μελέτη περίπτωσης), το ιστορικό πλαίσιο των μέχρι σήμερα προσπαθειών της για την υλοποίηση των επιδιώξεών της, ώστε να καταστεί ενεργό μέλος της Ένωσης και το βαθμό του κατά πόσο η ίδια συμμορφώνεται με τα κριτήρια αυτά. Πιο συγκεκριμένα, θα διερευνηθούν οι δυνατότητες που παρουσιάζει, αλλά και τα αδύναμα σημεία που χρήζουν παρέμβασης για περαιτέρω βελτίωση.

Ειδικότερα, τα ερωτήματα τα οποία επιχειρεί να ερευνήσει είναι τα ακόλουθα:

1) Κατά πόσο η Τουρκία ικανοποιεί το πολιτικά κριτήρια που θέτει η Ευρωπαϊκή Ένωση σχετικά με το σεβασμό των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, στη διαφύλαξη των οποίων η ίδια αποδίδει ιδιαίτερη βαρύτητα,

2) αν μπορούν οι ευρωπαίοι πολίτες να δεχτούν στους κόλπους της Ένωσης μία σχεδόν αμιγώς μουσουλμανική χώρα με διαφορετική κουλτούρα, τρόπο ζωής και επίπεδο μόρφωσης,

3) εάν καθίσταται εφικτό να εφαρμόσει δράσεις που στοχεύουν στην οικονομική και κοινωνική της ανάπτυξη, δεδομένου του υψηλού πληθωρισμού, του αυξανόμενου ποσοστού ανεργίας, της υποβάθμισης της αξίας του εθνικού της νομίσματος,

4) κατά πόσο μπορεί να υλοποιήσει πολιτικές και μεταρρυθμίσεις στον πρωτογενή τομέα και στη βιομηχανική παραγωγή, ώστε να συνεχιστεί η πρόοδος που έχει ήδη σημειωθεί,

5) εάν δύναται να αντιμετωπίσει προβλήματα, όπως το χαμηλό βιοτικό επίπεδο, την εισοδηματική ανισότητα, τα υψηλά επίπεδα ανεργίας.

Το δεύτερο τμήμα εστιάζει σε στοιχεία που σχετίζονται με τα οικονομικά δεδομένα της Τουρκίας, το Ακαθάριστο Εθνικό Προϊόν (ΑΕΠ), το κατά κεφαλήν ΑΕΠ, τους δείκτες βιωσιμότητας και οικονομικής ανάπτυξης, στη βάση των οποίων γίνεται απόπειρα τεκμηρίωσης και σύγκρισης με τα αντίστοιχα μεγέθη χωρών της Ευρωπαϊκής Ένωσης, που αποδεικνύουν τη σύγκλιση ή την απόκλιση. Για το σκοπό αυτό, παρουσιάζονται αναλυτικοί πίνακες και γραφήματα και πραγματοποιείται

αντίστοιχη ανάλυση, στην προσπάθεια να διερευνηθούν οι οικονομικές επιπτώσεις της ενδεχόμενης ένταξης στην Ενωμένη Ευρώπη.

Για την εκπόνηση της παρούσας εργασίας επιχειρήθηκε η θεωρητική προσέγγιση του θέματος σχετικά με την ευρωπαϊκή προοπτική της Τουρκίας κάνοντας χρήση και αναζήτηση τόσο της ελληνικής όσο και της διεθνούς βιβλιογραφίας. Τα ερευνητικά εργαλεία που χρησιμοποιήθηκαν είναι κυρίως μελέτες και έρευνες που αναφέρονται στη σημειωθείσα πορεία για την ένταξη του τουρκικού κράτους στην ευρωπαϊκή κοινότητα, αρθρογραφία που αναφέρεται σε εκθέσεις της Ευρωπαϊκής Ένωσης πάνω σε εκφάνσεις της υπό εξέταση χώρας σε οικονομικό, πολιτικό, πολιτισμικό, θρησκευτικό, κοινωνικό και διπλωματικό τομέα, καθώς και σε δημοσιεύματα έντυπου και ηλεκτρονικού τύπου.

Υπογραμμίζεται ότι χρησιμοποιήθηκε η SWOT ανάλυση, που αποτελεί ένα εργαλείο στρατηγικού σχεδιασμού για την ανάλυση του εσωτερικού και εξωτερικού περιβάλλοντος, ώστε να ληφθεί μία ορθά τεκμηριωμένη απόφαση και εμπειριστατωμένα συμπεράσματα. Χαρακτηρίζεται ως μία αναλυτική διαδικασία που συμβάλλει στη διεξαγωγή μίας πλήρους μελέτης ενός υπό εξέταση θέματος, αλλά και ως ένα χρήσιμο και συμπληρωματικό μέσο, ικανό να βοηθήσει στην προκαταρκτική διερεύνηση καθώς και στην εξαγωγή βασικών συμπερασμάτων. Η SWOT ανάλυση καθίσταται ένα μέσο οργάνωσης πληροφοριών που εξετάζει τα δυνατά (Strengths), τα αδύνατα (Weaknesses) σημεία ενός εσωτερικού περιβάλλοντος και στην προκειμένη περίπτωση της Τουρκίας, αλλά και τις ευκαιρίες (Opportunities) και τις απειλές-κινδύνους (Threats) του εξωτερικού περιβάλλοντος που δραστηριοποιείται, δηλαδή την Ευρωπαϊκή Ένωση. Αξίζει να σημειωθεί ότι το συγκεκριμένο ερευνητικό εργαλείο χρησιμοποιήθηκε και για περιπτώσεις άλλων χωρών, υποψήφιων προς ένταξη στη ευρωπαϊκή κοινότητα, όπως του Μαυροβουνίου και της Σερβίας, παρουσιάζοντας δυνατά και αδύνατα σημεία, όσο και ευκαιρίες και κινδύνους για τις ίδιες και την Ευρωπαϊκή Ένωση αντίστοιχα (Fabris and Mitrovic, 2004). Ο σκοπός για τον οποίο επιλέχθηκε η συγκεκριμένη μέθοδος είναι ότι μπορεί να συμβάλλει μέσω της εξαγωγής ορθολογικών συμπερασμάτων στην προσπάθεια που καταβάλλεται από την ερευνητική κοινότητα σχετικά με τις σημαντικότερες δυσχέρειες που εμποδίζουν την ευρωπαϊκή προοπτική της Τουρκίας. Ακόμη, αποτελεί μία αξιόπιστη μέθοδος προκειμένου να κατανοήσουμε τη σημαντικότητα των προβλημάτων που παρουσιάζονται σε αυτήν την προσπάθεια, ως απόρροια της

διαφοροποίησής της από τα κριτήρια που η Ευρωπαϊκή Ένωση θέτει, ώστε να καταστεί μία χώρα ενεργό μέλος της.

Προς επίρρωση των συγκεκριμένων δεδομένων, το κύριο ερώτημα που τίθεται και καλείται να απαντήσει η παρούσα εργασία σχετίζεται με την προοπτική που έχει το τουρκικό κράτος να εισέλθει στην ευρωπαϊκή κοινότητα αναφορικά με την κατάσταση που επικρατεί τη δεδομένη χρονική στιγμή στη χώρα. Συγκεντρώνοντας τις απαραίτητες πληροφορίες στο τέλος της ερευνητικής διαδικασίας, θα καταλήξουμε σε ορθά και τεκμηριωμένα με πηγές αποτελέσματα που θα συντελέσουν στην εξαγωγή συμπερασμάτων για το εάν και κάτω υπό ποιες προϋποθέσεις η Τουρκία μπορεί να καταστεί ενεργό μέλος της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

1.1 Βιβλιογραφική ανασκόπηση

Το θέμα της προοπτικής ένταξης της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση αποτέλεσε αντικείμενο διερεύνησης αρκετών μελετών (Βούλγαρη, 2017; Κάτσιου, 2010; Μελετιάδου, 2017), καθώς το ενδεχόμενο λήψης απόφασης προσχώρησής της ή όχι αναμένεται να επιφέρει σοβαρές και ουσιαστικές συνέπειες όχι μόνο σε ευρωπαϊκή αλλά και σε παγκόσμια κλίμακα. Το συγκεκριμένο θέμα έχει απασχολήσει τόσο Έλληνες όσο και ξένους μελετητές, ενώ τα συμπεράσματα στα οποία ο καθένας από αυτούς καταλήγει διαφοροποιούνται ανάλογα με τα κριτήρια και την οπτική γωνία προσέγγισης.

Η επιχειρηματολογία που τάσσεται υπέρ της ένταξης της υπό εξέτασης χώρας στην ευρωπαϊκή κοινότητα σχετίζεται με την επίτευξη της ασφάλειας και της σταθερότητας της ευρύτερης περιοχής της Μέσης Ανατολής και της Μικράς Ασίας (Nugent, 2007) και με την κομβική γεωγραφική της θέση, χαρακτηριζόμενη ως υψηλής γεωστρατηγικής σημασίας, η οποία θα μπορούσε να αξιοποιηθεί ως μοχλός μεταφοράς πολύτιμων ενεργειακών κοιτασμάτων για την κάλυψη των ενεργειακών αναγκών χωρών της Ευρωπαϊκής Ένωσης. (Roberts, 2004)

Όσον αφορά την οικονομική επισκόπηση του θέματος, είναι δύσκολο να εκτιμήσει κανείς με βεβαιότητα το αν η προοπτική ένταξης της Τουρκίας στην ευρωπαϊκή κοινότητα πρόκειται να επιφέρει θετικές ή αρνητικές συνέπειες. Ο Rehn (2008) αναφέρει ότι μετά από χρόνια ανάπτυξης, η τουρκική οικονομία σημείωσε ύφεση με επίπεδα πληθωρισμού λόγω σημαντικού δημοσιονομικού ελλείμματος της τάξης του 2,8% του ΑΕΠ. Ωστόσο, οι άμεσες ξένες επενδύσεις, οι κινητήριοι τομείς της

ενέργειας, της μεταλλουργίας, της χημικής βιομηχανίας στη δευτερογενή παραγωγή, το άρτια εκπαιδευμένο εργατικό δυναμικό και το υψηλό ποσοστό εξειδίκευσης μπορούν να επιδράσουν μόνο θετικά στην υλοποίηση της ενταξιακής της πορείας. Οι Dervis, Gros και Ulgen (2005) υποστηρίζουν πως η Τουρκία καταβάλλει ιδιαίτερη προσπάθεια, ώστε τα οικονομικά της να συνάδουν και να εναρμονίζονται με αυτά της Ευρωπαϊκής Ένωσης, εκτιμώντας πως οι διαρθρωτικές μεταρρυθμίσεις που μπορεί να αναλάβει για την επίλυση αντίστοιχων προβλημάτων, μπορούν να εξασφαλίσουν την εμπιστοσύνη των Ευρωπαίων και των διεθνών οργανισμών. Ακόμη, ο Gerras (2005) σημειώνει πως μία χώρα όπως η Τουρκία με μεγάλη έκταση και νεαρό πληθυσμό θα μπορούσε να συμβάλλει θετικά στην ανάπτυξη της ευρωπαϊκής οικονομίας. Σύμφωνα με τον Events (2005), η Τουρκία παρά τον υπέρογκο πληθωρισμό και την επιβολή υψηλών τόκων οι επενδύσεις γνωρίζουν σημαντική αύξηση, γεγονός που καταδεικνύει πως η διεθνή κοινότητα εμπιστεύεται τη δυναμική της τουρκικής οικονομίας. Στα πλαίσια υλοποίησης της παρούσας διπλωματικής εργασίας, μία πληρέστερη και πιο σύγχρονη ανάλυση των οικονομικών δεικτών της Τουρκίας παρατίθεται στο κεφάλαιο 4.

Σχετικά με τη μετανάστευση Τούρκων πολιτών σε χώρες της Ευρωζώνης, οι Emerson και Tocci (2004) υποστηρίζουν ότι ένας από τους σημαντικότερους παράγοντες που συναινούν στην ένταξή της αποτελεί το εξαιρετικά εκπαιδευμένο ανθρώπινο δυναμικό με υψηλό επίπεδο εξειδίκευσης που παρουσιάζει η εν λόγω χώρα. Η Ευρώπη, άλλωστε, παρουσιάζει σημαντικό δημογραφικό πρόβλημα, στο οποίο το μεγάλο πληθυσμιακό κράτος της Τουρκίας μπορεί να αποδώσει λύση (Cameron και Rhein, 2004). Ο Nikolaidis (2004) αναφέρει χαρακτηριστικά ότι « η Ευρωπαϊκή Ένωση θα πρέπει να ευχόμαστε να είναι όχι μόνο μία πολυεθνική και πολυπολιτισμική κοινωνία αλλά μία Ευρώπη που θα μεταφέρει ένα καθολικό και επαναστατικό μήνυμα στο σύγχρονο πολιτιστικό διάλογο του 21ου αιώνα. Στο όνομα αυτής της Ευρώπης, πρέπει να πούμε ναι στην Τουρκία». Επίσης, επισημαίνεται ότι η άρνηση προσχώρησης της Τουρκίας στην Ενωμένη Ευρώπη, κυρίως διότι διαφοροποιείται πολιτιστικά και θρησκευτικά θα αποβεί καταστροφική για την Ευρώπη, καθώς θα περαστεί το μήνυμα ότι πρόκειται περί χώρας πολιτών δεύτερης κατηγορίας, με αποτέλεσμα την αποτυχία δημιουργίας ενός σύγχρονου ισλαμικού κράτους κατά τα δυτικά πρότυπα και τη διαμόρφωση ενός κρατιδίου που θα αντίκειται στα ευρωπαϊκά συμφέροντα (Karlsson, 2009).

Επιπλέον, σημαντική και ευρεία χαρακτηρίζεται και η επιχειρηματολογία που έχει διαμορφωθεί περί των αρνητικών αποτελεσμάτων που αναμένεται να επέλθουν από την ενδεχόμενη προσχώρηση της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Συγκεκριμένα, ο Barysch (2005) υποστηρίζει ότι τα κυριότερα προβλήματα που αντιμετωπίζει η αγορά εργασίας στην υπό εξέταση χώρα είναι διαρθρωτικού χαρακτήρα. Λαμβάνοντας ιδίως υπόψη την έντονη αύξηση του πληθυσμού που βρίσκεται σε ηλικία εργασίας, το χαμηλό μέσο όρο ηλικίας του, το υψηλό ποσοστό υποαπασχόλησης και την ταχεία αστικοποίηση, καθίσταται αντιληπτό ότι το ήδη υψηλό ποσοστό ανεργίας είναι αναγκαίο να συγκρατηθεί, ώστε να καταστεί διαχειρίσιμο. Ακόμη, ο υψηλός ρυθμός πληθωρισμού αντικατοπτρίζει τις υπέρμετρες δανειακές ανάγκες του δημοσίου τομέα, τη νομισματοποίησή τους και τις έντονες πληθωριστικές προβλέψεις, ενώ, παράλληλα, το φορολογικό σύστημα και οι κοινωνικές παροχές υποβάλλονται σε αναπροσαρμογή, γεγονός που συντείνει στην αύξηση του δημοσιονομικού βάρους σε πραγματικούς όρους. Ερευνητές, όπως ο Roberts (2017), υποστηρίζουν πως η Τουρκία εξαιτίας του πληθυσμιακού της μεγέθους θα αποτελεί μία αξιοσημείωτη δύναμη στο ευρωπαϊκό κοινοβούλιο και με αυτόν τον τρόπο θα προσπαθεί να εξυπηρετεί τα συμφέροντά της, ενέργειες οι οποίες θα προξενήσουν τη δυσφορία και την αντίδραση των ευρωπαϊών πολιτών.

Όπως απορρέει από τη δεύτερη περιοδική έκθεση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής σχετικά με την πρόοδο που πραγματοποίησε η Τουρκία όσον αφορά το Κυπριακό ζήτημα, οι τουρκικές θέσεις δε συμφωνούν με τα ψηφίσματα του ΟΗΕ ούτε με τη θέση της Ευρωπαϊκής Ένωσης και έχουν αρνητικό αντίκτυπο στις ευρωμεσογειακές εταιρικές θέσεις (European Commission, 2016). Αρκετοί μελετητές τονίζουν ότι εάν η Τουρκία επιθυμεί να ευθυγραμμιστεί με το ευρωπαϊκό κεκτημένο, οφείλει να ρυθμίσει το πρόβλημα της Κύπρου, που αποτελεί σημαντικό στοιχείο για τη βελτίωση των σχέσεων με την ευρωπαϊκή κοινότητα. Το συγκεκριμένο ζήτημα, του οποίου η επίλυση ακόμη εκκρεμεί και, που προβάλλεται από πλευράς της Ευρωπαϊκής Ένωσης ως προαπαιτούμενο για την έναρξη των διαδικασιών ένταξης στην Ενωμένη Ευρώπη, χαρακτηρίζεται ως το μεγαλύτερο εμπόδιο στην ευρωπαϊκή προοπτική της Τουρκίας (Βερέμης και Elarp, 2010). Ο Hannay (2006) σημειώνει ότι δε φέρει μόνο η Τουρκία μερίδιο ευθύνης, αλλά, αντιθέτως, θεωρεί ότι πρέπει να υπάρχει μία αμοιβαία διάθεση για εξεύρεση λύσης που θα προωθεί συμφέροντα και των δύο πλευρών και θα συντάσσεται στην επίτευξη συμβιβασμού.

Επιπροσθέτως, σημείο σύγκλισης για αρκετούς ερευνητές αποτελούν τα περιστατικά καταπάτησης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, κατάσταση η οποία παραμένει ανησυχητική, καθώς παρά την υιοθέτηση μέτρων που τείνουν προς τη σωστή κατεύθυνση (Aydin, 2004; Kardas, 2002), εντούτοις πρόσφατες μελέτες εστιάζουν και αναδεικνύουν μία σημαντική διολίσθηση σε αυταρχικές μορφές διακυβέρνησης (Balta and Koc, 2017). Γενικότερα, η κατάσταση των ατομικών και πολιτικών δικαιωμάτων στην Τουρκία δεν έχει εξελιχθεί ιδιαίτερα. Αντιθέτως, δεν πραγματοποιήθηκε καμία πρόοδος σε εκφάνσεις, όπως η ελευθερία της έκφρασης, του τύπου, του συνεταιρίζεσθαι, ενώ οι συνθήκες διαβίωσης στις φυλακές, το πρόβλημα της μεταχείρισης των μειονοτικών πληθυσμών, οι μαζικές απολύσεις και απελάσεις αντιπάλων της κυβερνώσας εξουσίας καταδεικνύουν την αδυναμία του τουρκικού κράτους να ανταποκριθεί στις απαιτήσεις κατοχύρωσης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και της εδραίωσης των δημοκρατικών θεσμών (Βερέμης, 2012).

Ο Μάζης (2000) υποστηρίζει πως η τουρκική κυβέρνηση επιβάλλεται να συνεργαστεί πλήρως με την ελληνική στις προσπάθειές της για την καθιέρωση σχέσεων καλής γειτονίας, υπό το πρίσμα της αρχής του σεβασμού του διεθνούς δικαίου και των συνθηκών, συμβάλλοντας έτσι στην ενίσχυση της σταθερότητας και ασφάλειας σε ολόκληρη την Ευρώπη. Ωστόσο, εκφράζει έντονα την ανησυχία του σχετικά με την ευρωπαϊκότητα της Τουρκίας, καθώς η Ευρώπη έχει επηρεαστεί από τις αρχές και τα πρότυπα του χριστιανισμού και της φιλοσοφίας, που συνέβαλαν τα μέγιστα σε πνευματικές κατακτήσεις, με αποτέλεσμα να καθίσταται σήμερα μία ήπειρος με ενιαία πολιτιστική ταυτότητα, προοδευτική σκέψη και εκσυγχρονιστική συνείδηση. Ο Hunter (2002) υπογραμμίζει πως οι μουσουλμάνοι αποτέλεσαν κομμάτι της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης. « Η ιδέα του ευρωϊσλαμισμού, συνεχίζει, δεν αποτελεί μονάχα ευσεβή πόθο των φιλελεύθερων της Δύσης, αλλά αρκετοί ιθύνοντες μουσουλμάνοι διανοούμενοι επιδιώκουν να εξυρεθεί αμοιβαίος συμβιβασμός μεταξύ του Ισλάμ με την επικρατούσα πολιτικοκοινωνική πραγματικότητα της Ευρώπης».

Αντίστοιχες με τη δική μας έρευνες έχουν διεξαχθεί στο παρελθόν, όπως της Κήττα (2008), η οποία θεωρεί πως η ανάγκη επίλυσης συγκεκριμένων εσωτερικών προβλημάτων καθίσταται επιτακτική, καθώς μία ενδεχόμενη ένταξη της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση μπορεί να αποφέρει σημαντικά οφέλη και στις δύο πλευρές. Σε παρόμοια συμπεράσματα καταλήγει και η Μπερίν Μυισλή (2005), η οποία επισημαίνει πως για να επιτευχθεί η ευρωπαϊκή προσχώρηση της Τουρκίας

απαραίτητη προϋπόθεση αποτελεί η αποτελεσματική επίλυση ζητημάτων που τη δυσχεραίνουν προς αυτήν την κατεύθυνση. Ο Κωνσταντινίδης (2007) που προβαίνει σε μία αναλυτική επισκόπηση των πτυχών της τουρκικής οικονομίας, καταλήγει πως μόνο εάν ο ευρωπαϊκός προσανατολισμός της Τουρκίας αποτελέσει όραμα και βασικό πυλώνα των πνευματικών και πολιτικών της ηγετών, θα συντελεστεί η ένταξή της και, εφόσον ενστερνιστεί τον ευρωπαϊκό πολιτικό πολιτισμό.

Συμπερασματικά, η Τουρκία θα πρέπει να παρουσιάσει ένα εθνικό πρόγραμμα για την υιοθέτηση του κοινοτικού κεκτημένου, όπως έπραξαν κατά καιρούς και άλλες υποψήφιες χώρες, μέσα από το οποίο να αποδεικνύει έμπρακτα πως η ίδια βρίσκεται σε θέση να βελτιώσει τη θέση της στον τομέα ενίσχυσης της δημοκρατίας, της προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, της διευθέτησης των διαφορών σε ό,τι αφορά τις διμερείς σχέσεις με γειτονικές χώρες βασισμένη στο σεβασμό των διεθνών συνθηκών και των κανόνων διεθνούς δικαίου, τις παρεμβατικές της ρυθμίσεις στην οικονομία, καθώς και την επίλυση ζητημάτων που σχετίζονται με το πολιτικό σύστημα, κυρίως όσον αφορά το ρόλο των στρατιωτικών δυνάμεων στην πολιτική ζωή, την προστασία των μειονοτήτων και την ανεξαρτησία της δικαστικής εξουσίας.

1.3 Η ιστορία της Ευρωπαϊκής Ένωσης

Η Ευρωπαϊκή πορεία είναι μία πορεία προώθησης της ειρήνης, της δημοκρατίας, της αλληλεγγύης, της ελευθερίας, αλλά και της ευημερίας, της ισότητας, της ευζωίας και της βιωσιμότητας. Η ιδέα της σύστασης της αποτέλεσε αρχικά ένα όνειρο για σύγχρονους φιλοσόφους και οραματιστές. Συγκεκριμένα, ο Βίκτωρ Ουγκώ, διαπνεόμενος από ανθρώπινα ιδεώδη εμπνεύστηκε τις «Ηνωμένες Πολιτείες της Ευρώπης» ως χώρο ειρήνης. Ωστόσο, το όνειρο κατέστη μία ουτοπική πραγματικότητα. Λόγω των φρικτών πολεμικών συρράξεων που συγκλόνισαν την ευρώπη στο πρώτο ήμισυ του 20^{ου} αιώνα.

Ο Winston Churchill, αναφερόμενος στη γηραιά ήπειρο, έκανε λόγο για ένα «σωρό ερειπίων» και το 1946 σε ομιλία του στη Ζυρίχη, αναλογιζόμενος την αποφασιστικότητα των ευρωπαίων πολιτών να προβάλουν αντίσταση στον ολοκληρωτισμό και να θέσουν ένα τέρμα στο διεθνές μίσος και στην αντιπαλότητα στην Ευρώπη, προτείνει τη δημιουργία μιας ευρωπαϊκής οικογένειας, που θα εγγυάται τη διασφάλιση κατάλληλων συνθηκών για ασφάλεια και ευημερία. Από το

1945 έως το 1950 καταβάλλεται προσπάθεια από μία ομάδα πολιτικών, όπως ο Ρομπέρ Σουμάν, ο Κόνεραντ Αντενάουερ και ο Γουίνστον Τσώρτσιλ να εγκαινιάσουν μία νέα εποχή, δημιουργώντας νέες δομές για κράτος δικαίου και κοινωνική βιωσιμότητα μεταξύ των Ευρωπαϊκών χωρών.

Στις 9 Μαΐου 1950 ο Γάλλος υπουργός εξωτερικών Ρόμπερ Σουμάν, εμπνεόμενος από τον Ζαν Μονέ, πρότεινε την ίδρυση της Ευρωπαϊκής Κοινότητα Άνθρακα και Χάλυβα (ΕΚΑΧ), η οποία κατέστη πράξη με τη Συνθήκη των Παρισίων στις 18 Απριλίου 1948. Ειδικότερα, κράτη που κάποτε βρέθηκαν σε αντίπαλα στρατόπεδα, θα έθεταν την παραγωγή Άνθρακα και Χάλυβα υπό τον έλεγχο μιας ενιαίας ανώτατης αρχής. Έξι κράτη που συνέπραξαν στη δημιουργία της (Γαλλία, Ιταλία, Βέλγιο, Λουξεμβούργο και Κάτω Χώρες, Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας) αποσκοπούσαν στη συμφιλίωση των χωρών και τη συνεργασία τους πάνω σε ένα συγκεκριμένο πλαίσιο, ώστε να επιτευχθεί η ελεύθερη διακίνηση των προϊόντων για όλους τους κατοίκους της χωρίς διακρίσεις (Μούσης, 2005). Τα προαναφερθέντα κράτη αποφάσισαν τη δημιουργία της Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας (ΕΟΚ) πράγμα που υλοποίησαν στις 25 Μαρτίου 1957 στη Συνθήκη της Ρώμης. Ο απώτερος σκοπός της σύστασης της αποτέλεσε η δημιουργία ενός ενιαίου χώρου χωρίς εσωτερικά σύνορα που θα επέτρεπε την ελεύθερη διακίνηση βιομηχανικών και αγροτικών εμπορευμάτων, εργαζομένων, υπηρεσιών και κεφαλαίων (Archick, 2006.)

Με τη συνθήκη συγχώνευσης που υπογράφηκε στις Βρυξέλλες τον Απρίλιο του 1965 και τέθηκε σε ισχύ τον Ιούλιο του 1967, οι σχηματισμοί αυτοί ονομάστηκαν Ευρωπαϊκή Κοινότητα, της οποίας τα μέλη συμφώνησαν στη διεύρυνσή της, καθώς το εγχείρημα είχε αποδώσει θετικά αποτελέσματα. Έτσι, το 1973 εντάχθηκαν η Δανία, η Ιρλανδία και το Ηνωμένο Βασίλειο μετά την επικύρωση της από τα εθνικά κοινοβούλια.

Στο αμέσως επόμενο χρονικό διάστημα, ελήφθησαν καινοτόμες για την εποχή κοινωνικές και περιβαλλοντικές πολιτικές, ενώ το 1973 ιδρύθηκε το Ευρωπαϊκό Ταμείο Περιφερειακής Ανάπτυξης (ΕΤΠΑ), που αποσκοπούσε στην επικέντρωση των επενδύσεων πάνω στην έρευνα και την καινοτομία, τη στήριξη του επιχειρηματικού κόσμου και την ενίσχυση της οικονομικής και κοινωνικής συνοχής στην Ευρωπαϊκή κοινότητα.

Το 1973 αποφασίζεται η διεύρυνση της Κοινότητας με χώρες του Ευρωπαϊκού Νότου, με την ενσωμάτωση της Ελλάδας, η οποία ήταν η μοναδική υποψήφια χώρα που είχε ήδη συνάψει από το 1961 συμφωνία σύνδεσης με την ΕΟΚ, που προέβλεπε ως τελικό στόχο την ένταξη.

Μετά την αποκατάσταση της Δημοκρατίας τον Ιούλιο του 1974, η Ελλάδα επιδίωκε να καταστεί ενεργό μέλος της Κοινότητας, καθώς θεώρησε ότι η ΕΟΚ έθετε το θεσμικό πλαίσιο μέσα στο οποίο θα μπορούσε να εδραιώσει το δημοκρατικό πολιτικό της σύστημα και τους δημοκρατικούς θεσμούς, θα συνέβαλε στην ανάπτυξη και τον εκσυγχρονισμό της Ελληνικής οικονομίας και κοινωνίας και θα ενίσχυε την ανεξαρτησία και τη θέση της στο περιφερειακό και διεθνές σύστημα που θα την καθιστούσε υπολογίσιμη δύναμη. Κάτω από αυτές τις συνθήκες, την 28^η Μαΐου 1979 υπογράφηκε στην Αθήνα η συμφωνία προσχώρησης της Ελληνικής Δημοκρατίας ως δεκάτου μέλους της Ευρωπαϊκής Κοινότητας και τέθηκε σε ισχύ την 1^η Ιανουαρίου 1981. Στη συνέχεια, προσχώρησαν η Ισπανία και η Πορτογαλία το 1986.

Τον Ιούνιο του 1987, υπογράφεται η Ενιαία Ευρωπαϊκή Πράξη, στην οποία τα δώδεκα μέλη της ΕΟΚ αποφασίζουν να αναπτύξουν μέσα στην ενιαία αγορά μία οικονομική και νομισματική ένωση, που θα συνέβαλε καθοριστικά σε εσωτερικές και δικαστικές υποθέσεις και θα προωθούσε μία κοινή εξωτερική πολιτική και πολιτική ασφάλειας (Μούσης & all).

Μετά την κατάρρευση των κομμουνιστικών καθεστώτων και την πτώση του τείχους του Βερολίνου το 1989, η Ευρωπαϊκή Ένωση συνετέλεσε την επανένωση της Γερμανίας, ενώ οι χώρες της κεντρικής και ανατολικής Ευρώπης που είχαν ζήσει επί δεκαετίες πίσω από «το σιδηρούν παραπέτασμα» ήταν ελεύθερες να χαράξουν τη δική τους πορεία στο διεθνές πολιτικοοικονομικό γίγνεσθαι. Αρκετές από αυτές, αποφάσισαν ότι το μέλλον τους βρισκόταν στους κόλπους της δημοκρατικής Ευρωπαϊκής οικογένειας. Η ευρωπαϊκή ένωση ενθάρρυνε την αίτηση τους με πολιτικά και οικονομικά μέσα, με αποτέλεσμα η Πολωνία, η Ουγγαρία, η Τσεχία, η Σλοβακία, η Σλοβενία, η Εσθονία, η Λετονία, η Λιθουανία, η Κύπρος και η Μάλτα να καταστούν και επίσημα πλήρη μέλη στις 16 Απριλίου 2003 με την υπογραφή της Συνθήκης Ένταξης της Αθήνας. Έτσι, η Ευρωπαϊκή Ένωση αριθμούσε πλέον 25 χώρες. Τα υποψήφια κράτη όφειλαν να υπερκεράσουν εμπόδια, τα οποία έμοιαζαν ανυπέρβλητα, να επιζητήσουν λύσεις σε θέματα εσωτερικής οικονομίας, κοινωνικών παροχών, διαφάνειας που να τα καθιστούν εγγυητές του Ευρωπαϊκού κεκτημένου.

Η διαδικασία διεύρυνσης συνεχίζεται το 2007, με τη Βουλγαρία και τη Ρουμανία να προσχωρούν στην Ευρωπαϊκή Ένωση, εφόσον κρίθηκε ότι τόσο η Βουλγαρία προέβη στις αναγκαίες μεταρρυθμίσεις στον τομέα της δικαιοσύνης, της οικονομίας, της ανταγωνιστικότητας και της διευθέτησης εσωτερικών υποθέσεων, ενώ, η Ρουμανία προσάρμοσε τις διατάξεις της εθνικής της νομοθεσίας στα πεδία της δημόσιας διοίκησης, της φορολογίας, της διαφάνειας και του συνοριακού ελέγχου (Παπαγιάννης, 2007). Τέλος, η Κροατία κατόπιν σειράς διαπραγματεύσεων κατέστη η τελευταία χώρα που προσχώρησε στην Ευρωπαϊκή οικογένεια το 2013.

Συμπερασματικά, από τη διακήρυξη της πρότασης του Σουμάν το 1950 για τη σύσταση της Ευρωπαϊκής Κοινότητας μέχρι και τη σημερινή εποχή που η Ευρωπαϊκή Ένωση έχει την υπόσταση της οικονομικής και νομισματικής ένωσης, η τελευταία επιδιώκει να:

- διατηρήσει και να αξιοποιήσει την ειρήνη που έχει εδραιωθεί ανάμεσα στα κράτη μέλη της και τα γειτνιάζοντα με αυτή κράτη,
- προωθήσει την πρακτική συνεργασίας των Ευρωπαϊκών χωρών,
- εγγυηθεί την ασφαλή διαβίωση των πολιτών της,
- προωθήσει την οικονομική και κοινωνική αλληλεγγύη,
- διατηρήσει την Ευρωπαϊκή ταυτότητα και πολυμορφία σε ένα παγκοσμιοποιημένο κόσμο,
- και να διαδώσει τις κοινές αξίες των Ευρωπαίων.

Αν και η Ευρώπη γνώρισε την άνοδο λαϊκιστικών, εξτρεμιστικών και εθνικιστικών τάσεων, που απείλησαν τη δημοκρατία και τις διεργασίες της Ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, η Ένωση με την αποτελεσματική λειτουργία των θεσμικών της οργάνων επιδιώκει να επιτύχει τους πολιτικούς της στόχους μέσα από την οικονομική συνεργασία. Απομένει, συνεπώς, να διαπιστωθεί έμπρακτα το αν η νέα οικονομική ανάπτυξη που θα βασίζεται σε κοινές λύσεις, θα μπορούσε να αμβλύνει τις εντάσεις του διεθνούς συστήματος.

1.2 Κριτήρια ένταξης στην Ευρωπαϊκή Ένωση

Αναμφισβήτητα, η διεύρυνση αποτελεί ένα από τα αποτελεσματικότερα εργαλεία άσκησης πολιτικής της Ευρωπαϊκής Ένωσης, καθώς πρόκειται για μία διαδικασία που συμβάλλει στην πολύπλευρη προσαρμογή των χωρών που επιδιώκουν την ένταξη τους σε ένα ευρωπαϊκό πρότυπο. Η πορεία της Ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης επιταχύνθηκε και κατ' επέκταση διευρύνθηκε γεωγραφικά μετά το 1989 με την πτώση του τείχους του Βερολίνου και την κατάρρευση των σοσιαλιστικών καθεστώτων και σχετιζόταν άμεσα με τις κοσμογονικές αλλαγές που μόλις είχαν αρχίσει να συντελούνται στον Ευρωπαϊκό χώρο, σε συνδυασμό με την ελπίδα για την αποκατάσταση των πολιτικοκοινωνικών ισορροπιών και την ευνοϊκή οικονομική ανάπτυξη των χωρών.

Στις 21-22 Ιουνίου 1993 πραγματοποιήθηκε το Ευρωπαϊκό συμβούλιο της Κοπεγχάγης, στο οποίο ελήφθη η απόφαση, σύμφωνα με την οποία διακηρυσσόταν πως παραχωρούταν η δυνατότητα σε συνδεδεμένες χώρες της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης που το επιθυμούσαν να γίνουν μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης (άρθρο 6, παρ.1 συμβουλίου Ε.Ε.). Στο Ευρωπαϊκό Συμβούλιο καθορίστηκαν τα κριτήρια τα οποία επιβαλλόταν να ικανοποιούν οι υποψήφιοι προς προσχώρηση στην Ένωση χώρες. Συγκεκριμένα, σύμφωνα με το άρθρο 49 της προαναφερθείσας Συνθήκης, κάθε Ευρωπαϊκό κράτος μπορεί, τηρουμένων συγκεκριμένων προϋποθέσεων, να ζητήσει να καταστεί ενεργό μέλος της κοινότητας, υποβάλλοντας αίτηση, στο Συμβούλιο των Υπουργών, το οποίο με τη σειρά του λαμβάνει απόφαση με ομοφωνία, αφού έχει εξασφαλίσει τη σύμφωνη γνώμη της Επιτροπής και την έγκριση του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου (Eralp, 2009).

Πρόκειται για μία σειρά από κανόνες που έχουν θεσπιστεί, ώστε να αποφασίζεται αντικειμενικά η καταλληλότητα μιας χώρας για την ένταξη της στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Σε γενικές γραμμές, τα συγκεκριμένα κριτήρια υπαγορεύουν ότι μία υποψήφια χώρα θα πρέπει να διακυβερνάται από μια δημοκρατικά εκλεγμένη κυβέρνηση, να διέπεται από τις αρχές του κράτους δικαίου, να σέβεται τα ανθρώπινα δικαιώματα, να διαθέτει μία άρτια οργανωμένη οικονομία και να αποδέχεται πλήρως τις υποχρεώσεις και τους στόχους της Ευρωπαϊκής Κοινότητας. Τα

κριτήρια που πρέπει να πληρούν οι υποψήφιος προς προσχώρηση στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα χώρες είναι:

- Πολιτικά: Ύπαρξη σταθερών θεσμών, οι οποίοι να εγγυώνται τη Δημοκρατία, το κράτος δικαίου, τα ανθρώπινα δικαιώματα, το σεβασμό και την προστασία των μειονοτήτων, το σεβασμό του πλουραλισμού και της απαγόρευσης των διακρίσεων, της ανοχής, της δικαιοσύνης, της αλληλεγγύης και της ισότητας μεταξύ των φύλων.
- Οικονομικά: Λειτουργία της οικονομίας της αγοράς, που σχετίζεται με τη δυνατότητα της να αντιμετωπίζει τις ανταγωνιστικές πιέσεις και να προσαρμόζεται στη δράση των δυνάμεων της εσωτερικής αγοράς.
- Την ικανότητα της υποψήφιας χώρας να επωμιστεί τις υποχρεώσεις ως μέλους της Ένωσης μέσω της αποτελεσματικής μεταφοράς και εφαρμογής του κοινωνικού κεκτημένου στην εθνική νομοθεσία.

Οι όροι προσχώρησης και οι συνεπακόλουθες αναγκαίες προσαρμογές των Συνθηκών που θεμελιώνουν την Ένωση, αποτελούν αντικείμενο συμφωνίας μεταξύ των Κρατών Μελών και του αιτούμενου κράτους. Η συμφωνία αυτή υπόκειται σε επικύρωση εκ μέρους όλων των συμβαλλόμενων κρατών, σύμφωνα με τους ισχύοντες συνταγματικούς κανόνες, είτε με τη διενέργεια δημοψηφίσματος είτε με επικύρωση από τα εθνικά Κοινοβούλια.

Ειδικότερα, η διαδικασία ένταξης έχει ως εναρκτήρια βάση την ενδελεχή εξέταση του αιτήματος της υποψήφιας χώρας, προκειμένου να διαπιστωθεί ο βαθμός στον οποίο αυτή ανταποκρίνεται σε ένα σύνολο κανονισμών και ρυθμίσεων που ενσαρκώνουν το Ευρωπαϊκό κεκτημένο. Επισημαίνεται ότι τα δικαιώματα και οι υποχρεώσεις των Κρατών Μελών της Ένωσης που συνιστούν το κοινοτικό θεμέλιο αποτυπώνονται αναλυτικά, σύμφωνα με την Συνοδινού (2010) και περιλαμβάνει:

- το περιεχόμενο, τις αρχές και τους πολιτικούς στόχους των Συνθηκών,
- τη νομοθεσία που έχει εκδοθεί κατ' εφαρμογή των Συνθηκών και τη νομολογία του Δικαστηρίου,
- τις δηλώσεις και τα ψηφίσματα που έχουν εκδοθεί στα πλαίσια της Ένωσης,

- τις πράξεις που αφορούν την κοινή Πολιτική Ασφάλειας και Εξωτερική Πολιτική,
- τις πράξεις που έχουν συναφθεί στα πλαίσια της Δικαιοσύνης και των Εσωτερικών Υποθέσεων
- και τις Διεθνείς Συμφωνίες που έχουν υπογραφεί από την Κοινότητα όσο κι από τα Κράτη Μέλη μεταξύ τους.

Στη συνέχεια, η υποψήφια χώρα οφείλει να προσαρμόσει τα εκτελεστικά, νομοθετικά και δικαστικά της συστήματα στα Ευρωπαϊκά πλαίσια, τόσο σε εθνικό όσο και σε περιφερειακό επίπεδο. Επισημαίνεται ότι κατά τη διεξαγωγή των διαπραγματεύσεων, η αιτούσα χώρα διαθέτει τη δυνατότητα να ζητήσει μία περίοδο μετάβασης προς υλοποίηση των κανόνων της Ένωσης, ενώ, παράλληλα, λαμβάνει οικονομική βοήθεια που ενισχύει τη διαδικασία ένταξης. Κατά διαστήματα, η Επιτροπή εκδίδει εκθέσεις προόδου, τις οποίες αποστέλλει στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, αποτυπώνοντας την προσπάθεια του κάθε υποψήφιου κράτους αξιολογώντας το. Με την ολοκλήρωση των διαπραγματεύσεων από πλευράς Επιτροπής οι Συμφωνίες ενσωματώνονται σε ένα αρχικό σχέδιο της συνθήκης προσχώρησης που υποβάλλεται στο Συμβούλιο και έπειτα προς έγκριση στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο. Κατόπιν, απαιτείται η επικύρωση από κάθε μέλος της Ένωσης, ώστε να περατωθεί η ενταξιακή διαδικασία.

Γεωγραφικό κριτήριο

Ο γεωγραφικός προσδιορισμός της Ευρώπης αποτελεί έναν από τους βασικούς όρους, που προσδιορίζει τα έσχατα όρια της Ευρωπαϊκής Ηπείρου, πέραν των οποίων δεν νοείται Ευρώπη. Σύμφωνα με το άρθρο 49 της Συνθήκης του Μάαστριχ «κάθε ευρωπαϊκό κράτος το οποίο σέβεται τις αξίες της Ευρωπαϊκής Ένωσης και δεσμεύεται να τις προάγει, μπορεί να ζητήσει να γίνει μέλος της Ένωσης». Ακόμη, αναφέρεται ότι κράτη εκτός του Ευρωπαϊκού χώρου δε μπορούν να είναι υποψήφια προς ένταξη, ενδεχομένως, όμως, μπορούν να επωφελούνται ορισμένων προνομίων μέσω της θέσπισης της Ευρωπαϊκής Πολιτικής Γειτονίας που αναπτύσσεται από το 2004 και εφαρμόζεται σε κράτη της Βόρειας Αφρικής και της Μέσης Ανατολής που έχουν χερσαία και θαλάσσια σύνορα με την Ένωση. Η Ευρωπαϊκή Πολιτική Γειτονία περιλαμβάνει ένα πολιτικό συντονισμό και μία βαθύτερη οικονομική ολοκλήρωση,

βάσει αμοιβαίων δεσμεύσεων που πηγάζουν από τις γενικές αξίες της Ευρωπαϊκής κοινότητας. Βέβαια, υπογραμμίζεται πως αυτή παραμένει διαχωρισμένη από τη διαδικασία της διεύρυνσης, αν και δεν προδικάζει τον τρόπο με τον οποίο ενδέχεται να αναπτυχθούν οι σχέσεις της Ευρωπαϊκής Ένωσης με γείτονες της. Εξαιρέση, βέβαια, αποτελεί η Ρωσία, η οποία δεν εμπίπτει σε αυτό το πεδίο εφαρμογής, αλλά συνάπτει ξεχωριστές συμφωνίες.

Αξίζει, ωστόσο, να αναφερθεί ότι η Ευρώπη δεν νοείται απλά στη γεωγραφική της διάσταση-πράγμα το οποίο δεν είναι εύκολο να καθοριστεί με ακρίβεια-καθώς και ότι δεν μπορεί να προσδιοριστεί ικανοποιητικά, χωρίς τη συνεκτίμηση και άλλων προσδιοριστικών παραγόντων. Σαφέστατα, ο γεωγραφικός χώρος αποτελεί το λογικό προαπαιτούμενο για να αναπτυχθεί σε αυτόν οποιαδήποτε πολιτιστική ή άλλη πνευματική δημιουργία και δεν μπορεί για αυτό το λόγο να τεθεί σε ίση μοίρα με πολιτιστικά και ιστορικά κριτήρια. Για το λόγο, όμως, ότι το γεωγραφικό κριτήριο δεν συγκεκριμενοποιείται για χώρες που βρίσκονται στα όρια της Ευρώπης και της Ασιατικής Ηπείρου, καταδεικνύεται ότι το παρόν κριτήριο παρουσιάζει ατέλειες και επιβάλλεται η αναζήτηση άλλων κριτηρίων που συνθέτουν την έννοια του Ευρωπαϊκού Κριτηρίου (Τσάτσος, 2001).

Ιστορικό κριτήριο

Η Ευρωπαϊκή ολοκλήρωση ενός κράτους εξαρτάται από ιστορικές παραμέτρους. Βέβαια, το συγκεκριμένο κριτήριο σχετίζεται με τον εντοπισμό ιστορικών γεγονότων που αποδεικνύουν την ύπαρξη μιας κοινής Ευρωπαϊκής ιστορίας, την οποία συνθέτουν επιμέρους ιστορικά γεγονότα Ευρωπαϊκών κρατών. Επιβάλλεται, να τονιστεί ότι βασικό μειονέκτημα του συγκεκριμένου κριτηρίου είναι ότι οι ιστορικές διεργασίες καθίστανται σύνθετες και περίπλοκες τόσο από πλευράς των αιτιών που τις προκάλεσαν όσο και από την οπτική γωνία των συνεπειών που επέφεραν. Έχουν καταγραφεί πολεμικές συγκρούσεις που άφησαν τελείως αμέτοχους τους υπόλοιπους λαούς της Ευρώπης. Επομένως, ο καθορισμός μιας ενιαίας Ευρωπαϊκής ιστορίας αποτελεί δύσκολο εγχείρημα, που υπόκειται σε αμφισβητήσεις, με αποτέλεσμα το ιστορικό κριτήριο να μη μπορεί να εκληφθεί ως καθοριστική προϋπόθεση, αλλά να

απαιτείται η συνεκτίμησή του με λοιπούς κοινωνικούς, πολιτικούς και οικονομικούς παράγοντες.

Θρησκευτικό κριτήριο

Η κυριαρχία του Χριστιανισμού αποτελεί μία από τις βασικές συνιστώσες του Ευρωπαϊκού πολιτισμού. Ωστόσο, σύμφωνα με το άρθρο 49 της Συνθήκης της Ευρωπαϊκής Ένωσης είναι αδύνατο να αποτελέσει κριτήριο για τον καθορισμό της ευρωπαϊκότητας ενός κράτους, διότι υπάρχουν κράτη που αν και βρίσκονται γεωγραφικά στον Ευρωπαϊκό κορμό, το ισλαμικό στοιχείο υπερτερεί. Ακόμη, οι ίδιες αρχές που αποτελούν το θεμέλιο της Ευρωπαϊκής ενοποίησης, όπως η αρχή της θρησκευτικής ελευθερίας, αποκλείουν τη θρησκευτική διάσταση ως κριτήριο της ευρωπαϊκότητας του κράτους. Βέβαια, τα Συντάγματα των κρατών-μελών στην πλειοψηφία αναγορεύουν τη χριστιανική θρησκεία ως την επικρατούσα, όμως, διασφαλίζουν το δικαίωμα της πίστης ως προστατευόμενο δικαίωμα κάθε προσώπου που διαβιεί εντός της επικράτειας της. Θα καθίσταται, λοιπόν, αντίφαση εάν θεωρηθεί το θρησκευτικό κριτήριο ως παράμετρος που καθορίζει την Ευρωπαϊκή υπόσταση μιας χώρας.

Πολιτιστικό κριτήριο

Στο άρθρο 3 της Συνθήκης της Ευρωπαϊκής Ένωσης συμπυκνώνεται ότι ο Ευρωπαϊκός πολιτισμός στηρίζεται κυρίως στο δημοκρατικό σύστημα, το κράτος δικαίου, την προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και την αναγνώριση της αξίας της ανθρώπινης ζωής. Η Ευρώπη, αναμφισβήτητα αποτέλεσε ένα λίκνο πολιτισμού στην οποία γεννήθηκε η επιστήμη, η τέχνη, η δημοκρατία, η φιλοσοφία, αλλά και πανανθρώπινα ιδεώδη, όπως η ελευθερία, η ισότητα και η ληλεγγύη, αξίες που καλλιεργήθηκαν μέσα από την αρχαιοελληνική εποχή, την Αναγέννηση και το Διαφωτισμό και επηρέασαν τον παγκόσμιο τρόπο σκέψης. Αυτή η πολιτιστική άνθιση πραγματώθηκε στον ευρωπαϊκό γεωγραφικό χώρο, με αποτέλεσμα να μη μπορούν να χαρακτηριστούν ως ευρωπαϊκά κράτη, αυτά τα οποία δε βίωσαν εκείνη την πνευματική ανάκαμψη και βρίσκονται στα αμφισβητούμενα όρια μεταξύ Ευρώπης και Ασίας.

Πολιτικό κριτήριο

Η δημοκρατική διακυβέρνηση της υποψήφιας προς ένταξη χώρας επιβάλλεται να προϋποθέτει ότι όλοι οι πολίτες της διαδραματίζουν ουσιαστικό ρόλο και αντιπροσωπεύονται σε ισότιμη βάση στη διαδικασία λήψης αποφάσεων από το χαμηλότερο έως το υψηλότερο διακυβερνητικό επίπεδο. Η κατοχύρωση μιας τέτοιας διαδικασίας απαιτεί τη διεξαγωγή ελεύθερων εκλογών, με μυστική ψηφοφορία υπό ανεξάρτητη επιτήρηση για την εξασφάλιση του αδιάβλητου, καθώς και το δικαίωμα στην ελεύθερη σύσταση του πολιτικού κόμματος (δικαίωμα εκλέγειν και εκλέγεσθαι). Επίσης, ένα δημοκρατικό κράτος οφείλει να διασφαλίσει την ανώτατη εκτελεστική εξουσία που να περιορίζεται από νομοθετικό πλαίσιο, να κατοχυρώνει τη δικαστική ανεξαρτησία και το δικαίωμα των πολιτών να προσφεύγουν ελεύθερα στη δικαιοσύνη, την ελευθερία του λόγου και του τύπου, καθώς και το δικαίωμα της προσωπικής έκφρασης. Ακόμη, η ευνομούμενη Ευρωπαϊκή κοινότητα απαρτίζεται από κράτη δικαίου, πράγμα που συνεπάγεται ότι η κυβερνητική εξουσία ασκείται μέσω των συνταγματικών νόμων, που έχουν εγκριθεί μέσω της συνταγματικής διαδικασίας. Τονίζεται ότι το Σύνταγμα είναι υπεράνω κάθε κυβερνητικής εξουσίας, η οποία είναι υπόλογη.

Θεμελιώδης, επίσης, αρχή του κράτους δικαίου αποτελεί η διάκριση των εξουσιών, ώστε να διασφαλίζεται η αντικειμενική λήψη αποφάσεων μέσα σε πνεύμα διαφάνειας και δικαιοσύνης. Ακόμη, τα θεμελιώδη δικαιώματα, αν και δεν προβλέπονται από κάποια συγκεκριμένη διάταξη της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ωστόσο, αποτελούν γενικές αρχές της ίδιας και του κοινοτικού δικαίου, γεγονός που επιτάσσει την υποχρέωση για το σεβασμό τους. Η προστασία τους είναι το αποτέλεσμα μίας μακράς εξελικτικής διαδικασίας, που έχει ως αφετηρία τη νομολογία του Δικαστηρίου των Ευρωπαϊκών κοινοτήτων. Συγκεκριμένα, ως άξια προστασίας χαρακτηρίζεται ο σεβασμός της εθνικής ταυτότητας, της ανθρώπινης αξιοπρέπειας, η προστασία της ιδιοκτησίας, το απαραβίαστο του ιδιωτικού βίου, η ελευθερία έκφρασης και άσκησης επαγγελματικής δραστηριότητας, η απαγόρευση της δουλείας και των καταναγκαστικών έργων, το δικαίωμα της ποινικής προσαγωγής και δίωξης μόνο βάσει της ισχύουσας νομοθεσίας, καθώς και η προστασία των μειονοτικών κοινωνικών ομάδων. Τα παραπάνω δικαιώματα λογίζονται ως δικαιώματα που το κάθε άτομο κατέχει λόγω

της ίδιας του της ύπαρξης ως ανθρωπίνου όντος, είναι αναφαίρετα, αδιαπραγμάτευτα και συνθέτουν την υπόσταση του ελεύθερου ατόμου.

Οικονομικά κριτήρια

Σε γενικό πλαίσιο, τα απαραίτητα οικονομικά κριτήρια που επιβάλλεται να υλοποιεί ένα υποψήφιο προς ένταξη στην Ένωση κράτος αφορούν την ύπαρξη μιας υγιούς αγοράς για τη διασφάλιση της ικανότητας αντιμετώπισης του ανταγωνισμού προς ενίσχυση της οικονομικής δύναμης της Ευρώπης. Συγκεκριμένα, σημειώνεται ότι η Ευρωπαϊκή Κοινότητα έχει θεσπίσει μία σειρά από κριτήρια σύγκλισης, που συμβάλλουν στο να εξασφαλιστεί ότι η χώρα καθίσταται έτοιμη για την προσχώρησή της στο νομισματικό καθεστώς της ζώνης του Ευρώ.

Όλα τα υποψήφια κράτη οφείλουν να τροποποιήσουν την εθνική τους νομοθεσία έτσι, ώστε να μην έρχεται σε αντίθεση με το Ευρωπαϊκό Δίκαιο. Παρόλο που τεχνικά κάτι τέτοιο δεν αποτελεί μία από τις προϋποθέσεις περί προσχώρησης στη συνθήκη της Κοπεγχάγης, εντούτοις, αποτελεί απαραίτητο στοιχείο για να υποστηριχθούν όλα τα επιμέρους κριτήρια.

Συμπεράσματα

Η Ευρωπαϊκή Ένωση αποτελείται από ένα σύνολο Ευρωπαϊκών δημοκρατικών χωρών, που προάγουν την ειρήνη, τις αξίες της, καθώς και την ευημερία των πολιτών της. Παρέχει ασφάλεια, ελευθερία και δικαιοσύνη, αγωνίζεται κατά του κοινωνικού αποκλεισμού, ενώ προάγει τη βιώσιμη ανάπτυξη. Παράλληλα, προωθεί την τεχνολογική και επιστημονική πρόοδο, ενισχύει την οικονομική, κοινωνική και εδαφική συνοχή, την αλληλεγγύη μεταξύ των μελών της. Δημιουργεί τις προϋποθέσεις, ώστε να επιτύχει ισορροπημένη οικονομική μεγέθυνση και οικονομική σταθερότητα των τιμών στα πλαίσια διαμόρφωσης μιας ανταγωνιστικής οικονομίας της αγοράς με πλήρη απασχόληση εργαζομένων που να ανταποκρίνεται επιτυχώς στο διεθνές χρηματοοικονομικό γίγνεσθαι και να διασφαλίζει την κοινωνική πρόοδο και ανάκαμψη. Προς αυτή την κατεύθυνση, συνέβαλε καθοριστικά και η σύσταση της οικονομικής και νομισματικής Ένωσης με μέσο συναλλαγής το ευρώ. Ακόμη, η

θέσπιση κοινών θεσμικών οργάνων από πλευράς των κρατών μελών, στα οποία εκχωρούν μία σειρά εξουσιών, ώστε να μπορούν να λαμβάνουν δημοκρατικές αποφάσεις κοινού ενδιαφέροντος, συμβάλλει στην από κοινού άσκηση της εθνικής κυριαρχίας και στη υλοποίηση της Ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης.

Το εγχείρημα της σύστασης της Ευρωπαϊκής Ένωσης μπορεί να ειπωθεί με βεβαιότητα ότι αποφέρει θετικά αποτελέσματα, μιας και δημιουργήθηκε για να επιτευχθούν πολιτικοί στόχοι και ξεκίνησε η προσπάθεια υπολοίψής τους μέσω της οικονομικής συνεργασίας. Στον Πίνακα 1 αποτυπώνονται οι κύριοι σταθμοί στην πορεία του Ευρωπαϊκού οικοδομήματος. Η Ένωση κατάφερε να αποτελεί μία εγγυήτρια δύναμη ευημερίας και ειρήνης σε ένα διεθνές περιβάλλον που με την πάροδο των ετών όλο και περισσότερο κλονίζεται από εθνικές, θρησκευτικές, πολιτικές και οικονομικές αντιλήψεις στο βωμό της κερδοφορίας και των άδολων συμφερόντων.

Περίοδος	Σχολιασμός
1945 - 1959	Η Ευρωπαϊκή Ένωση συστάθηκε με σκοπό να πάψουν οι συχνές και αιματηρές συγκρούσεις μεταξύ γειτονικών χωρών, οι οποίες κορυφώθηκαν κατά τον δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο. Από το 1950, η Ευρωπαϊκή Κοινότητα Άνθρακα και Χάλυβα αρχίζει να ενώνει οικονομικά και πολιτικά τις ευρωπαϊκές χώρες, με στόχο την εξασφάλιση διαρκούς ειρήνης. Τα έξι ιδρυτικά κράτη μέλη είναι το Βέλγιο, η Γαλλία, η Γερμανία, η Ιταλία, το Λουξεμβούργο και οι Κάτω Χώρες. Τη δεκαετία του 1950, κυριαρχεί ο Ψυχρός Πόλεμος μεταξύ Ανατολής και Δύσης. Οι διαδηλώσεις που γίνονται στην Ουγγαρία κατά του κομμουνιστικού καθεστώτος καταστέλλονται από τα σοβιετικά τανκς το 1956. Το 1957, με τη Συνθήκη της Ρώμης ιδρύεται η Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα (ΕΟΚ) ή «Κοινή Αγορά»..

Περίοδος	Σχολιασμός
<p align="center">1960 - 1969</p>	<p>Η δεκαετία του 1960 είναι μία ευοίωνη περίοδο για την οικονομία, καθώς οι χώρες της Ε.Ε. παύουν να επιβάλλουν δασμούς στις μεταξύ τους εμπορικές συναλλαγές. Επίσης, συμφωνούν να ελέγχουν από κοινού την παραγωγή τροφίμων, έτσι ώστε να υπάρχουν αρκετά τρόφιμα για όλους, ενώ σύντομα μάλιστα δημιουργείται πλεόνασμα αγροτικών προϊόντων.</p>
<p align="center">1970 - 1979</p>	<p>Την 1η Ιανουαρίου 1973 η Δανία, η Ιρλανδία και το Ηνωμένο Βασίλειο προσχώρησαν στην Ευρωπαϊκή Ένωση, αυξάνοντας τον αριθμό των κρατών μελών σε εννέα. Τα τελευταία δεξιά δικτατορικά καθεστώτα στην Ευρώπη εξαλείφονται με την ανατροπή του Σαλαζάρ στην Πορτογαλία το 1974 και τον θάνατο του στρατηγού Φράνκο στην Ισπανία το 1975. Η περιφερειακή πολιτική της Ε.Ε. αρχίζει να μεταφέρει τεράστια ποσά για τη δημιουργία θέσεων εργασίας και υποδομών στις φτωχότερες περιφέρειες. Το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο αυξάνει την επιρροή του στις υποθέσεις της Ε.Ε. και το 1979 όλοι οι πολίτες μπορούν, για πρώτη φορά, να εκλέξουν άμεσα τους εκπροσώπους τους. Την παρούσα δεκαετία εντείνεται η καταπολέμηση της ρύπανσης. Η Ε.Ε. θεσπίζει κανόνες για την προστασία του περιβάλλοντος.</p>
<p align="center">1980 - 1989</p>	<p>Το 1981, η Ελλάδα γίνεται το 10ο μέλος της Ε.Ε., ενώ η Ισπανία και η Πορτογαλία ακολουθούν πέντε χρόνια αργότερα. Το 1986 υπογράφεται η Ενιαία Ευρωπαϊκή Πράξη. Πρόκειται για μια Συνθήκη που παρέχει τη βάση για ένα τεράστιο εξαετές πρόγραμμα, με στόχο την επίλυση των προβλημάτων που έχουν σχέση με την ελεύθερη ροή του εμπορίου διαμέσου των συνόρων της Ε.Ε. και δημιουργεί την «ενιαία αγορά». Στις 9</p>

Περίοδος	Σχολιασμός
	<p>Νοεμβρίου 1989, σημειώνεται μια σημαντική πολιτική ανατροπή, καθώς «πέφτει» το Τείχος του Βερολίνου και ανοίγουν τα σύνορα μεταξύ Ανατολικής και Δυτικής Γερμανίας για πρώτη φορά τα τελευταία 28 χρόνια. Αυτό οδηγεί στην επανένωση της Γερμανίας, ενώ η Ανατολική και η Δυτική Γερμανία γίνονται ένα κράτος τον Οκτώβριο του 1990.</p>
<p>1990 - 1999</p>	<p>Με την κατάρρευση του κομμουνισμού στην Κεντρική και Ανατολική Ευρώπη, οι Ευρωπαίοι αναπτύσσουν στενότερες σχέσεις γειτνίασης. Το 1993 η ενιαία αγορά ολοκληρώνεται με τις «τέσσερις ελευθερίες», δηλαδή την ελεύθερη κυκλοφορία εμπορευμάτων, υπηρεσιών, προσώπων και κεφαλαίων. Τη δεκαετία του 1990 υπογράφονται, επίσης, δύο Συνθήκες: η Συνθήκη του Μάαστριχτ για την Ευρωπαϊκή Ένωση, το 1993, και η Συνθήκη του Άμστερνταμ, το 1999. Οι Ευρωπαίοι ενδιαφέρονται για την προστασία του περιβάλλοντος, καθώς και για τη θέσπιση κοινών μέτρων σχετικά με την ασφάλεια και την άμυνα. Το 1995 η Ε.Ε. υποδέχεται τρία ακόμη νέα μέλη: την Αυστρία, τη Φινλανδία και τη Σουηδία. Ένα μικρό χωριό του Λουξεμβούργου δίνει το όνομά του στις συμφωνίες του Σένγκεν, οι οποίες επιτρέπουν σταδιακά στους πολίτες να ταξιδεύουν χωρίς έλεγχο διαβατηρίων στα σύνορα. Εκατομμύρια νέοι σπουδάζουν σε άλλες χώρες με τη στήριξη της Ένωσης. Η επικοινωνία γίνεται ευκολότερη, καθώς όλο και περισσότεροι άνθρωποι αρχίζουν να χρησιμοποιούν τα κινητά τηλέφωνα και το διαδίκτυο.</p>

Περίοδος	Σχολιασμός
<p style="text-align: center;">2000 – 2009</p>	<p>Το ευρώ είναι πλέον το νέο νόμισμα για πολλούς Ευρωπαίους. Αυτή τη δεκαετία ολοένα και περισσότερα κράτη υιοθετούν το ευρώ. Η 11η Σεπτεμβρίου 2001 ταυτίζεται με τον «πόλεμο κατά της τρομοκρατίας»: αεροσκάφη στα οποία έχει γίνει αεροπειρατεία προσκρούουν σε κτίρια της Νέας Υόρκης και της Ουάσιγκτον. Οι χώρες της Ε.Ε. αρχίζουν να συνεργάζονται στενότερα για την καταπολέμηση του εγκλήματος. Οι πολιτικές αντιπαραθέσεις μεταξύ Ανατολικής και Δυτικής Ευρώπης εξαλείφονται τελικά με την προσχώρηση 10 νέων χωρών στην Ε.Ε. Ακολουθούν, το 2007, η Βουλγαρία και η Ρουμανία. Τον Σεπτέμβριο του 2008 η παγκόσμια οικονομία πλήττεται από χρηματοπιστωτική κρίση. Η Συνθήκη της Λισαβόνας κυρώνεται από όλα τα κράτη μέλη της Ε.Ε. και τίθεται σε ισχύ το 2009. Παρέχει στην Ε.Ε. σύγχρονα θεσμικά όργανα και πιο αποτελεσματικές μεθόδους εργασίας.</p>
<p style="text-align: center;">2010 - 2019</p>	<p>Η παγκόσμια οικονομική κρίση πλήττει σκληρά την Ευρώπη. Η Ε.Ε. βοηθά ορισμένες χώρες να αντιμετωπίσουν τις δυσκολίες και θεσπίζει μια «τραπεζική ένωση» με σκοπό ένα ασφαλέστερο και πιο αξιόπιστο τραπεζικό τομέα. Τον Δεκέμβριο του 2012 απονέμεται στην Ευρωπαϊκή Ένωση το Νόμπελ Ειρήνης. Το 2013, η Κροατία γίνεται το 28ο μέλος της Ε.Ε. Η κλιματική αλλαγή παραμένει στην κορυφή της ημερήσιας διάταξης και οι ηγέτες συμφωνούν στη μείωση των επιβλαβών εκπομπών. Το 2014 διεξάγονται οι εκλογές για το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και εκλέγονται περισσότεροι ευρωσκεπτικιστές. Αποφασίζεται μια νέα πολιτική ασφαλείας μετά την προσάρτηση της Κριμαίας από τη Ρωσία. Ο</p>

Περίοδος	Σχολιασμός
	<p>θρησκευτικός εξτρεμισμός εντείνεται στη Μέση Ανατολή και σε διάφορες χώρες και περιοχές σε όλον τον κόσμο, γεγονός που οδηγεί σε κοινωνική αναταραχή και πολέμους, που αναγκάζουν πολλούς ανθρώπους να εγκαταλείπουν τις εστίες τους και να αναζητούν καταφύγιο στην Ευρώπη. Η Ε.Ε. δεν καλείται να αντιμετωπίσει μόνο το πρόβλημα της φροντίδας των προσφύγων, αλλά γίνεται και στόχος πολλών τρομοκρατικών επιθέσεων.</p>

Πίνακας 1 Οι κύριοι σταθμοί στην ιστορία της ΕΕ²

Βέβαια, η προβολή της ανθρωπιστικής θεώρησης της Ένωσης, η προσπάθεια εξασφάλισης ισοσκελισμένων δημοσίων οικονομικών, προασπίζοντας ένα αποτελεσματικό και δίκαιο κοινωνικό μοντέλο, η εξεύρεση ηθικά αποδεκτών λύσεων σε τεράστιες προκλήσεις, σκιαγραφούν μία ήπειρο που μέσα από την υπερκέραση εμποδίων κατάφερε να καταστεί πηγή έμπνευσης και πρότυπο για τον υπόλοιπο κόσμο. Ωστόσο, εκπρόσωποι του πνευματικού χώρου και της επιστημονικής κοινότητας εκφράζουν φόβους και ανησυχίες, διότι η δέσμευση στην κοινή συμπόρευση, η υποχρέωση των μελών να λειτουργούν κάτω από τις ίδιες δομές και το ένστικτο της διατήρησης των κεκτημένων αποτελούν πρόκληση ώστε να συνεχιστεί το εγχείρημα της αέναης μεταμόρφωσης της Ευρώπης.

Συμπερασματικά, η ενσωμάτωση μιας χώρας στην Ευρωπαϊκή οικογένεια συνιστά ένα ιστορικό γεγονός από το οποίο μπορεί να επέλθουν σημαντικά οικονομικά και κοινωνικοπολιτικά οφέλη και συνέπειες. Αναμφισβήτητα, έχουν υπάρξει δυσκολίες και οι μελλοντικές προκλήσεις μπορεί να φαντάζουν ανυπέρβλητες. Για αυτό, άλλωστε, ο διάλογος, ο προβληματισμός και η εγρήγορση μέσα από τις συνεχείς διαβουλεύσεις είναι απαραίτητα.

Η μελέτη, συνεπώς, του θεσμού της Ευρωπαϊκής Ένωσης, θα συμβάλει καταλυτικά στη βαθύτερη προσέγγιση του θέματος της προσχώρησης της Τουρκίας σε αυτήν,

² Πηγή: <https://europa.eu/european-union/about-eu/history>

καθώς και στην εξέταση του βαθμού, στον οποίο εκείνη δύναται να προσαρμοστεί, ώστε να ανταποκριθεί στα κριτήρια ένταξης και στις απαιτήσεις που συνεπάγονται.

Αξίζει, βέβαια, σε αυτό το σημείο να επισημανθεί ότι κατά τα τελευταία έτη το οικοδόμημα της Ε.Ε. παρουσιάζει ολοένα και περισσότερους τριγμούς, με αποτέλεσμα να έχει δημιουργηθεί μια Ευρώπη πολλαπλών ταχυτήτων. Παρά τις γνωστές ασυμμετρίες που υπάρχουν εντός των χωρών μελών, το έργο της Ε.Ε. επέτρεψε την κατασκευή συνασπισμών και την ανάπτυξη δεσμών που κατέληξαν σε κερδοφόρα αποτελέσματα. Από τη φύση της, μια κλιμακωτή Ε.Ε. θα δυσχεράνει τις ήδη πολύπλοκες αλληλεπιδράσεις ανάμεσα στις χώρες μέλη, προκαλώντας τον φόβο των ασθενέστερων μελών ότι θα μείνουν πίσω ή θα απομονωθούν, ενώ οι διαφορετικές ταχύτητες μπορεί να μεταφραστούν σε διαφορετικές κατηγορίες μελών, αντίθετα με τα ιδρυτικά ιδεώδη της Ένωσης. Η Ε.Ε. και τα κράτη μέλη της ακολούθησαν το δρόμο της χρησιμοποίησης του ανταγωνισμού των κοινωνικών νομοθεσιών για την εξασφάλιση της ανταγωνιστικότητας της Ευρωπαϊκής οικονομίας έναντι του παγκοσμιοποιημένου περιβάλλοντος. Αυτό οδηγεί σε σταδιακή απορρύθμιση, την αύξηση των ανισοτήτων, τη διάσπαση της κοινωνικής συνοχής χωρίς να εξυπηρετεί κανέναν, εκτός από τις αντιμεταναστευτικές δυνάμεις της Ε.Ε. Η αρχιτεκτονική της ευρωζώνης μπορεί να λειτουργήσει ως έντονη υπενθύμιση ότι οι οικονομίες που λειτουργούν σε πολλαπλά μοντέλα δεν μπορούν να εναρμονιστούν σε μια νομισματική ένωση χωρίς μία φορολογική ένωση, ισχυροποιώντας τον φόβο ότι μία Ευρώπη πολλαπλών ταχυτήτων θα προωθήσει την ομοιομορφία εις βάρος της ενότητας. Πρόσφατο παράδειγμα στα πλαίσια συνοχής της Ε.Ε. αποτελεί το Brexit, το οποίο επέφερε ένα ισχυρό πλήγμα στο ηθικό και ίσως στην πίστη στο ευρωπαϊκό όνειρο.

1.3 Τουρκική ένταξη στην Ευρωπαϊκή Ένωση

Η Ευρωπαϊκή Ένωση καθιστά σαφές ότι η διεύρυνσή της με λοιπές χώρες του Ευρωπαϊκού κορμού αποτελεί ιστορική ευκαιρία στην προσπάθεια που καταβάλλεται για την εξασφάλιση της ασφάλειας, της σταθερότητας και της ευημερίας στην Ευρώπη. Ωστόσο, τα κριτήρια ένταξης (κριτήρια της Κοπεγχάγης) απαιτούν την ύπαρξη και καταλυτική δραστηριοποίηση θεσμών, ικανών να εγγυηθούν την

προάσπιση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και της δημοκρατίας, την κατοχύρωση ενός κράτους δικαίου, την αρχή της λαϊκής κυριαρχίας, το σεβασμό και την προάσπιση των μειονοτικών πληθυσμών, την ικανότητα ουσιαστικής αντιμετώπισης των ανταγωνιστικών πιέσεων και των δυνάμεων της αγοράς εντός της Ένωσης. Συνοπτικά, τα κριτήρια προσχώρησης όπως ορίζονται από την Ε.Ε. είναι:

- η σταθερότητα των θεσμών που εγγυώνται τη δημοκρατία, το κράτος δικαίου, τα δικαιώματα του ανθρώπου και τον σεβασμό και την προστασία των μειονοτήτων·
- η λειτουργούσα οικονομία της αγοράς και η ικανότητα αντιμετώπισης των ανταγωνιστικών πιέσεων και των δυνάμεων της αγοράς στο πλαίσιο της Ε.Ε.·
- η ικανότητα ανάληψης των υποχρεώσεων που απορρέουν από την ιδιότητα του μέλους, συμπεριλαμβανομένης της ικανότητας να εφαρμόζονται αποτελεσματικά οι κανόνες, τα πρότυπα και οι πολιτικές που συνθέτουν το σύνολο της νομοθεσίας της Ε.Ε. (το «κεκτημένο»), και η προσήλωση στους στόχους της πολιτικής, οικονομικής και νομισματικής ένωσης.

Η πλήρης ικανοποίηση αυτών των κριτηρίων παρέχει τη δυνατότητα στη χώρα να αναλάβει υποχρεώσεις πλήρους συμμετοχής, ώστε να καταστεί ικανή να ανταποκριθεί σε στόχους της συγκεκριμένης πολιτικής, οικονομικής και νομισματικής Ένωσης.

Η αίτηση μιας χώρας για ένταξη στην Ευρωπαϊκή Ένωση αποτελεί την πρωταρχική ενέργεια για την εκκίνηση μακροχρονίων και ίσως επίπονων διαδικασιών, καθώς η λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης βασίζεται σε συγκεκριμένες διαδικασίες ένταξης, μέσα από τις οποίες πιστοποιείται το αν τηρούνται οι απαιτήσεις ενός υποψηφίου προς ένταξη κράτους κατόπιν της συμφωνίας συγκατάθεσης των θεσμικών οργάνων της Ένωσης και των κυβερνήσεων των κρατών μελών. Συγκεκριμένα, η διαδικασία προβλέπει την υποβολή αίτησης ένταξης στο Ευρωπαϊκό Συμβούλιο, το οποίο με τη σειρά του ζητά από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή να αξιολογήσει το κατά πόσο το υποψήφιο κράτος πληροί τα κριτήρια και τις προϋποθέσεις ένταξης.

Η υποβολή αίτησης της Τουρκίας για ένταξη στην Ευρωπαϊκή Ένωση χρονολογείται το 1987. Παρόλα αυτά, οι σχέσεις της Ευρωπαϊκής Κοινότητας με την Τουρκία γνώρισαν ευοίωνες και δυσχερείς περιόδους, ανάλογα με την πολιτική κατάσταση της

χώρας, ενώ η περίπτωση της εξετάζεται διαφορετικά από αυτές κρατών που ήδη έχουν προσχωρήσει στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα. Αξίζει να σημειωθεί ότι η εκδήλωση ενδιαφέροντος της Τουρκίας να συνταχθεί και να συμπορευθεί με την Ενωμένη Ευρώπη σημειώθηκε ένα μήνα μετά την Ελληνική εκδήλωση ενδιαφέροντος για τη σύναψη συμφωνίας σύνδεσης το 1959, έχοντας ως απώτερο στόχο να επωφεληθεί από παρόμοια οικονομικά, πολιτικά κοινωνικά και εμπορικά πλεονεκτήματα. Το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο του Ελσίνκι (10-11 Δεκεμβρίου 1999) αποφάσισε να αναγνωρίσει την Τουρκία ως υποψήφια χώρα. Σε διάφορες ευκαιρίες, όμως, η Ευρωπαϊκή Ένωση υπενθυμίζει στην Τουρκία ότι η εκπλήρωση των ενταξιακών κριτηρίων θα εξαρτηθεί από την πρόοδο που η ίδια θα σημειώσει σε ό,τι αφορά την προετοιμασία της για την προσχώρηση.

Το Δεκέμβριο του 2004, το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο δέχτηκε να αρχίσει και επίσημα ενταξιακές διαπραγματεύσεις με την Τουρκία, πάνω σε ένα αυστηρό πλαίσιο, πράγμα το οποίο καταμαρτυρεί την απαίτηση για μια σειρά ταχέων και αναγκαίων μεταρρυθμίσεων σε μια μακροχρόνια περίοδο. Έπειτα από μια σειρά αλληπάληλων συνδιασκέψεων που αφορούσαν το καθεστώς της Τουρκίας και παρά την ύπαρξη ερωτημάτων και εναντιώσεων αρκετών κρατών-μελών περί της Ευρωπαϊκής της πορείας, η ίδια κατάφερε να διαμορφώσει ένα διαπραγματευτικό πλαίσιο και να ενταχθεί σε καθεστώς υποψήφιας για ένταξη χώρας.

Ο Πίνακας 2 παρουσιάζει τους κύριους σταθμούς στις ενταξιακές διαπραγματεύσεις ανάμεσα στην Τουρκία και στην Ευρωπαϊκή Ένωση.

Περίοδος	Σχολιασμός
1997	Η σύνοδος του Συμβουλίου του Λουξεμβούργου αποδέχεται την Τουρκία ως κατάλληλη για ένταξη στην ΕΕ.
1999	Το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο του Ελσίνκι ανακηρύσσει την Τουρκία ως υποψήφια χώρα

Περίοδος	Σχολιασμός
2001	Το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο εγκρίνει την εταιρική σχέση προσχώρησης για την Τουρκία.
2003	Το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο υιοθετεί την αναθεωρημένη εταιρική σχέση προσχώρησης για την Τουρκία.
2004	Το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο δηλώνει ότι η Τουρκία πληροί τα κριτήρια για την έναρξη ενταξιακών διαπραγματεύσεων τον Οκτώβριο του 2005.
2005	Η διαδικασία ελέγχου (Screening process) αρχίζει να καθορίζει σε ποιο βαθμό η Τουρκία πληροί τα κριτήρια ένταξης και τι απομένει να γίνει. Επίσης, το Συμβούλιο εγκρίνει το διαπραγματευτικό πλαίσιο και οι διαπραγματεύσεις ξεκινούν επίσημα.
2006	Οι διαπραγματεύσεις ανοίγουν και κλείνουν στο Κεφάλαιο 25 (επιστήμη και έρευνα). Ακόμη, καθώς η Τουρκία αρνήθηκε να εφαρμόσει το Πρόσθετο Πρωτόκολλο της Συμφωνίας της Άγκυρας αναφορικά με την Κύπρο, το Συμβούλιο αποφασίζει ότι δεν θα ανοίξουν οκτώ κεφάλαια.
2008	Το Συμβούλιο εγκρίνει την αναθεωρημένη εταιρική σχέση προσχώρησης για την Τουρκία.
2010	Οι διαπραγματεύσεις ξεκινούν στο Κεφάλαιο 12 (ασφάλεια των τροφίμων, κτηνιατρική και φυτοϋγειονομική πολιτική).
2013	Οι διαπραγματεύσεις ξεκινούν στο κεφάλαιο 22 (Πολιτική και συντονισμός των διαρθρωτικών μέσων). Επιπρόσθετα, ξεκίνησε ο διάλογος για την ελευθέρωση των θεωρήσεων (visa) και υπογράφηκε συμφωνία

Περίοδος	Σχολιασμός
	επανεισόδου Ε.Ε.-Τουρκίας
2014	Πρώτη έκθεση εφαρμογής σχετικά με τον χάρτη πορείας για τις θεωρήσεις (visa).
2015	Πραγματοποιήθηκε η πρώτη σύνοδος κορυφής Ε.Ε.-Τουρκίας και ενεργοποιήθηκε το κοινό σχέδιο δράσης. Οι διαπραγματεύσεις ξεκινούν στο κεφάλαιο 17 (Οικονομική και νομισματική πολιτική).
2016	<ul style="list-style-type: none"> • Πρώτη έκθεση εφαρμογής της δήλωσης. • Τρίτη έκθεση σχετικά με τον χάρτη πορείας για τις θεωρήσεις. • Δεύτερη έκθεση εφαρμογής. • Διάσκεψη προσχώρησης με την Τουρκία: Ξεκίνησαν συνομιλίες στο Κεφάλαιο 33 (Δημοσιονομικές και δημοσιονομικές διατάξεις). • Τρίτη έκθεση εφαρμογής.

Πίνακας 2 Οι κύριοι σταθμοί στις ενταξιακές διαπραγματεύσεις Τουρκίας - ΕΕ

Καθίσταται προφανές ότι η Ευρωπαϊκή προοπτική της Τουρκίας επαφίεται κατά κύριο λόγο στην ίδια και στο βαθμό που οι αλλαγές της θα συμβαδίσουν με την Ευρωπαϊκή της πορεία, τις διαδικασίες και τις πρακτικές της Ένωσης, καθώς και στην αποφασιστικότητα που θα επιδείξει για να εφαρμόσει καινοτόμες αλλαγές στα πλαίσια του Ευρωπαϊκού κεκτημένου. Είναι αναμφισβήτητο ότι η Τουρκία βρίσκεται σε σπουδαία γεωγραφική θέση. Αποτελεί το σταυροδρόμι μεταξύ Ανατολής και Δύσης και συνδετικό κρίκο με χώρες της Μέσης Ανατολής πλούσιες σε σημαντικούς φυσικούς πόρους και σπουδαία ενεργειακά κοιτάσματα. Το προαναφερθέν χωροταξικό και γεωγραφικό της πλεονέκτημα καθιστά την Τουρκία ιδανική χώρα για να αξιοποιηθεί ως χώρα-σύνδεσμος για την επίλυση του ενεργειακού

προβλήματος της Ευρωπαϊκής Ένωσης, τη διαμόρφωση ισορροπιών μεταξύ Δύσης και Ισλάμ, καθώς και για την αποκατάσταση της ασφάλειας και της σταθερότητας στην κρίσιμη περιοχή της Μέσης Ανατολής. Ακόμη, η Τουρκική οικονομία θα μπορούσε να συμβάλει καταλυτικά στην οικονομική κατάσταση της Ενωμένης Ευρώπης εξαιτίας της διόγκωσης των εισαγωγών κεφαλαιουχικών αγαθών, της αύξησης των άμεσων ξένων επενδύσεων, της εντατικοποιημένης δραστηριοποίησης του βιομηχανικού τομέα, αλλά και της παρουσίας ενός άριστα εξειδικευμένου εργατικού δυναμικού. Ωστόσο, παράγοντες άμεσα σχετιζόμενοι με τις θρησκευτικές διαφορές, το χαμηλό επίπεδο ζωής, τις κοινωνικές ανισότητες που είναι εμφανείς από τις μεγάλες εισοδηματικές διαφορές ανάμεσα στα δύο φύλα, το χαμηλό κατά κεφαλήν εισόδημα, τα αυξημένα περιστατικά καταπάτησης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, την παραβίαση κανόνων διεθνούς δικαίου, το μη σεβασμό στην τήρηση συμφωνιών περί οριοθέτησης συννοριακών γραμμών και τη σημαντική επίδραση του στρατιωτικού κατεστημένου στην πολιτική ζωή της χώρας, οδηγούν στην υιοθέτηση της άποψης ότι το κόστος υλοποίησης του κοινοτικού κεκτημένου καθίσταται μεγάλο και η προσχώρηση της στην Ευρωπαϊκή Ένωση γεμάτη προκλήσεις.

Συνεπώς, η Τουρκία οφείλει να προβεί σε μεταρρυθμίσεις που θα ανταποκρίνονται στα προαπαιτούμενα της Ευρωπαϊκής Ένωσης αν και η Τουρκική κυβέρνηση επιχειρεί να υλοποιήσει τη χρυσή τομή ανάμεσα στις Ευρωπαϊκές απαιτήσεις και τα Τουρκικά συμφέροντα. Θεωρείται δεδομένο ότι τα χρόνια που επακολουθούν μέχρι την επανεκκίνηση των ενταξιακών διαπραγματεύσεων και την ενδεχομένως επιτυχή ολοκλήρωσή τους, αποτελούν μία χρονική περίοδο στην οποία με δυσκολία κανείς δύναται να προβλέψει τι μπορεί να συντελεστεί στην τουρκική πολιτική πραγματικότητα.

Από τη στιγμή που η Τουρκία ανταποκριθεί στο βαθμό που αρμόζει, προχωρήσει στην υλοποίηση των δομικών αλλαγών και αποφασιστεί η ένταξη, θα πρέπει να διεξαχθούν δημοψηφίσματα σε κράτη-μέλη της Ένωσης. Λαμβάνοντας, όμως, υπόψη, την αρνητική προδιάθεση των ευρωπαίων πολιτών ως απόρροια της προκλητικής στάσης της Τουρκίας επί σειράς ζητημάτων, όπως προκύπτει από το ευρωβαρόμετρο, που αποτυπώνει τη στάση των ευρωπαίων πολιτών και παρατίθενται αναλυτικά στο πέμπτο κεφάλαιο, δεν είναι δύσκολο να προβλεφθεί πως, με τα σημερινά δεδομένα, η ενταξιακή της πορεία θεωρείται ανέφικτη. Μονάχα εάν η Ένωση αναδειχθεί σε πολιτική Ένωση ομοσπονδιακού χαρακτήρα και εφόσον η

Τουρκία καταφέρει να πείσει την Ευρωπαϊκή κοινή γνώμη περί της νομιμότητας των ενεργειών της και της συμβατότητας της με τα ευρωπαϊκά πρότυπα και κεκτημένα, τότε θα μπορεί να συντελεστεί η διαδικασία προσχώρησης.

Κεφάλαιο 2

Ανασκόπηση των σχέσεων Τουρκίας – Ευρωπαϊκής Ένωσης

2.1 Ιστορική αναδρομή των σχέσεων Τουρκίας – Ευρώπης

Με την κατάργηση της μοναρχίας το 1922 και τη δημιουργία της σύγχρονης Τουρκικής Δημοκρατίας το 1923, ο Mustafa Kemal, ο οποίος ανέλαβε την εξουσία της Τουρκίας, αποφάσισε να προχωρήσει στον εκσυγχρονισμό του τουρκικού κράτους και την ανάπτυξη δεσμών φιλίας με τον δυτικό κόσμο. Συνέχισε με μεταρρυθμίσεις που ξεκίνησαν από τους Οθωμανούς σουλτάνους υπό την έννοια της «δυτικοποίησης» της χώρας. Το 1926 η Τουρκία χαρακτηρίστηκε ως λαϊκό κράτος (secular state), με πλήρως διαχωρισμένες τις έννοιες της θρησκευτικής και κρατικής ηγεσίας. Έπειτα, το λατινικό αλφάβητο αντικατέστησε το αραβικό και υιοθετήθηκε ο ελβετικός αστικός κώδικας. Κατά τη διάρκεια της προεδρίας του Kemal (αργότερα γνωστός ως Atatürk ή «Πατέρας των Τούρκων») πληθώρα μεταρρυθμίσεων και αλλαγών εισήχθησαν έτσι ώστε να θεωρηθεί η Τουρκία "ευρωπαϊκή χώρα".

Η Τουρκία παρέμεινε ουδέτερη κατά τη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου σχεδόν μέχρι το τέλος. Λίγο πριν την λήξη του πολέμου, συμμετείχε συμβολικά στον πόλεμο με τις Συμμαχικές Δυνάμεις, κάνοντας έτσι γνωστή τη στάση της έναντι των δυνάμεων του Άξονα. Αυτή ήταν μια επιλογή που κράτησε την Τουρκία στο πλευρό των Δυτικών δυνάμεων για πολλές δεκαετίες, καθώς ο Ψυχρός Πόλεμος ακολούθησε τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο με την Τουρκία να προσχωρεί στον Οργανισμό της Βορειοατλαντικής Συμμαχίας (NATO) με σκοπό να συνεργαστεί με τις Ηνωμένες Πολιτείες και τους συμμάχους της ενάντια στην κομμουνιστική Σοβιετική Ένωση.

Ωστόσο, η μοναδική ιστορική αλληλεπίδραση μεταξύ Τουρκίας και Ευρώπης από την εποχή του μεσαίωνα βοήθησε να δημιουργηθεί μια πολύ ιδιαίτερη, αλλά συχνά απειλητική στάση της Τουρκίας απέναντι στη εκσυγχρονισμένη Ευρώπη, που χαρακτηρίστηκε ως «μουσουλμανικός εισβολέας» (Coppenger, 2011). Σημαντικό γεγονός καθίσταται ότι η ένταξη της Τουρκίας στο σύστημα της συμμαχίας των δυτικών κρατών μεταφράστηκε ως μια «θρησκευτική και οπισθοδρομική» απειλή και όχι ως στρατιωτική ή ενδεχόμενη διάτρηση της ασφάλειας των δυτικών χωρών. Μετά τη δεκαετία του 1950, ορισμένοι υπεύθυνοι λήψης αποφάσεων που ήθελαν να κρατήσουν το τουρκικό κράτος μακριά από την Ευρώπη, ενστερνίστηκαν ρητορικές

αντίθεσης της ένταξης της Τουρκίας στον ευρωπαϊκό κόσμο που σχετίζονταν περισσότερο στην θρησκευτική και ιστορική υπόσταση του τουρκικού κράτους (π.χ. Αρμενικό ζήτημα και Ισλαμική αναγέννηση)³ καθώς δεν θεωρούσαν ότι η Τουρκία αποτελεί στρατιωτική απειλή. Ως εκ τούτου, οι τουρκοσκεπτικιστές δημιούργησαν επιτυχώς την εικόνα της Τουρκίας ως μιας εξωτερικής απειλής που πρέπει να περιοριστεί και να αποστασιοποιηθεί από την Ευρώπη.

Ακόμη, όταν ο Ψυχρός Πόλεμος άρχισε να εντείνεται στη δεκαετία του 1950, οι δύο πλευρές συνειδητοποίησαν ότι αποτελούσε κοινό όφελος να αναπτύξουν στενότερες σχέσεις, καθώς και οι δύο αισθάνονταν ότι απειλούνται από τον ίδιο εχθρό, δηλαδή τη κομμουνιστική Σοβιετική Ένωση. Επιπλέον, άλλες δεσμεύσεις, όπως η απόφαση της Τουρκίας να συνεισφέρει στον Πόλεμο της Κορέας με μεγάλη δύναμη και στη συνέχεια να αποφασίσει να ενταχθεί στο ΝΑΤΟ το 1952, αποτέλεσε σημαντικό παράγοντα για την Ευρώπη και ιδιαίτερα για τις ΗΠΑ στο να θεωρηθεί ότι η Τουρκία δεν αποτελούσε απειλή για την Ευρώπη, αλλά αντίθετα έναν αξιόπιστο σύμμαχο.

Κατά τη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου, οι ΗΠΑ στάθηκαν ως υπερασπιστές της δυτικής δημοκρατίας έναντι της «κομμουνιστικής απειλής». Η Τουρκία ήταν ένας από τους αποδέκτες της χρηματοδότησης του σχεδίου Μάρσαλ που ωθήθηκε από τις ΗΠΑ, έτσι ώστε να υιοθετήσει ενεργό ρόλο στις υποθέσεις της Δυτικής Ευρώπης. Κατά τη διάρκεια των θερμών χρόνων του Ψυχρού Πολέμου, η σοβιετική απειλή ώθησε την Τουρκία να αναπτύξει στενότερες σχέσεις με τη Δύση. Συγκεκριμένα, η Τουρκία άρχισε να πλησιάζει την Ευρώπη με την τελευταία να ανταποκρίνεται θετικά, κίνηση που θεωρήθηκε ως αμοιβαία επωφελής στρατηγική απόφαση. Ως αποτέλεσμα της θετικής ανταπόκρισης, τα μέσα ενημέρωσης και το ευρύ κοινό υποστήριξαν την σύναψη σχέσεων των δύο πλευρών και η αρχικά αρνητική αντίληψη της τουρκικής ένταξης στην Ευρώπη εξαλείφθηκε, έως ότου έληξε ο Ψυχρός Πόλεμος.

---

³ Είναι ευρέως αποδεκτό ότι οι αξιώσεις της Αρμένικης γενοκτονίας επισημοποιήθηκαν μετά την υπογραφή της Συμφωνίας της Άγκυρας. Οι ηγέτες της Ευρώπης, όπως η Valeria d'Estaing, οι οποίοι ήταν ενάντια στην τουρκική είσοδο στην Ευρώπη πίστευαν ότι αυτό θα μπορούσε να είναι καταλύτης στην ένταξη της Τουρκίας. Αργότερα, η εναντίωση της τουρκικής εισόδου στην Ευρώπη ενισχύθηκε από την Κυπριακή εισβολή και την πλήρη καταπάτηση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων.

2.2 Σχέσεις Τουρκίας – Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας

Με τη δημιουργία της Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας (ΕΟΚ) το 1958, η σχέση της Τουρκίας με την Ευρώπη πήρε διαφορετική τροπή. Όπως ήδη αναφέρθηκε προηγουμένως, η Τουρκία αποτέλεσε μέρος των ευρωπαϊκών υποθέσεων από την πρώιμη μεσαιωνική περίοδο. Το τουρκικό κράτος είχε πολύ στενές σχέσεις με τις ευρωπαϊκές χώρες πριν και μετά το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, όπου και αρχικά υπέβαλε αίτηση για την ένταξη ως μέλος της ΕΟΚ τον Ιούλιο του 1959, λίγο μετά την σύσταση της οικονομικής κοινότητας. Η ΕΟΚ απάντησε υποδεικνύοντας τη σύσταση μιας μεταβατικής ένωσης, ως προσωρινό μέτρο που οδηγεί στην πλήρη ένταξη. Αυτό οδήγησε σε διαπραγματεύσεις που κατέληξαν στην υπογραφή της Συμφωνίας Σύνδεσης (κοινώς γνωστή ως συμφωνία της Άγκυρας) στις 12 Σεπτεμβρίου 1963. Ήταν η απαρχή της επίσημης σύναψης σχέσεων μεταξύ της Τουρκίας με την ΕΟΚ και θεωρείται ότι αποτέλεσε το πρώτο βήμα στην πορεία προς την πλήρη ένταξη.

Η συμφωνία, που ίσχυε από την 1η Δεκεμβρίου 1964, αποτελούταν από τρία στάδια: (Ceyhan, 1991)

- ένα προπαρασκευαστικό στάδιο,
- ένα μεταβατικό στάδιο,
- και το τελικό στάδιο⁴.

Παρόλο που η Συμφωνία Σύνδεσης δεν ανέφερε ως προαπαιτούμενα τη δημοκρατία, τα ανθρώπινα δικαιώματα ή ακόμη και την πολιτική (Smith, 2003) κατά τη διάρκεια της τελετής υπογραφής, ο πρόεδρος της επιτροπής, Walter Hallstein, πρότεινε έντονα ότι στο μέλλον η Τουρκία θα αποτελούσε ισότιμο μέλος της ΕΟΚ. Κατά τα λεγόμενά του: *“Η Τουρκία ανήκει στην Ευρώπη. Μια μέρα θα ληφθεί το τελικό βήμα. Η Τουρκία έδωσε το πεπρωμένο της και το μέλλον στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα.”* (Rupp, 2001)

Η Συμφωνία της Άγκυρας αποφάσισε να καθιερώσει ολοένα στενότερους δεσμούς μεταξύ της Τουρκίας και της Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας (Association Agreement, 1964). Η ίδια Συμφωνία αναγνώρισε, επίσης, ότι η στήριξη της Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας στις προσπάθειες του τουρκικού λαού για βελτίωση του βιοτικού επιπέδου θα διευκολύνει την ένταξη της Τουρκίας στην Κοινότητα σε μεταγενέστερη ημερομηνία.

---

⁴<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=OJ:C:1973:113:FULL&from=EN>

Το άρθρο 2 της Συμφωνίας Σύνδεσης διευκρίνιζε ότι, προκειμένου να επιτευχθούν οι στόχοι αυτής της Συμφωνίας, θα καθιερωνόταν σταδιακά μια τελωνειακή ένωση μεταξύ της Ευρωπαϊκής Κοινότητας και της Τουρκίας, η οποία έπρεπε να συσταθεί εντός δώδεκα ετών. Η Συμφωνία Σύνδεσης συμπληρώθηκε με πρόσθετο πρωτόκολλο, το οποίο υπογράφηκε στις 23 Νοεμβρίου 1970 και τέθηκε σε ισχύ την 1η Ιανουαρίου 1973, καθορίζοντας ένα χρονοδιάγραμμα μέτρων που έπρεπε να ληφθούν για την επίτευξη του στόχου της τελωνειακής ένωσης εντός μιας περιόδου είκοσι δύο ετών.⁵ Ωστόσο, οι σχέσεις ΕΟΚ-Τουρκίας δεν εξελίχθηκαν ευοίωνα κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1970 και κατά το μεγαλύτερο μέρος της δεκαετίας του 1980 λόγω ποικίλων λόγων, όπως τα στρατιωτικά πραξικοπήματα και η Τουρκική εισβολή στην Κύπρο.

Ως αποτέλεσμα πολιτικών και οικονομικών κρίσεων, οι δεκαετίες του 1970 και του 1990 θεωρούνται ως «χαμένα» χρόνια για την Τουρκία (Morris, 2005). Κατά τη διάρκεια αυτών, σημειώθηκαν φοιτητικές διαδηλώσεις και θανατηφόρες συγκρούσεις μεταξύ ομάδων της αντιπολίτευσης, καθώς και οικονομικές κρίσεις που η παρουσία αδύναμων κυβερνήσεων επέφεραν χάος και κακουχίες στους κοινωνικούς δεσμούς τους τουρκικού λαού. Η παρέμβαση του στρατού το 1971 στην πολιτική ζωή της εν λόγω χώρας ερμηνεύτηκε ως μία απόπειρα να δοθεί ένα τέλος στην χαώδη επικρατούσα κοινωνικοπολιτική κατάσταση. Ενισχύθηκε, επίσης, η αίσθηση των αξιωματικών ότι ήταν οι φύλακες της λαϊκής δημοκρατίας και ότι είχαν την υποστήριξη του τουρκικού λαού. Μέχρι το τέλος της δεκαετίας του 1970, η κυβέρνηση Süleyman Demirel κατείχε την πολιτική ηγεσία, ωστόσο οι οικονομικές και κοινωνικές δυσκολίες αυξάνονταν σημαντικά.

2.3 Σχέσεις Τουρκίας – Ευρωπαϊκής Ένωσης

Στις 7 Ιουνίου 1990, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή ενέκρινε ένα πακέτο προτάσεων που ήταν καθαρά σχεδιασμένο προκειμένου να συμβάλει στον εκσυγχρονισμό της τουρκικής οικονομίας, ώστε να επιτρέψει στην Τουρκία να κινηθεί όσο το δυνατόν πιο κοντά στα πλαίσια της Ευρωπαϊκής Κοινότητας. Κατόπιν, το Συμβούλιο του Ευρωπαϊκού Οργανισμού το Νοέμβριο του 1993 συμφώνησε στην ίδρυση της τελωνειακής ένωσης μέχρι το 1995 (Arıkan, 2003). Στο πακέτο των προτάσεων περιλαμβανόταν η επανάληψη και η εντατικοποίηση της οικονομικής συνεργασίας, η

---

⁵https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/archives/pdf/key_documents/1998/turkey_en.pdf

προώθηση των βιομηχανικών και τεχνολογικών σχέσεων και η ενίσχυση των πολιτικών και πολιτιστικών δεσμών, που τελικά δεν εγκρίθηκαν από το Συμβούλιο του Ευρωπαϊκού Οργανισμού.

Όταν η Σοβιετική Ένωση κατέρρευσε το 1991, ελλόχευε ο κίνδυνος η Τουρκία να χάσει τη σημαντική γεωστρατηγική της θέση. Ωστόσο, οι ενεργειακοί πόροι των νέων ανεξάρτητων κρατιδίων της Κεντρικής Ασίας επιβεβαίωσαν την σημαντικότητα της θέσης της Τουρκίας για τον δυτικό κόσμο και ειδικότερα για τις ΗΠΑ (Davison, 2003). Παρά τις διαμαρτυρίες ότι η Τουρκία θα είναι ο "Δούρειος Ίππος" για την εφαρμογή των αμερικάνικων πολιτικών στην Κεντρική Ασία και ενδεχομένως και μελλοντικά στην Ε.Ε., η Τουρκία εδραίωσε την θέση στην ευρύτερη περιοχή⁶. Με το τέλος του Ψυχρού πολέμου, η διακυβέρνηση του Özal όχι μόνο κατάφερε να μην παραγκωνίσει την Τουρκία, αλλά επηρέασε θετικά τις σχέσεις της με την Ευρώπη.

Επιπλέον, η ανησυχία για τις τάσεις απομάκρυνσης της Τουρκίας από τη Δύση μετά την ολοκλήρωση του Ψυχρού Πολέμου μειώθηκε με την εμπλοκή της Τουρκίας στον πρώτο πόλεμο του Κόλπου ενάντια στις Ιρακινές στρατιωτικές δυνάμεις του Σαντάμ Χουσεΐν, όπου η Τουρκία συμμετείχε ενεργά στην απελευθέρωση του Κουβέιτ από Ιρακινή εισβολή. Το τέλος του πολέμου του Κόλπου έπληξε σοβαρά την τουρκική οικονομία, αλλά επέτρεψε στην Τουρκία να ζητήσει αμερικανική στήριξη για τις πολιτικές που ακολούθησε στην Κεντρική Ασία και στην Ευρώπη. Ως αποτέλεσμα, ο αγωγός BTC (Baku-Tbilisi-Ceyhan), που αποτέλεσε σημαντικό ενεργειακό σύνδεσμο μεταξύ Δύσης – Ανατολής, έλαβε πλήρη αμερικανική υποστήριξη⁷. Επισημαίνεται, ακόμη, ότι η περίπτωση του αγωγού BTC αποτελεί από παράδειγμα των επιδιώξεων του τουρκικού κράτους να καταστεί ενεργειακός κόμβος για τη μεταφορά υδρογονανθράκων μέσω δικτύου αγωγών και να τροφοδοτήσει την Δύση.

Από την άλλη πλευρά, η τουρκική εγχώρια πολιτική δεν διέφερε πολύ από εκείνη της δεκαετίας του 1980. Επί δεκαετίες, η ελίτ των «Λευκών Τούρκων»⁸ ήταν αναμφίβολα υπεύθυνη για τον πολιτικό βίο, την βιομηχανία και, ειδικότερα, την στρατιωτική διοίκηση. Κατά τη μεγαλύτερη περίοδο των δεκαετιών του 1980 και του 1990, καθώς οι παγκόσμιες δυνάμεις άρχισαν να αλλάζουν τη ζωή των απλών ανθρώπων, το

---

⁶ Ian Lesser, 'Turkey in the EU Means a New Kind of US-Turkish Relationship'

⁷ Richard Morningstar, "The Baku-Tbilisi-Ceyhan Pipeline: a retrospective and a look at the future,"

⁸ Πλούσια κοινωνική τάξη της τουρκικής κοινωνίας που κατέχει καλύτερο βιοτικό επίπεδο από την πλειοψηφία του τουρκικού λαού

τουρκικό κράτος παρέμεινε αποφασιστικά το ίδιο ως προς τη δομή και τις εφαρμοζόμενες πολιτικές.

Επιπροσθέτως, η έντονη παρουσία του στρατού στην πολιτική ζωή της Τουρκίας ήταν αντίθετη με τους κανόνες της δυτικής δημοκρατίας και της ευρωπαϊκής αντίληψης των δημοκρατικών αξιών και κανόνων. Ως εκ τούτου η Ε.Ε., αν και επιθυμούσε η Τουρκία να αποτελέσει ένα σύγχρονο κράτος, αποδοκίμαζε τον εκσυγχρονισμό του τουρκικού κράτους μέσω της στρατιωτικής παρεμβολής. Η παρουσία του στρατού στην τουρκική πολιτική ήταν σημαντική, στοιχείο που ερχόταν σε αντίθεση με τις προϋποθέσεις που ορίζονταν στα κριτήρια της Κοπεγχάγης. Η τουρκική οικονομία εξασθενούσε και οι αποσχιστικές τάσεις των Κούρδων -που μερικές φορές εκδηλώνονταν από τρομοκρατικές επιθέσεις- εντεινόταν σε μέγεθος και κλίμακα, με την αντίδραση του στρατού να προβαίνει σε ενέργειες που συνεπάγονταν σημαντικές παραβιάσεις των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Η επικρατούσα ανωτέρω κατάσταση συνέβαλε, ώστε η Ε.Ε. και η Τουρκία να μη μπορούν να συνάψουν στενότερες σχέσεις κατά το πρώτο ήμισυ της δεκαετίας του 1990.

Πάρα τον περίπλοκο χαρακτήρα που υπήρχε στην πολιτική διακυβέρνηση της Τουρκίας, η Τελωνειακή Ένωση, η οποία ήταν ένας από τους κύριους στόχους της Συμφωνίας Σύνδεσης του 1963, ιδρύθηκε με την απόφαση του Συμβουλίου Σύνδεσης Τουρκίας-Ε.Ε. τον Μάρτιο του 1995.

Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή, μετά από αίτημα του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου του Λουξεμβούργου, εξέδωσε την ανακοίνωσή της σχετικά με μια ευρωπαϊκή στρατηγική για την ένταξη της Τουρκίας στις 4 Μαρτίου 1998. Τα βασικά στοιχεία της προενταξιακής στρατηγικής για την Τουρκία περιλάμβαναν την προσέγγιση της νομοθεσίας και την υιοθέτηση του κεκτημένου (acquis)⁹. Η ανακοίνωση περιείχε, επίσης, επιχειρησιακές προτάσεις για την εφαρμογή της στρατηγικής. Στο Ευρωπαϊκό Συμβούλιο του Κάρντιφ, που πραγματοποιήθηκε στις 15 και 16 Ιουνίου 1998, έγινε αποδεκτή η προτεινόμενη στρατηγική ένταξης της Τουρκίας, παρέχοντας μια πλατφόρμα ανάπτυξης υγιών σχέσεων με βάση την εξέλιξη.

Το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο εξέφρασε την ικανοποίησή του για την επιβεβαίωση της Επιτροπής ότι επρόκειτο να υποβάλει τις πρώτες τακτικές εκθέσεις σχετικά με την

---

⁹ Η συσσωρευμένη νομοθεσία, οι νομικές πράξεις και οι δικαστικές αποφάσεις που αποτελούν το σώμα του δικαίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

πορεία της Τουρκίας προς την προσχώρηση στα τέλη του 1998. "Η έκθεση για την πρόοδο της Τουρκίας προς την προσχώρηση", που δημοσιεύθηκε στο Νοεμβρίου 1998, ακολούθησε την ίδια μεθοδολογία με εκείνη που χρησιμοποιήθηκε για τις γνωμοδοτήσεις των χωρών της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης.¹⁰

Τέλος, πραγματοποιήθηκε η πρωτότυπη εκδήλωση για τις σχέσεις Τουρκίας-Ε.Ε. κατά τη διάρκεια του Συνεδρίου στο Ελσίνκι τον Δεκέμβριο του 1999, όπου το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο απέδωσε στην Τουρκία το ρόλο της υποψήφιας χώρας για ένταξη στην Ε.Ε., υιοθετώντας την πρόταση της Επιτροπής μετά από την σύσταση της δεύτερης έκθεσης προόδου της Τουρκίας, γεγονός που αποτέλεσε ένα σημαντικό επίτευγμα για την Τουρκία, δεδομένου ότι απορρίφθηκε ως υποψήφια χώρα στη Σύνοδο Κορυφής του Λουξεμβούργου το 1997.

Επιπλέον, η αποκαλούμενη "διπλωματία του σεισμού", που προέκυψε από τις καταστροφικές συνέπειες που επέφερε ο σεισμός μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας, μετρίασε τις εντάσεις μεταξύ των δύο κρατών που βρίσκονταν στο χείλος ενός πολέμου σε πολλές περιπτώσεις όπως το 1987, το 1995-96 καθώς και το 1998. Κατά συνέπεια, η Ελλάδα μετέβαλε την πολιτική της να ασκεί βέτο σε οποιαδήποτε πραγματική προσέγγιση μεταξύ Τουρκίας και Ε.Ε. Αξίζει να επισημανθεί ότι αυτή η σημαντική αλλαγή της ελληνικής στάσης απέναντι στην Τουρκία οδήγησε στις προαναφερθείσες αποφάσεις που ελήφθησαν στο Ελσίνκι και προετοίμασαν το έδαφος για τις επίσημες ενταξιακές διαπραγματεύσεις που θα ξεκινήσουν με την Τουρκία τον Οκτώβριο του 2005. Συνεπώς, το 1999 αναγνωρίστηκε ως χρονικό σημείο αναφοράς στις σχέσεις Τουρκίας-Ε.Ε., καθώς σηματοδότησε τη νέα χιλιετία προκειμένου να ξεκινήσει με μια "πραγματική" και πιθανή ελπίδα, ώστε η Τουρκία να καταστεί πλήρης μέλος της Ε.Ε.

Ακόμη, τα έτη 2000 έως 2012 έχουν θεωρηθεί από πολλούς μελετητές ως μεταβατικά χρόνια στην ιστορία της Τουρκίας λόγω των πολιτικών, οικονομικών και κοινωνικών εξελίξεων (Burak and Cagartay, 2015). Κατά τη δεκαετία του 2000, ενισχύθηκε η ώθηση ένταξης της Τουρκίας στην Ε.Ε., με αποτέλεσμα, τα πακέτα μεταρρυθμίσεων να εγκρίνονται το ένα μετά το άλλο, προσπαθώντας να φέρουν την Τουρκία πιο κοντά στους ευρωπαϊκούς θεσμούς και κανονισμούς, επιβάλλοντας τον εκδημοκρατισμό σχεδόν σε όλες τις κοινωνικές και πολιτικές πτυχές της. Για

---

¹⁰ Στρατηγική προ ένταξης της Τουρκίας
<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=LEGISSUM:e40113>

παράδειγμα, η θανατική ποινή καταργήθηκε, η παρουσία του στρατού στην πολιτική μειώθηκε, ενώ οι κομματικές παρατάξεις, που χαρακτηρίζονταν για τις έντονες θρησκευτικές τους πεποιθήσεις, άλλαξαν τη ρητορική τους προς την Ε.Ε., με αποτέλεσμα να ενισχυθεί η συμμετοχή της Τουρκίας στα διεθνείς ζητήματα, ειδικά σε θέματα ενέργειας.

Παράλληλα με την διαδικασία του εκδημοκρατισμού, από οικονομικής άποψης η Τουρκία βρισκόταν σε ευμενέστερη θέση από τις περισσότερες χώρες παγκοσμίως. Συγκεκριμένα, ενώ κατατάσσόταν στην είκοσι έκτη θέση μεταξύ των ισχυρότερων οικονομικών χωρών παγκοσμίως, ανήλθε στην δέκατη έκτη έως το 2011 (Koc, 2014). Επίσης, αξιοποιώντας τη γεωστρατηγική της θέση προσπάθησε να παρέχει έναν ενεργειακό διάδρομο μεταξύ των χωρών παραγωγής ενέργειας της Ανατολής και των χωρών κατανάλωσης της Δύσης, με σκοπό να αποτελέσει έναν σημαντικό αναπτυσσόμενο ενεργειακό κόμβο. Επιπλέον, από πολιτικής πλευράς η σφαίρα επιρροής της Τουρκίας επεκτάθηκε σημαντικά, καθώς άρχισε να επιδιώκει πολυδιάστατες και ανεξάρτητες διεθνείς πολιτικές, δημιουργώντας καλές διμερείς σχέσεις με άλλες σημαντικές περιφερειακές και παγκόσμιες δυνάμεις όπως το Ιράν, η Κίνα και η Ρωσία.

Ακόμη, όταν το μέτριας δυναμικότητας ισλαμικό πολιτικό κόμμα JDP του Ερντογάν ανήλθε στην εξουσία το 2002, η πρόοδος προς την κατεύθυνση του εξευρωπαϊσμού απέκτησε περαιτέρω δυναμική. Το JDP αποτελούσε μια νέα πολιτική δύναμη που προσπάθησε να μετριάσει την επιρροή που ασκούσε ο στρατός στην πολιτική, αποσκοπώντας στην πλήρη απαλλαγή από την παραδοσιακά ισχυρή στρατιωτική παρουσία στην τουρκική πολιτική. Ωστόσο, το JDP αποτελούσε το μοναδικό πολιτικό κόμμα της περιόδου, που αποσκοπούσε να εκσυγχρονίσει την Τουρκία σύμφωνα με τα πρότυπα της Ε.Ε., καθώς καθίστατο αδύνατο να επικρατήσει το δημοκρατικό καθεστώς σε μια χώρα στην οποία ο στρατός θεωρούνταν ανώτερος από τους πολίτες. Βέβαια, ορισμένοι συγγραφείς ισχυρίζονται ότι οι καλές σχέσεις της Τουρκίας με τον ανατολικό κόσμο δεν υποδηλώνουν ότι η Τουρκία θεωρείται ως "ισλαμική χώρα", ενώ υποστηρίζουν ότι γίνεται όλο και περισσότερο περιφερειακή εξουσία που επιδιώκει την πολυδιάστατη πολιτική (Davutoglu et al, 2010). Το γεγονός που καθιστούσε το JDP ως αμφιλεγόμενο κόμμα αιτιολογείται από το γεγονός ότι λίγα χρόνια πριν από τη δημιουργία του, οι αρχηγοί του εν λόγω πολιτικού κόμματος ήταν

εντελώς αντίθετοι με την ένταξη της Τουρκίας στην Ε.Ε., ενώ πίστευαν ότι η Ε.Ε. δε θα αποδεχόταν ποτέ την Τουρκία ως πλήρες μέλος.

Όπως προαναφέρθηκε, στα πλαίσια του JDP, οι σχέσεις Τουρκίας-Ε.Ε. αναπτύχθηκαν γρηγορότερα από ότι θα μπορούσε να προβλέψει κανείς. Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή ανέφερε ότι η Τουρκία είχε εκπλήρωσε επιτυχώς τα Κριτήρια της Κοπεγχάγης και, ως εκ τούτου, θα έπρεπε να δοθεί η επιβεβαίωση για την έναρξη των διαπραγματεύσεων. Πρόκειται για μία σημαντική πρόοδο μετά το Συμβούλιο του Ελσίνκι το 1999, που αναγνώρισε την Τουρκία ως υποψήφια για ένταξη στην Ε.Ε. σε ισότιμη βάση με άλλες υποψήφιες χώρες.

Σύμφωνα με τις συστάσεις της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, οι ηγέτες της Ε.Ε. συμφώνησαν στις 16 Δεκεμβρίου 2004, να ξεκινήσουν οι ενταξιακές διαπραγματεύσεις με την Τουρκία από τις 3 Οκτωβρίου 2005. Στις 17 Δεκεμβρίου 2004, το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο όρισε τους όρους για την έναρξη των διαπραγματεύσεων ένταξης της Τουρκίας μετά από μακρές συζητήσεις, που επρόκειτο να συμπεριλάβει όλα τα ευρωπαϊκά πολιτικά φάσματα.

Το αυστριακό Λαϊκό Κόμμα ισχυρίστηκε ότι η ένταξη της Τουρκίας θα κόστιζε όσο κόστισε συνολικά η ένταξη των δέκα μελών το 2007 και πως ένα τέτοιο ενδεχόμενο έπρεπε να φέρει τη σύμφωνη γνώμη των ευρωπαίων πολιτών. Στη συνέχεια, η γερμανική Χριστιανοδημοκρατική Ένωση πρότεινε ένα καθεστώς προνομιακής συνεταιρικής σχέσης, κάτι που προφανώς ήταν μικρότερο από την πλήρη ένταξη. Παρά όλες αυτές τις αρνητικές εξελίξεις, οι ενταξιακές διαπραγματεύσεις της Ε.Ε., που αριθμητικά αποτελούνται από τριάντα πέντε κεφάλαια, συνέχισαν και επισημοποιήθηκαν στις 20 Οκτωβρίου, οπότε και ξεκίνησε μια διαδικασία αναλυτικής εξέτασης της νομοθεσίας της Ε.Ε. (screening process). Η διαδικασία εξέτασης, η οποία αποτέλεσε την πρώτη φάση της ενταξιακής διαπραγμάτευσης, ολοκληρώθηκε στις 13 Οκτωβρίου 2006. Κατά τη διάρκεια αυτής της διαδικασίας, Τούρκοι αντιπρόσωποι πραγματοποίησαν επεξηγηματικές και διμερείς συναντήσεις με αξιωματούχους της Ευρωπαϊκής Επιτροπής στις Βρυξέλλες, όπου και αναγνωρίστηκε το επίπεδο που πέτυχε η Τουρκία όσον αφορά την υιοθέτηση, την επιβολή και την αποτελεσματικότητα με το κεκτημένο (acquis) της Ε.Ε.

Σαφέστατα, αν και οι σχέσεις μεταξύ Τουρκίας και Ε.Ε. ήταν καρποφόρες κατά τα πρώτα έξι χρόνια της νέας χιλιετίας, πλέον, οι σχέσεις έχουν σχεδόν ολοκληρωτικά

παγώσει, με αποτέλεσμα την αποδυνάμωση της υποστήριξης της Ε.Ε. προς την Τουρκία και την δημιουργία αντι-τουρκικών συναισθημάτων στην Ευρώπη λόγω της ιμπεριαλιστικής πολιτικής κυβέρνησης.

Ως εκ τούτου, από τη δεκαετία του 1950 υπήρξαν διαφορετικές φάσεις στις σχέσεις Τουρκίας-Ε.Ε. Μπορεί να υπήρξε αυξανόμενη απογοήτευση από την μεριά της Ευρώπης, αλλά και κάποιες θετικές πολιτικές και οικονομικές συνέπειες που έχουν προκύψει ως αποτέλεσμα αυτού. Συγκεκριμένα, μια χαρακτηριστική και συνάμα σημαντική αλλαγή στην ταυτότητα των θρησκευτικών πολιτικών κομμάτων αποτέλεσε ένα από τα βασικά στοιχεία επιρροής των σχέσεων με την Ε.Ε., από τη στιγμή που οι αντιευρωπαϊστές πολιτικοί ηγέτες της Τουρκίας, συμπεριλαμβανομένων των Erdoğan και Abdullah Gül, συνειδητοποίησαν ότι η αντι-δυτική συμπεριφορά και ιδεολογία που υποστήριζαν, ήταν ο κύριος λόγος που τους εμπόδιζε να ανελιχθούν στο πολιτικό σύστημα (Dsouza, 2014). Η αξία των δυτικών δημοκρατιών που αποσκοπούν στην ελευθερία της σκέψης και του λόγου, καθώς επίσης, και η επιβίωσή τους μέσα στην τουρκική πολιτική ήταν δυνατή μόνο μέσα σε ένα κράτος που ενέκρινε το δημοκρατικό πολιτικό καθεστώς.

Η απομάκρυνση της παρουσίας του στρατού από την πολιτική αποτέλεσε μια άλλη άμεση επίδραση της Ε.Ε. προς την Τουρκία. Κρατώντας το στρατό υπό πολιτικό έλεγχο, η ανανεωμένη τουρκική κυβέρνηση ανέλαβε απόλυτα τον έλεγχο της διαδικασίας της δυτικοποίησης του τουρκικού κράτους. Αυτό κατέστη δυνατό υιοθετώντας φιλοευρωπαϊκή στάση. Όταν ανήλθε στην εξουσία το JDP, υιοθέτησε μια ακόμη πιο σύγχρονη και ευρωπαϊκή προοπτική από αυτήν που είχε η υπάρχουσα στρατιωτική ηγεσία, πρακτική η οποία αποδείχτηκε ως μία έξυπνη κίνηση, που αποσκοπούσε να αφαιρέσει την εξουσία που ασκούσε ο στρατός στις πολιτικές αποφάσεις.

Επίσης, η επιρροή της Ε.Ε. στην Τουρκία αποτέλεσε εφαλτήριο στο να κερδίσει την εμπιστοσύνη και την αξιοπιστία των γειτονικών κρατών, πράγμα το οποίο της επέτρεψε να γίνει μια ενεργειακή γέφυρα και ίσως ένας ενεργειακός κόμβος. Με την προσέγγιση της Ε.Ε. και την περαιτέρω απόκτηση της εμπιστοσύνης της Δύσης, η Τουρκία υιοθέτησε μια ενεργή πολιτική που την οδήγησε στο να κατέχει σημαντικό ρόλο στην ενεργειακή πολιτική, που επιδίωκε να συνδέσει την πλούσια ενεργειακά Ανατολή με την ασθενέστερη ενεργειακά Δύση. Η γεωστρατηγική θέση της Τουρκίας ήταν από τους σημαντικότερους παράγοντες εσωτερικής και εξωτερικής πολιτικής,

ιδίως μετά από αρκετές κρίσεις φυσικού αερίου Ουκρανίας-Ρωσίας, όπου η Ευρώπη αισθάνθηκε ευάλωτη στον έλεγχο της Ρωσίας για την κάλυψη των ενεργειακών αναγκών. Χρησιμοποιώντας την εγγύτητά της προς την Ε.Ε. και τις δυτικές αγορές, διεκπεραίωσε με επιτυχία ενεργειακές συμφωνίες με το Αζερμπαϊτζάν, το Ιράκ και το Κουρδιστάν και άλλες χώρες της Μέσης Ανατολής. Παράλληλα, ξεκίνησε η κατασκευή μεγάλων αγωγών πετρελαίου και φυσικού αερίου, όπως το BTC και η Trans Anatolian Pipeline (TANAP), ενώ, χάρη στην υποστήριξη της Ένωσης, η Τουρκία - που δεν διαθέτει αρκετούς ενεργειακούς πόρους για να τροφοδοτήσει τις δικές της ανάγκες – βρίσκεται πλέον στο δρόμο, ώστε να καταστεί μία από τις σημαντικότερες χώρες στην παγκόσμια ενεργειακή πολιτική.

Επιπροσθέτως, οι βελτιώσεις στο κεφάλαιο των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, οι αξιοσημείωτες εξελίξεις στην εκπαίδευση, η πρόοδος στον τομέα των μεταφορών και της τεχνολογίας, η αύξηση του εμπορίου, του τουρισμού και της γεωργίας και κατ' επέκταση του εισοδήματος από τις εξαγωγές, θα πρέπει επίσης να ληφθούν ως μείζονες θετικές πτυχές των σχέσεων της Τουρκίας με την Ε.Ε.

2.3.1 Σχολές σκέψεις ενάντια στην ένταξη της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση

Η τουρκική είσοδος στην Ε.Ε. δημιούργησε έντονη συζήτηση, τόσο στην Τουρκία όσο και στην Ευρώπη, με συνέπεια την επικράτηση ενός εχθρικού κλίματος ενάντια στην ένταξη της Τουρκίας για διάφορους κοινωνικούς, πολιτικούς και οικονομικούς λόγους. Στην Ευρώπη, η πρώτη σχολή σκέψης που αντιπροσωπεύει την πλειοψηφία των διαθέσιμων ακαδημαϊκών έργων, είναι ενάντια στην είσοδο της Τουρκίας λόγω προβλημάτων που αναμένεται να επηρεάσουν την Ε.Ε. Η διεθνής βιβλιογραφία που υπάγεται σε αυτή την κατηγορία τείνει να εξετάσει το κόστος και τα οφέλη της προσχώρησης, καθώς και την πιθανή τουρκική μετανάστευση στις χώρες της Ε.Ε, την έλλειψη πραγματικής δημοκρατίας στην Τουρκία και τον μουσουλμανικό πληθυσμό της Τουρκίας. Ειδικότερα, επικρατεί έντονη ανησυχία ότι θα υπάρξει έντονη μεταναστευτική ροή από την Τουρκία, αν προσχωρήσει στην Ε.Ε, πράγμα που υπερτονίζεται από την πραγματικότητα ότι περισσότεροι από πέντε εκατομμύρια Τούρκοι έχουν μεταναστεύσει ήδη στην Ευρώπη (Erzan, 2008), συμπεραίνοντας ότι το κόστος εισόδου της Τουρκίας στην Ε.Ε. υπερβαίνει τα οφέλη εν γένει. Αυτή η

τάση επικεντρώνεται, επίσης, στην ιστορία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων εντός του τουρκικού κράτους, στο Κυπριακό ζήτημα και στην θεώρηση ότι γενικά η Τουρκία καθίσταται μια μουσουλμανική χώρα με υποανάπτυκτη δημοκρατία, που δεν είναι κατάλληλη και συμβατή με τα δεδομένα της Ε.Ε.

Η εστίαση αποκλειστικά σε αυτά τα θέματα ίσως δημιουργεί την ψευδαίσθηση ότι δεν υπάρχουν άλλα θέματα ή τρόποι προσέγγισης των σχέσεων Τουρκίας - Ε.Ε. Οι υποστηρικτές αυτής της προοπτικής τείνουν να μην συνειδητοποιούν τη σημασία άλλων θεμάτων, όπως την ενεργειακή πολιτική, καθώς δηλώνουν ότι δεν πρέπει να προσφερθεί στην Τουρκία πλήρης ένταξη στην Ε.Ε., ένεκα διαφορετικών αιτιών που αναφέρθηκαν παραπάνω, αλλά αντ' αυτού να προσφερθεί ένας "προνομιούχος συνεταιρισμός". Ο Paul J. Welfens (2004), ένας από τους πιο ένθερμους υποστηρικτές της προαναφερθείσας σκέψης, χαρακτηριστικά δηλώνει: *«Με την αναμενόμενη τουρκική μετανάστευση, μέχρι το 2050 το ποσοστό των Τούρκων μεταναστών στη Γερμανία θα φτάσει το 10% μακροπρόθεσμα. Εάν η Τουρκία γίνει δεκτή από την Ε.Ε. θα υπονομεύσει την πολιτική και οικονομική σταθερότητα στη Γερμανία. Και πάλι, η τουρκική η ένταξη στην Ε.Ε. θα είναι μια απλή πρόσκληση για όλες τις εκδηλώσεις ριζοσπαστικού φονταμενταλισμού να προχωρήσουμε προς το Βόσπορο και από εκεί προς τη Δυτική Ευρώπη.»*

Επιπροσθέτως, θεωρείται ότι η ένταξη της Τουρκίας θα αποτελέσει την οικονομική καταστροφή για την Ε.Ε., πιστεύοντας ότι η Τουρκία θα μπορούσε να απορροφήσει περίπου το ήμισυ του συνόλου των γεωργικών επιδοτήσεων και το ένα τρίτο των διαρθρωτικών επιδοτήσεων σύμφωνα με τους ισχύοντες κανόνες. Η ευθυγράμμιση της Τουρκίας με τα ευρωπαϊκά πρότυπα είναι πέρα από την ικανότητα απορρόφησης της Ε.Ε. Επιπλέον, επικρατεί η άποψη ότι η οικονομία της χώρας είναι υποδεέστερη από τα ευρωπαϊκά πρότυπα για να ενσωματωθεί με τα υπόλοιπα κράτη μέλη (McElroy, 2009)

Επιπλέον, η γεωγραφική θέση της Τουρκίας αποτελεί σημείο τριβής, καθώς η αντι-τουρκική σχολή σκέψης πιστεύει ότι η Τουρκία δεν ανήκει στην Ευρώπη. Ο Tom Spencer (2004), σκεπτικός για την ένταξη της Τουρκίας, πρώην συντηρητικός πολιτικός και βουλευτής του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, γράφει ότι: *«Η Τουρκία δεν είναι στην Ευρώπη. Η Συνθήκη ορίζει ότι μόνο οι ευρωπαϊκές χώρες μπορούν να γίνουν δεκτές. Ως εκ τούτου, θα ήταν πολύ καλύτερο να τερματιστούν οι διπλωματικές διαπραγματεύσεις και κηρυχθεί η έναρξη της δημιουργικής συνεργασίας μεταξύ*

Τουρκίας και Ευρώπης ως προς την προώθηση της ασφάλειας των περιοχών επιρροής τους».

Μεταξύ άλλων, ο Ολλανδός Επίτροπος Fritz Bolkeshtein και ο πρώην πρόεδρος της Γαλλίας, Valéry Giscard d'Estaing θεωρούσαν την γεωγραφική θέση ως σημαντικό παράγοντα ένταξης στην Ε.Ε. Ο Valéry Giscard d'Estaing (2002), που αποτέλεσε αρωγός στην διαμόρφωση του ευρωπαϊκού συντάγματος, υποστήριξε ότι: *«Η πρωτεύουσα της Τουρκίας δεν είναι στην Ευρώπη. Το 95% του πληθυσμού της ζει εκτός Ευρώπης, και δεν είναι μια ευρωπαϊκή χώρα. Η αποδοχή της κυρίως μουσουλμανικής Τουρκίας σηματοδοτεί το τέλος της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Οι άνθρωποι που υποστήριζαν την ένταξη της Τουρκίας είναι οι αντίπαλοι της Ευρωπαϊκής Ένωσης.»*

Ορισμένοι ευρωπαίοι ηγέτες που εναντιώνονται στην τουρκική ένταξη στην Ευρώπη περιλαμβάνουν τον πρώην πρόεδρο της Γαλλίας Nicholas Sarkozy, την Γερμανίδα καγκελάρια Angela Merkel και τον πρώην Γερμανό Καγκελάρια, Helmut Schmidt, συμβάλλοντας με αυτόν τον τρόπο στην ανάπτυξη μιας αντιτουρκικής λογοτεχνίας στην Ευρώπη, δηλώνοντας: *«Η Τουρκία δεν έχει θέση στην Ευρώπη, η θέση της είναι στην Ασία και οι Τούρκοι δεν είναι Ευρωπαίοι, πρέπει μόνο να της προσφερθεί μια προνομιακή ένταξη, όχι πλήρη ένταξη»* (Cagartay, 2007)

Στην πραγματικότητα οι ηγέτες όπως ο Σαρκοζί, με την αντιτουρκική τους ρητορική υποστήριξαν την διεξαγωγή δημοψηφίσματος για την ένταξη της Τουρκίας στην Ε.Ε. Αυτοί οι ηγέτες δεν ήταν πεπεισμένοι για την πολιτιστική, ιστορική και πολιτική συμβατότητα της Τουρκίας με την Ευρώπη.

Εκτός από τα παραπάνω, υπάρχει, επίσης, μια ιστορική και θρησκευτική πτυχή στη διεθνή βιβλιογραφία που παρουσιάζει τους Τούρκους ως "ξένους" και "εισβολείς" και όχι ως Ευρωπαίους. Τέτοια συγγραφικά έργα ασχολούνται με πολιτισμικές προκαταλήψεις και ισχυρίζονται ότι η Τουρκία είναι "ο εχθρός της Ευρώπης". Επιπλέον, τονίζουν την άδικη μεταχείριση των Κούρδων, το δημοκρατικό έλλειμμα και τη συντριπτική πλειοψηφία του μουσουλμανικό πληθυσμού που δεν συνάδει με τα κοινωνικά πρότυπα και κριτήρια της Ε.Ε. Είναι σαφές ότι η ιδέα της σύνδεσης του παρελθόντος με το παρόν επικρατεί περισσότερο στις χώρες που ήταν κάποτε σε πόλεμο με τους Οθωμανούς, χώρες όπως η Αυστρία, η Ουγγαρία, η Μάλτα, η Ιταλία (ιδίως το Βατικανό), η Ελλάδα και η Βουλγαρία. Πολλές από αυτές τις χώρες ισχυρίζονται ότι η ένταξη της Τουρκίας στην Ε.Ε. αποτελεί προσβολή για την

πολιτιστική βάση, πάνω στην οποία οικοδομήθηκε η Ε.Ε. (Welfens, 2004). Αυτή η σχολή σκέψης πιστεύει ότι οι Τούρκοι δεν είναι Ευρωπαίοι λόγω του γεγονότος ότι ιστορικά από την εποχή των Σελτζούκων και των Οθωμανών, προσπάθησαν να εισβάλουν και να επεκτείνουν το Ισλάμ στην Ευρώπη. Ακόμη, θεωρούν ότι λόγω αυτής της μακράς διαρκείας ιστορικής εχθρότητας, οι δύο πλευρές δεν μπορούν να είναι συμβατές.

Βέβαια, το κύριο πρόβλημα εστιάζεται στο ότι υποτιμάται η σημασία των Τούρκων στη διαδικασία οικοδόμησης της "Ευρωπαϊκής ταυτότητας", καθώς και οι τουρκικές μεταρρυθμίσεις που επέβαλαν οι Οθωμανοί σουλτάνοι και του τότε μεγάλου μεταρρυθμιστή, ιδρυτή της σύγχρονης προς τα δυτικά Τουρκίας, Mustafa Kemal. Επίσης, εκτεταμένη προσοχή δόθηκε στην έλλειψη δημοκρατικής προόδου στην Τουρκία εξαιτίας της μεγάλης βαρύτητας της στρατιωτικής παρουσίας. Όπως αναφέρθηκε από τον Tekin (2010): *«ο ενεργός ρόλος του τουρκικού στρατού στην πολιτική έχει εκτιμηθεί ευρέως ως ο πρωταρχικός λόγος δημοκρατικής έλλειψης και τα ισχνών ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Στις συζητήσεις για την τουρκική ένταξη στην Ε.Ε., η Τουρκία θεωρείται ότι έχει μια εξαιρετικά εύθραυστη δημοκρατία, η οποία βρίσκεται υπό συνεχή πίεση από τον ισχυρό πολιτικά ενεργό στρατό της»*. Συνεπώς, θεωρείται ότι η Τουρκική Δημοκρατία δεν συμμορφώνεται με τα ευρωπαϊκά πρότυπα..

Περαιτέρω λόγοι ανησυχίας για την τουρκική ένταξη οφείλονται σε μεγάλο βαθμό σε κοινωνικά και θρησκευτικά ζητήματα και οδηγούν στην απεικόνιση της τουρκικής ταυτότητας ως μη συμβατής και παρεμφερούς με την ευρωπαϊκή κουλτούρα, καθώς κυριαρχεί η πεποίθηση ότι οι Τούρκοι θα μετατρέψουν την Ευρώπη σε Ισλάμ. Παραδείγματος χάριν, όπως παρατέθηκε από τον Levin (2011) υπό τη σκιά των ιστορικών αναμνήσεων, *«ο Fritz Bolkeshtein εξέφρασε τις ανησυχίες του ότι η ένταξη της Τουρκίας θα οδηγήσει σε εξισλαμισμό της Ευρώπης και ότι η απελευθέρωση της Βιέννης το 1863 θα ήταν μάταιη»*.

Παρόλα αυτά, η πλειοψηφία του Τουρκικού λαού δεν επιθυμεί η χώρα του να είναι ριζικά ισλαμισμένη. Ως εκ τούτου, οι Τούρκοι και οι Ευρωπαίοι πολίτες έχουν τις ίδιες ανησυχίες για τη ριζοσπαστικοποίηση της Τουρκίας, αλλά η απόρριψη από την Ευρώπη δεν βοηθά τον λαό της Τουρκίας να διευρύνει την υποστήριξη που χρειάζεται.

Επιπλέον, μερικοί αξιόπιστοι μελετητές εντείνουν τη συζήτηση για τη θρησκευτική καταλληλότητα της Τουρκίας και την πλήρη ένταξη στην Ε.Ε. Συγκεκριμένα, ένας γνωστός ανατολιστής, ο Bernard Lewis, ο οποίος είχε δηλώσει στη γερμανική εφημερίδα DieWelt ότι «η Ευρώπη θα είναι ισλαμική μέχρι τα τέλη του αιώνα» (Jenkins, 2007), παρατηρεί στην σύγχρονη Τουρκία ότι η εμφάνιση της θρησκευτικής ελευθερίας σήμερα είναι μικρότερη από ότι κατά τη διάρκεια της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας (Lewis,2002). Ενώ η Ευρώπη ανησυχούσε από ένα πιθανό εξισλαμισμό, ο Lewis προειδοποιεί ότι δεν υπάρχει θρησκευτική ελευθερία στην Τουρκία.

Επίσης, αρκετά ακαδημαϊκά έργα αντιτίθενται στην τουρκική είσοδο λόγω του γεγονότος ότι αντιμετωπίζουν την Τουρκία ως «Δούρειο Ίππο» για τα συμφέροντα των ΗΠΑ στην Ε.Ε. (Faucompert and Konings,2008). Το NATO από τη δεκαετία του 1950 θεωρείται μάλλον εμπόδιο παρά θετικό στοιχείο για την Τουρκία. Ως εκ τούτου, η υποστήριξη των ΗΠΑ για την τουρκική πολιτική σχετικά με τους ενεργειακούς πόρους και τα πολιτικά ζητήματα στην περιοχή δεν προσθέτει τίποτα θετικό, καθώς οι στόχοι των Αμερικανών που αφορούν την Ε.Ε. εξετάζονται με καχυποψία.

Επιπλέον, εάν η Τουρκία στρέψει το πρόσωπό της προς την Ανατολή και επιδιώξει ένα ισλαμικό καθεστώς, θα δημιουργήσει ένα κενό ασφαλείας στα ανατολικά σύνορα της Ευρώπης. Ως εκ τούτου, η πρωταρχική ανησυχία των τουρκοσκεπτικιστών δεν είναι η ευημερία της Τουρκίας, αλλά η ασφάλεια των νοτιοανατολικών συνόρων της Ευρώπης.

Σύμφωνα με αυτή την κατεύθυνση στην Τουρκία, όπου η θρησκεία και η ιστορία παίζει σημαντικό ρόλο, η Ε.Ε. θεωρείται ως χριστιανικός όμιλος, ο οποίος εξακολουθεί να έχει ως στόχο την απομάκρυνση της Τουρκίας από την Ευρώπη, με απώτερο στόχο της Ε.Ε. να χωρίσει την Τουρκία σε αιρετικές και εθνοτικές μονάδες για να την καταστήσει ασθενέστερη. Οι Τούρκοι θεωρούν ότι αυτή η φιλοδοξία έχει καθιερωθεί μεταξύ των κυρίαρχων τάξεων, δηλαδή των ευρωπαίων αρχηγών από τους μεσαιωνικούς χρόνους (Soykut, 2006).

Η πλειοψηφία των θρησκευόμενων συγγραφέων εμπίπτει, επίσης, στην κατηγορία των ευρωσκεπτικιστών στην Τουρκία, καθώς πιστεύουν ότι η Τουρκία πρέπει να ευθυγραμμιστεί με τον ισλαμικό κόσμο και όχι με την Ευρώπη. Υποστηρίζουν ότι η Ευρώπη υπήρξε ο εχθρός των Μουσουλμάνων από την εποχή των Σταυροφοριών και

στην πραγματικότητα οι ιστορικές εξελίξεις στη Μέση Ανατολή, το Ιράκ και το Αφγανιστάν δείχνουν ότι ο πόλεμος αυτός συνεχίζεται. Για αυτούς, ο στόχος της Ε.Ε. είναι να μειώσει την ιστορική σχέση που έχει η Τουρκία με τον μουσουλμανικό κόσμο και, ακόμη, θεωρούν την Ένωση ως μια «Εβραϊκή Τεκτονική οργάνωση» που στοχεύει να καταστρέψει το Ισλάμ και ως εκ τούτου την Τουρκία. (A Modern History, 2004)

Αυτή η ομάδα υποστηρίζει ότι τα ζητήματα μεταξύ Τουρκίας και Ε.Ε. μπορούν να θεωρηθούν ιστορικά κληρονομικά. Θεωρούν ότι, ενώ η προκατάληψη διαδραματίζει σημαντικό ρόλο, το ιστορικό και ψυχολογικό υπόβαθρο συγκρούεται με την πραγματικότητα των σχέσεων Ε.Ε-Τουρκίας. Οι Ευρωπαίοι ηγέτες και διανοούμενοι κάνουν λόγο για διεθνισμό και πλουραλισμό, ωστόσο, όταν αφορά την Τουρκία αρχίζουν να αναδεικνύουν την ταυτότητα και τα χριστιανικά θεμέλια της Ευρώπης (Davutoglu, 2010).

Επιπλέον, ορισμένοι από τους συγγραφείς αυτής της σχολής στην Τουρκία υποστηρίζουν ότι η Ε.Ε. έχει μια μυστική πρακτική όταν πιέζει για περισσότερες μεταρρυθμίσεις στην Τουρκία. Σύμφωνα με αυτούς, ο απώτερος στόχος είναι η καταστροφή της Τουρκίας με την επιβολή μη συμβατών κανόνων και κανονισμών στη χώρα. Ως εξέχων ευρωσκεπτικιστής, Erol Manisali (2019) είχε επισημάνει ότι «η Ε.Ε. ασκεί την πολιτική επιβολή της μέσω της ισλαμιστικής φονταμενταλιστικής κυβέρνησης που επικρατεί σήμερα. Θα κρατήσουν την Τουρκία στην αναμονή για να την μετατρέψουν σε μια νέα Γιουγκοσλαβία»

Ένα άλλο επιχείρημα μέσα σε αυτό το σύμπλεγμα είναι ότι η Ε.Ε. έχει επεκταθεί υπερβολικά σε πολύ σύντομο χρονικό διάστημα. Ως εκ τούτου, δεν έχει την οικονομική, πολιτική και κοινωνική ικανότητα να απορροφήσει μια ακόμη μεγάλη χώρα, όπως η Τουρκία. Ο Ortaylı (2009), υποστήριξε ότι «η Ε.Ε. απεικονίζεται με αρνητικό τρόπο στην Τουρκία. Οι άνθρωποι αναγκάζονται να πιστεύουν ότι τα προβλήματα της Τουρκίας θα λήξουν όταν ενταχθεί στην Ε.Ε. Αυτό δεν είναι αλήθεια. Είναι δύσκολο να περιμένουμε από την Ε.Ε. να λύσει τα εσωτερικά και εξωτερικά προβλήματα της Τουρκίας. Δεν είναι τόσο ισχυρή όσο οι ΗΠΑ και η Τουρκία δεν θα καταστραφεί εάν παραμείνουμε εκτός αυτής. Πρέπει να σκεφτούμε πολύ πριν προσεγγίσουμε αυτή την οντότητα, η οποία δεν μπορεί να εγγυηθεί την ύπαρξή της για μια επόμενη εικοσαετία.»

Συμπερασματικά, μπορεί να ειπωθεί ότι σε αυτή τη σχολή σκέψης υπάρχει μεγάλη διαφορά μεταξύ των Ευρωπαίων και των Τούρκων συγγραφέων, ιδίως όταν πρόκειται για σκεπτικιστικές απόψεις σχετικά με την ένταξη της Τουρκίας στην Ε.Ε. Συγκεκριμένα, τείνουν να αντιλαμβάνονται μόνο τις αρνητικές επιπτώσεις και να παρακάμπτουν τα θετικά αποτελέσματα που μπορεί να προσφέρει αυτή η σχέση και στις δύο πλευρές. Αφενός, οι ευρωπαίοι συγγραφείς επικεντρώνονται στη μετανάστευση, τα οικονομικά προβλήματα, τη θρησκευτική εκμετάλλευση των δυτικών αξιών, τον μεγάλο πληθυσμό της Τουρκίας και τις κρίσεις στα τουρκικά σύνορα που μπορεί να αντιμετωπίσει η Ε.Ε - καθώς και τον ενδεχόμενο αντίκτυπο των ΗΠΑ στην πολιτική της Ε.Ε., που θα μπορούσε να ελλοχεύει μέσω της Τουρκίας. Από την άλλη πλευρά, οι Τούρκοι ευρωσκεπτικιστές επικεντρώνονται στη διάρκεια της διαπραγματευτικής διαδικασίας, στον αρνητικό αντίκτυπο των κανονισμών της Ε.Ε. στις εσωτερικές υποθέσεις της Τουρκίας, στην προκαταλήψεις της Ε.Ε. κατά της Τουρκίας (κυρίως όταν αναφέρονται στην Κύπρο και στην Αρμενία) και στην μυστική ατζέντα της Ε.Ε. να αποσπάσει την Τουρκία από τις ισλαμικές ρίζες της. Οι βασικές ανησυχίες αυτής της πλευράς βασίζονται σε οικονομικά και πολιτικά αίτια, αλλά όταν γίνεται αναφορά στη τουρκική μετανάστευση και στη θρησκεία, τότε γίνονται αντιληπτά τα κοινά στερεοτυπικά προβλήματα στην Ευρώπη, ειδικά στη Γερμανία και τη Γαλλία. Ωστόσο, παραλείπεται η άποψη ότι η θρησκευτική φονταμενταλιστική τρομοκρατία πλήττει την Τουρκία περισσότερο από οποιαδήποτε άλλη ευρωπαϊκή χώρα. Εδώ και πολλά χρόνια, η Τουρκία στέλνει στρατεύματα σε όλο τον κόσμο για να αντιμετωπίσει αυτό το ζήτημα. Έτσι, γίνεται στόχος των εξτρεμιστών, καθώς συνεργάζεται με τις δυτικές χώρες για την καταπολέμηση της διεθνούς τρομοκρατίας.

2.3.2 Σχολές σκέψης υπέρ της ένταξης της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση

Παρόλο που καταλαμβάνει λιγότερο χώρο στη βιβλιογραφία, υπάρχει και η σχολή σκέψης στην Ευρώπη που είναι υπέρ της ένταξης της Τουρκίας στην Ε.Ε. λόγω των πλεονεκτημάτων που δύναται να προσφέρει. Η πλευρά αυτή θεωρεί ως πλεονέκτημα της Τουρκίας, τη γεωπολιτική της κατάσταση καθώς και τον αυξανόμενο πληθυσμό της. Επίσης, αναγνωρίζει την επίδραση της Ε.Ε. στην εσωτερική πολιτική και οικονομική εξέλιξη της Τουρκίας με θετικό πρόσημο και αντίστροφα. Ωστόσο, οι

σχέσεις Τουρκίας και Ε.Ε. βοηθούν την Τουρκία να γίνει από πολιτική άποψη πιο δημοκρατική και οικονομικά πιο εφημερεύουσα.

Τα επίσημα έγγραφα της Ε.Ε. αποτελούν, επίσης, ένα μεγάλο μέρος της βιβλιογραφίας σχετιζόμενη με το εν λόγω θέμα, ενώ, παράλληλα σκιαγραφούν και αντιπροσωπεύουν τη στάση της Ε.Ε. Από το 1999, τα έγγραφα της Ε.Ε. έχουν αναπαραστήσει μια εποικοδομητική και υποστηρικτική εικόνα της προσχώρησης της Τουρκίας στην ένταξη. Σύμφωνα με τη θετική προσέγγιση της Ε.Ε. έναντι της Τουρκίας από το 1999 - και ιδίως μετά το 2004 - ορισμένοι από τους κύριους Ευρωπαίους ηγέτες καθώς και οι πρόεδροι των ΗΠΑ έχουν κάνει, ακόμη, δηλώσεις που επηρέασαν μέρος της βιβλιογραφίας σχετικά με τις σχέσεις Τουρκίας-Ε.Ε. Ειδικότερα, ο Πρόεδρος Ομπάμα υποστηρίζει ανοιχτά την τουρκική ένταξη στην Ε.Ε., αναφέροντας συχνά τα αμοιβαία οφέλη για τα εμπλεκόμενα μέλη. Συγκεκριμένα, είχε αναφέρει ότι *«οι Ηνωμένες Πολιτείες και η Ευρώπη πρέπει να προσεγγίσουν τους μουσουλμάνους ως φίλους, γείτονες και εταίρους μας στην καταπολέμηση της αδικίας, της μισαλλοδοξίας και της βίας, δημιουργώντας μια σχέση που βασίζεται στον αμοιβαίο σεβασμό και το αμοιβαίο συμφέρον. Η πρόοδος προς την ένταξη της Τουρκίας στην Ε.Ε. θα ήταν ένα σημαντικό μήνυμα της δέσμευσής σας για αυτή την ατζέντα και θα διασφαλίσουμε την σταθεροποίηση της Τουρκίας στην Ευρώπη.»*(Obama,2009)

Επίσης, υποστηρίζεται ότι η Τουρκία θα δημιουργήσει μια γέφυρα μεταξύ της Ανατολής και της Δύσης, ιδιαίτερα σε σχέση με τα ζητήματα πηγών ενέργειας. Κυρίως μετά την κρίση Ρωσίας-Ουκρανίας σχετικά με τις τιμές του φυσικού αερίου, οι υπεύθυνοι χάραξης της πολιτικής της Ε.Ε. και ορισμένοι πανεπιστημιακοί επιδιώκουν ώστε να αναπτυχθούν εναλλακτικοί τρόποι παροχής ενέργειας (Tocci,2011). Στην προσπάθειά τους για την ανεύρεση μιας ασφαλέστερης αρτηρίας για την Ε.Ε. που έχει έλλειψη στις πηγές ενέργειας, η Τουρκία αποτέλεσε την πιο ασφαλή και αξιόπιστη επιλογή. Η πλευρά αυτή προωθεί μια στενή συνεργασία μεταξύ της τουρκικής και της ευρωπαϊκής ενεργειακής πολιτικής. Θεωρεί την προσέγγιση της Τουρκίας-Ε.Ε. ως μια θετική ένδειξη για την Τουρκία, ώστε να αναλάβει σημαντικά ενεργειακά έργα, με αποτέλεσμα να αναπτυχθεί ένας επιθυμητός όγκος πληροφοριών γύρω από το συγκεκριμένο θέμα.

Τα επίσημα έγγραφα της Ε.Ε. αποτελούν ένα μεγάλο μέρος του έργου αυτού του σχολείου σκέψης, θεωρώντας ότι η Τουρκία είναι σημαντική για τη διασφάλιση του μέλλοντος της ενέργειας. Η Πράσινη Βίβλος της Ευρωπαϊκής Επιτροπής σχετικά με

τη στρατηγική για την ασφάλεια του ενεργειακού εφοδιασμού που δημοσιεύθηκε το 2000, δήλωσε τη σημαντικότητα της διαφοροποίησης των διαδρομών ενεργειακού εφοδιασμού και υπαινίσσεται την συμμετοχή της Τουρκία.

Ακόμη, στο πλαίσιο αυτής της σχολής σκέψης, υπάρχουν και Τούρκοι συγγραφείς που αντιπροσωπεύουν την πλειονότητα των έργων που ασχολούνται με το συγκεκριμένο θέμα και αντιλαμβάνονται ότι η τουρκική είσοδος θα ήταν αμοιβαία επωφελής τόσο για την Τουρκία όσο και για την Ε.Ε. Στην κατηγορία αυτή, η τουρκική βιβλιογραφία θεωρεί την ένταξη στην Ε.Ε. ως μέρος μιας μακροπρόθεσμης διαδικασίας εκσυγχρονισμού, ενώ δίνεται λιγότερη προσοχή στις κοινωνικές πτυχές και επικεντρώνεται περισσότερο στις οικονομικές, πολιτικές, επιστημονικές και τεχνολογικές πτυχές.

Συνολικά, η τάση που εμπίπτει στην κατηγορία αυτή και περιλαμβάνεται στο έργο των Laciner, Bal και Karlsson (2010), οι οποίοι βλέπουν όλες τις σχέσεις Ε.Ε.-Τουρκίας σε σχέση με τις διαδικασίες εκσυγχρονισμού και την οικοδόμησης ταυτότητας, θεωρούν ότι η Ε.Ε. θα μετατρέψει την Τουρκία σε ένα σύγχρονο δυτικοποιημένο έθνος μόλις εκπληρώσει όλες τις απαιτήσεις της Ε.Ε. Επιπλέον, ζητήματα όπως η δημοκρατία, το καθιερωμένο σύστημα δικαιοσύνης, η παρουσία του στρατού στην πολιτική και τα ανθρώπινα δικαιώματα αποτελούν ζητήματα ιδιαίτερης σημασίας. Τέλος, υποστηρίζουν ότι εάν η Τουρκία γίνει δεκτή, θα έχει θετικό αντίκτυπο στην ευρύτερη περιοχή καθώς και σε άλλα μουσουλμανικά κράτη (Karlsson, 2005).

2.3.3 Σχολή σκέψης ουδέτερη ως προς την ένταξη της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση

Αυτή η σχολή σκέψης υποστηρίζει μια πιο ισορροπημένη άποψη για την πιθανή συμμετοχή της Τουρκίας στην Ε.Ε. και τον αντίκτυπο αυτής της σχέσης στην τουρκική εγχώρια πολιτική, καθώς αξιολογεί θετικά και αρνητικά όλες τις πτυχές. Ουσιαστικά, εξετάζει τα οφέλη και τα προβλήματα των κοινωνικών, πολιτικών και οικονομικών συνεπειών που θα επιφέρει η πιθανή τουρκική ένταξη. Τα έργα Ruben και Carkoglu (συγκεκριμένα «*Τουρκία και Ευρωπαϊκή Ένωση: εσωτερική πολιτική, οικονομική ολοκλήρωση και διεθνής δυναμική*») εμπίπτουν στην κατηγορία αυτή και

οι πηγές τόσο από την Ε.Ε. όσο και από την Τουρκία χρησιμοποιούνται με αντικειμενικό τρόπο. Εκτιμώντας τα οφέλη και τα προβλήματα της ένταξης, αυτή η σχολή σκέψης θεωρεί τη σχέση Τουρκίας-Ε.Ε., ως μια μεγάλη πρόκληση όχι μόνο για τους πολιτικούς, αλλά και για τους ακαδημαϊκούς.

Η πιθανή ένταξη της Τουρκίας στην Ε.Ε. προκαλεί συζητήσεις μεταξύ των πολιτικών, ιδιαίτερα των υπευθύνων για τη χάραξη πολιτικής και των ακαδημαϊκών, διότι το ζήτημα της ένταξης στην Τουρκία συνεπάγεται σημαντικές προκλήσεις για τη χάραξη πολιτικής της Ε.Ε. καθώς και για τις θεωρίες ολοκλήρωσης (Muftuer-Bac and Stivachitis, 2008).

Όπως και οι δύο προηγούμενες σχολές σκέψης, αυτή χρησιμοποιεί επίσημα έγγραφα των θεσμικών οργάνων της Ε.Ε. και της Τουρκίας. Αντί να ενσωματώνουν την επίσημη στάση της Ε.Ε. ή της Τουρκίας έναντι του άλλου, η σχολή αυτή τείνει να δημιουργήσει μια ισορροπημένη προοπτική λαμβάνοντας υπόψη τις απόψεις και των δύο πλευρών.

Συγκεκριμένα, υποστηρίζεται ότι η σχέση Τουρκίας - Ε.Ε. επηρεάζει και τις δύο πλευρές και πρέπει να αναπτυχθεί σύμφωνα με τις παγκόσμιες ανάγκες. Η άποψη αυτής της σχολής είναι πιο αντικειμενική και πιο επιστημονικά ορθή, καθώς εξετάζονται οι μακροπρόθεσμες επιπτώσεις αυτής της σχέσης σε περιφερειακά και παγκόσμια θέματα, όπως η ενεργειακή ασφάλεια, η ειρήνη και η κοινωνική, οικονομική και πολιτική σταθερότητα. Οι κοινές δράσεις Τουρκίας - Ε.Ε. και το πλαίσιο συνεργασίας Τουρκίας και Ε.Ε. σε ευρεία κλίμακα, από την οικονομία έως την πολιτική, τον πολιτισμό και την εξωτερική πολιτική, αποτελούν πολύ σημαντικά στοιχεία, όχι μόνο για τις δύο πλευρές, αλλά και για την περιφερειακή και παγκόσμια ειρήνη και σταθερότητα (Fuatetal, 2013).

Τα αμοιβαία οφέλη και για τις δύο πλευρές αποτυπώνονται σε διάφορους κοινωνικούς, οικονομικούς και πολιτικούς τομείς. Ενώ η αποδοχή της Τουρκίας ως μέλους της Ε.Ε. αποδεικνύει ότι η διαδικασία της ευρωπαϊκής ενοποίησης και της διεύρυνσής της λειτουργεί βάσει κανόνων εκτός της θρησκείας ή της γεωγραφίας, το έργο του εξευρωπαϊσμού της Τουρκίας συμβάλλει σημαντικά στη διαδικασία της δημοκρατικής εδραίωσης και τον κοινωνικό εκσυγχρονισμό. Με τη μοντέρνα λαϊκή αντίληψη και τις μουσουλμανικές πολιτιστικές παραδόσεις της πλειοψηφίας του πληθυσμού της, η Τουρκία μπορεί να συμβάλλει στην αναμόρφωση της πολιτικής

ταυτότητας της Ευρώπης ως πολυπολιτισμικού χώρου που διέπεται από δημοκρατικούς κανόνες και μια σύγχρονη κοινωνικά επικεντρωμένη οικονομία. Με την ενίσχυση μιας τέτοιας πολιτικής ταυτότητας, η Ευρώπη θα βοηθήσει, από την πλευρά της, να αναδιαμορφώσει τις διεθνείς σχέσεις προς μια πιο δημοκρατική παγκόσμια διακυβέρνηση (Dervis, 2004).

Επίσης, από αυτήν την σχολή σκέψης καλύπτονται θέματα ασφάλειας μεταξύ Ε.Ε. – Τουρκίας, καθώς θεωρείται ότι η σχέση έχει θετικό αντίκτυπο και στις δύο πλευρές, αλλά και στη μεγαλύτερη περιοχή της Μέσης Ανατολής, συμπεριλαμβανομένου και του Καυκάσου. Για τους υποστηρικτές αυτής της άποψης, μια Ε.Ε. που περιλαμβάνει την Τουρκία θα μπορούσε να αμφισβητήσει την κυριαρχία της Ρωσίας και του Ιράν στην περιοχή με την ιστορική και πολιτιστική σύνδεση που κατέχει με την περιοχή (μέσω των Τούρκων κατοίκων στον Καύκασο, την Κεντρική Ασία και το Ιράν) που εισάγει η Τουρκία στην Ε.Ε. Πράγματι, ορισμένοι μελετητές υποστήριζαν ότι ένα κρίσιμο αποτέλεσμα της ένταξης της Τουρκίας στην Ε.Ε. θα αποτελούσε την εγγύηση της σταθερότητας στην ευρύτερη Μέση Ανατολή (Yesilada, 2013)

Επιπλέον, η συμφωνία πυρηνικής ενέργειας, που υπεγράφη με το Ιράν, σήμανε μια νέα εποχή όσον αφορά την περιφερειακή και παγκόσμια ασφάλεια, καθώς και την οικονομική και πολιτική συνεργασία. Η Τουρκία επωφελήθηκε άμεσα από το αυξημένο εμπόριο με το Ιράν, καθώς αποτελεί γέφυρα μεταξύ Δύσης και Ιράν, ιδίως αναφορικά με τη μεταφορά φυσικού αερίου. Αυτός είναι ο βασικός λόγος για τον οποίο ο Ερντογάν προσπαθούσε να εδραιώσει την ειρήνη μεταξύ της Δύσης και του Ιράν. Από την άλλη πλευρά, το Ιράν θα επωφεληθεί από μια σταθερή, πιο δημοκρατική και πλουσιότερη Τουρκία ως εμπορικό εταίρο και αξιόπιστο γείτονα. Συνεπώς, η ένταξη στην Ε.Ε. για την Τουρκία θα βελτιώσει περαιτέρω την ευημερία ολόκληρης της Ευρασίας.

Ακόμη, παρόλο που η Τουρκία βρίσκεται σε στρατηγική θέση, με την έννοια ότι μπορεί να βοηθήσει στα προβλήματα ενεργειακής ασφάλειας της Ε.Ε., πρέπει, επίσης, να σημειωθεί ότι η ένταξη της Τουρκίας φέρνει επιβαρύνσεις. Εντούτοις, η Ε.Ε. είναι ήδη μεγάλη με πληθυσμό 485 εκατομμυρίων κατοίκων και αποτελεί τη μεγαλύτερη ενιαία οικονομική μονάδα στον κόσμο. Επομένως, ένα πολύ σημαντικό χαρακτηριστικό της πιθανής ένταξης της Τουρκίας στην Ε.Ε. είναι ότι η τελευταία θα βρίσκεται σε όμορη θέση με τη Μέση Ανατολή, καθώς θα αποκτήσει αυξημένα μερίδια στην Κεντρική Ασία (Koliopoulos, 2008).

Κεφάλαιο 3

Πολιτική και θρησκεία

3.1 Η σχέση του στρατού με την πολιτική στην Τουρκία

3.1.1 Ο ρόλος του τουρκικού στρατού στην πολιτική

Σύμφωνα με το ιστορικό πλαίσιο, ο τουρκικός στρατός υπήρξε μια σημαντική δύναμη πίσω από τις σημαντικότερες εξελίξεις στην Τουρκία, διαμορφώνοντας το εσωτερικό του και, σε κάποιο βαθμό, την εξωτερική πολιτική του κράτους. Βέβαια, αρκετοί μεταφράζουν τις συχνές στρατιωτικές επεμβάσεις και την πολιτική εξουσία των ενόπλων δυνάμεων ως πολιτική αιτία της μη εδραιωμένης δημοκρατίας στην Τουρκία για τόσο μεγάλο χρονικό διάστημα (Kuru, 2012). Ωστόσο, κατά την τελευταία δεκαετία, κυρίως λόγω των σχέσεων Τουρκίας - Ε.Ε., αυτή η προνομιακή θέση του στρατού μειώθηκε σημαντικά.

Στην Τουρκία ο στρατός παραδοσιακά θεωρούσε τον εαυτό του ως "φύλακα της δημοκρατίας", με αποτέλεσμα να παρεμβαίνει άμεσα στην πολιτική. Η θέση του στρατού στην τουρκική πολιτική μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του 2000 ήταν τόσο σημαντική που οι κυβερνήσεις στην Τουρκία, αναλογίζονταν ότι δεν μπορούσαν να συγκρουστούν μαζί του. Απαιτούνταν ισχυρή εξωτερική βοήθεια και υποστήριξη. Ως εκ τούτου, προσπάθησαν να χρησιμοποιήσουν τη διαδικασία της δυτικοποίησης / εκσυγχρονισμού και να στραφούν στην Ε.Ε. για να υποβαθμίσουν τον ρόλο του στρατού. Με απλά λόγια, η Ε.Ε. επιχειρήθηκε να καταστεί εργαλείο της εγχώριας πολιτικής στην Τουρκία στον αγώνα για τον πολιτικό έλεγχο της θέσης του στρατού (Koc, 2014). Μετά την εκλογική νίκη του ΚΔΑ το 2002, οι Τούρκοι πολιτικοί, με ένα βολικό πρόσχημα, επιθυμούσαν να εισάγουν μεταρρυθμίσεις στην Τουρκία για να ανταποκριθούν στις απαιτήσεις της Ένωσης, όπως καθόριζαν τα κριτήρια της Κοπεγχάγης, αλλά, παράλληλα, άρχισαν να ακολουθούν μια κρυφή στρατηγική, η οποία ήταν η χρήση των μεταρρυθμιστικών προγραμμάτων, τα οποία θα περιόριζαν την στρατιωτική επιρροή στην πολιτική. Επίσης, δεν επηρέασε την Ε.Ε. το γεγονός ότι χρησιμοποιούνταν εναντίον της στρατιωτικής επιρροής, η οποία εμπόδιζε την Τουρκία στο να εξελιχθεί σε μία δημοκρατική χώρα δυτικού τύπου.

Όπως υπονοείται, η παρουσία του στρατού στην πολιτική ανησύχησε την Ε.Ε. περισσότερο από οτιδήποτε άλλο, καθώς ήταν σίγουρα ενάντια στις αξίες και τους κανόνες της δυτικής δημοκρατίας (Faucompret and Konings, 2008).

Στην έκθεσή της για την Τουρκία το 2004, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή σημείωνε ότι η Τουρκία έχει επιτύχει μια σημαντική νομοθετική πρόοδο σε πολλούς τομείς μέσω μεταρρυθμιστικών μέτρων και συνταγματικών αλλαγών και ότι έχουν εισαχθεί περαιτέρω αλλαγές, προκειμένου να ευθυγραμμιστεί η στρατιωτική επιρροή με κράτη μέλη της Ε.Ε.

Ως εκ τούτου, η Ε.Ε. υποστήριξε τις κυβερνήσεις που προσπάθησαν να αντιμετωπίσουν αυτό το ζήτημα δηλώνοντας την ικανοποίησή της στις ετήσιες εκθέσεις προόδου. Η έκθεση προόδου του 2013, επεσήμανε ότι, όπως και σε όλες τις προηγούμενες εκθέσεις τους σχετικά με την πρόοδο της τουρκικής ένταξης, η Επιτροπή, το Συμβούλιο και το Κοινοβούλιο εντόπισαν θετικά στοιχεία στη συνεχιζόμενη δέσμευση της Τουρκίας στη διαπραγματευτική διαδικασία, στις δικαστικές μεταρρυθμίσεις και στις πολιτικές-στρατιωτικές σχέσεις που κατάφερε να επιβάλλει (Morelli, 2013).

Άλλωστε, αποτελεί γεγονός ότι σε μια χώρα όπου ο στρατός έχει τόσο ισχυρή παρουσία στην πολιτική, θα μπορούσε εύκολα να μετατραπεί σε μια δικτατορία. Άλλωστε, η θέση του στρατού στην τουρκική πολιτική είναι πιο περίπλοκη και πολύ διαφορετική από άλλες χώρες.

3.1.2 Κύριες αιτίες της στρατιωτικής παρέμβασης στην πολιτική

Η επιρροή του τουρκικού στρατού στην πολιτική αποτέλεσε στοιχείο που η Ε.Ε. δεν επικροτούσε. Ωστόσο, δεν μπορεί να ειπωθεί το ίδιο για τις Ηνωμένες Πολιτείες, καθώς όπως υποστηρίχθηκε, το πραξικόπημα του 1980 ήταν "προτίμηση των ΗΠΑ". (Birand, 1987). Σύμφωνα με τον Birand, ο Αρχηγός της CIA στην Άγκυρα, Paul Henze, έστειλε τηλεγράφημα στην Ουάσινγκτον που ενημέρωνε τον Πρόεδρο των ΗΠΑ, James Carter, για το πραξικόπημα λέγοντας «τα αγόρια μας το έκαναν». (Balta, 2003).

Ένα άλλο παράδειγμα υποστήριξης των ΗΠΑ για το πραξικόπημα ήταν η έντονη αντίθεση ως προς πολλές από τις χώρες της Ε.Ε. που επέλεξαν να διακόψουν τις διπλωματικές σχέσεις τους με την Τουρκία μετά το πραξικόπημα. Συγκεκριμένα, μετά το πραξικόπημα, η Ε.Ε. απέρριψε την έγκριση του τέταρτου πρωτοκόλλου που περιλάμβανε οικονομική βοήθεια 600 εκατομμυρίων ευρωπαϊκών νομισματικών μονάδων (ECU) με την αιτιολογία ότι το ισχύον στρατιωτικό καθεστώς στην Τουρκία δεν είναι ευπρόσδεκτο από την Ε.Ε. (Arkan, 2003) Ωστόσο, οι Ηνωμένες Πολιτείες, οι οποίες υποστήριζαν και ίσως οργάνωσαν (μέσω της CIA) παρόμοια πραξικοπήματα στην Ελλάδα, την Χιλή, την Αργεντινή και τη Βραζιλία δήλωσαν ότι εμπιστεύτηκαν τον τουρκικό στρατό. Χάρη σε αυτή την αμερικανική υποστήριξη, παρόλο που σχεδόν όλες οι επίσημες σχέσεις είχαν διακοπεί μέχρι το 1986, η Ε.Ε. παρείχε στρατιωτική βοήθεια στην Τουρκία μετά το πραξικόπημα (Kip-Barnard, 2003)

Αυτό το γεγονός δείχνει τον τρόπο με τον οποίο επηρεάστηκαν οι σχέσεις Ε.Ε.-Τουρκίας από την σχέση που υπήρχε μεταξύ της Τουρκίας και των ΗΠΑ. Οι σχέσεις Τουρκίας-ΗΠΑ δεν είναι οι ίδιες με αυτές που υπήρχαν πριν από τη νέα χιλιετία, καθώς η Τουρκία προσπαθεί να καθιερώσει τις εξωτερικές και αμυντικές της πολιτικές ανεξάρτητα από την επιρροή των ΗΠΑ. Αυτό συνέβη όταν η Τουρκία αποφάσισε να παραχωρήσει την προσφορά για ένα αντιπυραυλικό αμυντικό σύστημα στην Κίνα, και όχι σε ένα κράτος του ΝΑΤΟ, δεδομένου ότι η Κίνα προσέφερε συμπαραγωγή και μεταφορά τεχνολογίας στην Τουρκία, που ούτε οι ΗΠΑ ούτε άλλα μέλη του ΝΑΤΟ ήταν πολύ πρόθυμα να κάνουν. Η επιλογή αυτή δεν έγινε ευπρόσδεκτη από τα μέλη του ΝΑΤΟ, καθώς υποστήριζαν ότι αυτά τα όπλα δεν καθίσταντο συμβατά με τον στρατιωτικό εξοπλισμό του ΝΑΤΟ. Κάτω από την πίεση του ΝΑΤΟ, η Τουρκία, η οποία υπέδειξε με σαφήνεια στους συμμάχους της ότι οι σχέσεις τους δεν θα ήταν ίδιες, όπως προηγουμένως, επέστρεψε στην απόφασή της και άνοιξε ξανά την προσφορά για να επιτρέψει στις δυτικές εταιρείες να αναθεωρήσουν και να υποβάλουν ξανά τις προσφορές τους. Στις 19 Φεβρουαρίου 2015, ο υπουργός Άμυνας της Τουρκίας, Ismet Yilmaz, ανακοίνωσε ότι «δεν υπήρχε ενδιαφέρον από τις δυτικές εταιρείες για την επανάληψη, με αποτέλεσμα η Τουρκία να είναι πιο κοντά στην ολοκλήρωση της συμφωνίας με την κινεζική εταιρεία». Ο Yilmaz κατέστησε σαφές ότι οι νέοι πύραυλοι δεν θα ενσωματώνονταν στο αμυντικό σύστημα του ΝΑΤΟ και θα λειτουργούσαν απόλυτα ανεξάρτητα από αυτό.

3.1.3 Ο αντίκτυπος της Ευρωπαϊκής Ένωσης στις σχέσεις στρατού-πολιτικής στην Τουρκία

Αν και η Ε.Ε. είχε εκφράσει ξεκάθαρα την αποδοκιμασία της για τη συμμετοχή του στρατού στην πολιτική, μέχρι την αρχή του 2000, η επίδρασή της στις εγχώριες υποθέσεις της Τουρκίας ήταν ελάχιστη. Αυτό οφειλόταν στο γεγονός ότι δεν υπήρξε μια ισχυρή κυβερνητική κίνηση από τότε που ο Ozal, ο οποίος μέχρι το θάνατό του, προσπάθησε να αυξήσει την εξουσία της κοινωνικής πολιτικής έναντι του στρατού. Ο Ozal προσπάθησε να ξεπεράσει την παρουσία του στρατού κάνοντας πρωτοφανείς ενέργειες.

Αρχικά, σύμφωνα με την ιεραρχική οργάνωση των εξουσιών, ο πρωθυπουργός κατείχε την έβδομη θέση, στοιχείο που ο Ozal τροποποίησε, δίνοντάς του την τρίτη ιεραρχική θέση εξουσίας, μετά από τον πρόεδρο και τον αρχηγό του κοινοβουλίου (Burak, 2011). Στη συνέχεια, τον Ιούνιο του 1987 άσκησε βέτο στον Necdet Oztorun, ως αρχηγό του Γενικού Επιτελείου. Επιπλέον, αγνόησε το υπουργείο εξωτερικών και τον αρχηγό του Γενικού Επιτελείου, Necip Torumtay, όταν αποφάσισε να συμμαχήσει με τις ΗΠΑ κατά τον πρώτο πόλεμο. Ωστόσο, πρέπει να σημειωθεί ότι κατά την εποχή εκείνη ο Ozal είχε αναπτύξει άριστες σχέσεις με τον πρόεδρο των ΗΠΑ, George Bush. Ωστόσο, αυτά τα γεγονότα θα μπορούσαν να προέρχονται από το γεγονός ότι ο Ψυχρός Πόλεμος είχε σχεδόν τελειώσει και ότι ο στρατός δεν ήταν πλέον αντιληπτός από τους δυτικούς και Τούρκους πολιτικούς ως η σημαντικότερη οντότητα στην προστασία της Τουρκίας από μια ενδεχόμενη επίθεση των Σοβιετικών.

Στη δεκαετία του 1990 και στις αρχές του 2000, η τουρκική πολιτική δεν διέθετε τρία σημαντικά στοιχεία για να υποτάξει τον στρατό. Το πρώτο στοιχείο ήταν η απουσία ισχυρής πολιτικής βούλησης, το δεύτερο στοιχείο αποτελούσε η αβεβαιότητα εντός της χώρας, καθώς υπήρχαν απειλές εσωτερικής ασφάλειας και, τελευταίο στοιχείο ήταν η ανεπάρκεια διεθνούς βοήθειας.

Κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου, καμία πολιτική αρχή δεν μπορούσε να αναλάβει μεμονωμένα το καθήκον της καταπολέμησης της στρατιωτικής επιρροής, λόγω του γεγονότος ότι η σύσταση κυβέρνησης υλοποιούνταν πάντοτε από συμμαχίες με σπάνια ομοφωνία, όσον αφορά τα εσωτερικά και εξωτερικά θέματα. Και πάλι, οι παραδοσιακές κεμαλικές ελίτ και τα κυρίαρχα μέσα ενημέρωσης

υποστήριζαν και προωθούσαν πάντα το στρατό, θεωρώντας τον ως το μοναδικό σταθερό και ισχυρό θεσμό που θα μπορούσε να υποστηρίξει τα προνόμιά τους. Αυτές οι ελίτ πίστευαν έντονα ότι οι γεωγραφικές συνθήκες της Τουρκίας απαιτούσαν έναν ιδιαίτερο τύπο δημοκρατίας (Terzi, 2010), όπου ο στρατός καταλάμβανε κεντρική θέση. Για αυτούς, η Τουρκία περιβαλλόταν από εχθρούς όπως η Αρμενία, η Συρία και η Ελλάδα που διεκδικούσαν τουρκικά εδάφη, το Ιράν και άλλες χώρες της Μέσης Ανατολής που θεωρούνταν υπερβολικά θρησκευτικές χώρες και απειλούσαν τον κοσμικό χαρακτήρα της Τουρκίας, και τους Κούρδους που αποτελούσαν εσωτερική απειλή για ενότητα της Τουρκίας. Για τους κεμαλικούς, η έλλειψη ισχυρής πολιτικής κυβέρνησης, που θα μπορούσε να κρατήσει την τουρκική κοινωνία ενωμένη ενάντια σε όλες αυτές τις απειλές, είχε ως αποτέλεσμα την ενίσχυση του στρατού.

Επιπλέον, οι αυξανόμενες τρομοκρατικές ενέργειες της κουρδικής σχισματικής ομάδας, του PKK, έκαναν τόσο τον στρατιωτικό όσο και τον λαϊκό πληθυσμό της χώρας να θεωρούν ότι ο στρατός ήταν το ισχυρότερο μέσο για τη διατήρηση της ειρήνης στη χώρα ενάντια σε μια διεθνή συνωμοσία που επιδίωκε να διαχωρίσει την τουρκική κοινωνία. Αυτή η συνωμοσία, στα μάτια τους, λογιζόταν ως η συνέχεια του Α΄ Παγκόσμιου Πόλεμου. Τα έτη 1992 έως 1995 θεωρήθηκαν κρίσιμα, όσον αφορά τις τρομοκρατικές ενέργειες και τις αναταραχές, καθώς και τις βίαιες καταστολές πολλών πολιτικών και άλλων ομάδων στη νοτιοανατολική Τουρκία.

Τέλος, παρόλο που η Τουρκία προσπαθούσε να πλησιάσει όλο και περισσότερο την Ε.Ε., όπως φάνηκε στην επιτυχή προσπάθεια για τη σύναψη συμφωνίας της Τελωνειακής Ένωσης το 1995, υπήρξαν λίγα μέτρα που είχαν ληφθεί ως προς την ένταξη, από την πρώτη υποβολή της αίτησης το 1987. Το αποτέλεσμα ήταν η εξωτερική βοήθεια και η καθοδήγηση από την Ε.Ε. που οδήγησαν την πολιτική αρχή να αισθάνεται αδύναμη σε σύγκριση με την στρατιωτική επιρροή, γεγονός που έδωσε στο στρατό την αίσθηση ότι κατέλαβε την πρώτη θέση στα μάτια της τουρκικής κοινωνίας, με τις δυνάμεις του να εντατικοποιούνται όταν το ισραηλινό κόμμα κοινωνικής πρόνοιας (WP) του Erbakan κέρδισε τις γενικές εκλογές του 1995 με ποσοστό 21,8% που του έδωσαν 158 βουλευτικές έδρες στο Κοινοβούλιο.

Το αποτέλεσμα αυτό δημιούργησε ένταση μεταξύ των στρατιωτικών και των πολιτικών ηγετών (Burak, 2012). Οι αρχηγοί του στρατού, οι οποίοι ποτέ δεν προέβησαν σε ενέργειες για να πλησιάσουν τη Δύση εκτός από τις θεωρητικές δεσμεύσεις, ανησυχούσαν ότι ένα θρησκευτικό κόμμα θα μπορούσε να μετακινήσει

την Τουρκία μακριά από τον «δυτικό προσανατολισμό» της. Ένα μεγάλο μέρος των μέσων ενημέρωσης ήταν πίσω από τη στάση του στρατού εναντίον του WP. Ακόμη, αξίζει να σημειωθεί σε αυτό το σημείο ότι ορισμένοι συντηρητικοί πολιτικοί, όπως η πρώην πρωθυπουργός Tansu Ciller, έδειξαν ανοιχτά την αποδοκιμασία τους για τη συμμετοχή του στρατού στην πολιτική. Σε μία από τις συναθροίσεις της, η Ciller, η πρώτη γυναίκα πρωθυπουργός της Τουρκίας, η οποία ήταν επίσης καθηγήτρια οικονομικών και δημοκρατική, δήλωσε ότι η κοινωνία θέλει τον στρατό να βγει από την πολιτική (Howe, 2000).

Επιπροσθέτως, εκτός από την ικανή εσωτερική στρατιωτική δυναμική, υπήρξε και εξωτερική βοήθεια, η οποία αναπτύχθηκε σταδιακά. Η αμερικανική στρατιωτική υποστήριξη κατά τη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου ήταν ένας από τους κύριους λόγους, για τους οποίους θεώρησε ότι η συμμετοχή του στρατού στην πολιτική ήταν δικαιολογημένη και ζωτικής σημασίας για να διατηρηθεί η Τουρκία σε ένα δυτικά προσανατολισμένο και κοσμικό κράτος. Ωστόσο, αυτό δεν σημαίνει ότι η Τουρκία έχασε τη σημαντικότητα της στη Δύση μετά τον Ψυχρό Πόλεμο. Με τη λήξη του Ψυχρού Πολέμου, η Τουρκία συνέχισε να αντιλαμβάνεται τη γεωγραφική της θέση ως στρατιωτικό περιουσιακό στοιχείο που της πρόσφερε την ευκαιρία να λειτουργήσει ως γέφυρα ή εμπόδιο μεταξύ της Δύσης και των ενεργειακών πόρων στη Μέση Ανατολή (Terzi, 2010). Ειδικά η αμερικανική ανάμειξη στη Μέση Ανατολή και το Ιράκ στις αρχές της δεκαετίας του 1990 και η ενεργός υποστήριξη της Τουρκίας στις αμερικανικές πολιτικές στην περιοχή κατέστησαν για άλλη μια φορά τον στρατό το πιο σημαντικό εργαλείο εξωτερικής πολιτικής της χώρας. Λόγω του γεγονότος ότι ο τουρκικός στρατός είχε συμμαχήσει με τις Δυτικές δυνάμεις, προωθούνταν η αντίληψη ότι ο στρατός ήταν μια κοινωνική οργάνωση. Για παράδειγμα, ο Weede ισχυρίστηκε ότι «η Τουρκία εξακολουθεί να είναι το καλύτερο παράδειγμα μιας μουσουλμανικής δημοκρατίας, αλλά καθοδηγείται έντονα από τις κοσμικές ένοπλες δυνάμεις, γεγονός που καθιστά αμφίβολο τον δημοκρατικό χαρακτήρα του πολιτεύματος» (Weede, 2007). Ο Chomsky υποστήριξε ξανά ότι τα αμερικανικά μέσα μαζικής ενημέρωσης δεν απέδιδαν την δέουσα προσοχή στις πολλές αρνητικές πτυχές της Τουρκίας (Chomsky, 1994).

Είναι σημαντικό να σημειωθεί ότι η παραδοσιακή θέση του στρατού στην τουρκική πολιτική θεωρήθηκε πάντα ως πρόβλημα όσον αφορά τις σχέσεις Τουρκίας - Ε.Ε. Χάρη στον στρατό της, η Τουρκία έγινε επίσημα μέρος του NATO τη δεκαετία του

1950. Ωστόσο, κατά τη διάρκεια των τελευταίων πέντε δεκαετιών και ιδιαίτερα κατά τις διαπραγματεύσεις με την Ε.Ε., ο ίδιος στρατός που ανάγκασε την Τουρκία να στραφεί προς τα δυτικά, πλέον αποτελούσε εμπόδιο για τις δυτικές πολιτικές της Τουρκίας. Κατά μία έννοια, ο στρατός μπερδεύτηκε για το αν πρέπει να στηρίζει την Ε.Ε. ή όχι προκαλώντας ένταση στις διαπραγματεύσεις με την Ε.Ε. κατά την προσχώρηση, εμποδίζοντας τη χώρα να ανταποκριθεί στα κριτήρια της Κοπεγχάγης που οδήγησαν στη διεύρυνση της Ευρώπης από τις αρχές της δεκαετίας του 1990 (Akcarar, 2007). Η διαδικασία εκδημοκρατισμού θα ήταν ενισχυμένη υπό την προϋπόθεση της προσχώρησης στην Ε.Ε. μεταβάλλοντας το ρόλο και τη θέση του στρατού στη χάραξη της πολιτικής (Terzi, 2010). Λόγω των πακέτων μεταρρύθμισης για την εναρμόνισής της με την Ε.Ε. έως το 2007, η εξουσία του στρατού στην πολιτική διακυβέρνηση είχε εξασθενήσει και μέχρι το τέλος του 2014 μειώθηκε σχεδόν ολοσχερώς.

3.1.4 Μεταρρυθμίσεις και πρόοδος στις σχέσεις του στρατού και της πολιτικής διακυβέρνησης

Ο αυστηρός έλεγχος του στρατού στην πολιτική διακυβέρνηση δεν κράτησε για μεγάλο χρονικό διάστημα, αφού ξεκίνησε μια ξεκάθαρη αντιπαράθεση μεταξύ των αυτο-καλούμενων κοινωνικών και των ισλαμιστών πολιτικών ακτιβιστών κατά το δεύτερο εξάμηνο του 1990. Αυτή η διαμάχη έγινε πιο εμφανής το 1997, όταν ο στρατός κυριάρχησε, υποχρεώνοντας τη κυβέρνηση συνασπισμού, με επικεφαλής τον Erbakan, να παραιτηθεί (Tugal, 2009).

Ωστόσο, μέχρι το τέλος του 2007, μόλις μια δεκαετία μετά την τεράστια νίκη τους κατά του πολιτικού Ισλάμ, ο στρατός είχε σχεδόν χάσει τον έλεγχο (Aksu, 2015) της πολιτικής εξουσίας που κατείχε. Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι η πολιτική ισορροπία μετατοπίστηκε υπέρ του κοινωνικού συνόλου χάρη στις προϋποθέσεις που έθεσε η Ε.Ε., οι οποίες θεωρούνται ως η κινητήρια δύναμη πίσω από τα προγράμματα μεταρρύθμισης, που είχαν θεσπίσει οι κυβερνήσεις του ΚΔΑ στην Τουρκία από το 2002.

Μέχρι το 2007, ο στρατός ήταν η κύρια «κοσμική δύναμη» στη σύγκρουση μεταξύ των λαϊκών κοινωνικών στρωμάτων και των πολιτικά ισλαμιστών (ή εκείνων με

ιδεολογία παρόμοια με τον σημερινό Πρόεδρο της Τουρκίας, Ερντογάν), που περιλάμβαναν επίσης και θρησκευτικά κινήματα, όπως το Nurcus. Σε αυτή τη μακρά πολεμική σύγκρουση, ο στρατός διατήρησε τη θέση του αναπτύσσοντας στενές σχέσεις με τα πιο σημαντικά στοιχεία του τουρκικού κράτους, όπως το δικαστικό σώμα, συμπεριλαμβανομένου του Συνταγματικού Δικαστηρίου (το οποίο αποφάσισε το κλείσιμο των πολιτικών κομμάτων) καθώς και διάφορα υπουργεία. Βρήκε, ακόμη, στενούς συμμάχους στους κύκλους των κοσμικών μέσων ενημέρωσης και στο επιχειρηματικό περιβάλλον που ελέγχει την πλειοψηφία των μέσων μαζικής ενημέρωσης και της βιομηχανικής παραγωγής στην Τουρκία (Cizre, 2012).

Επιπρόσθετα, καθώς οι πολιτικές αρχές στην Τουρκία δεν μπορούσαν να αλλάξουν τη φύση των πολιτικών-στρατιωτικών σχέσεων υπέρ των πρώτων, η εξωτερική βοήθεια και καθοδήγηση θεωρήθηκε απολύτως αναγκαία. Ως εκ τούτου, τόσο οι Σύνοδοι Κορυφής του Ελσίνκι το 1999 όσο και το 2004 στις Βρυξέλλες, μπορούν να θεωρηθούν ως ορόσημα στην τουρκική πολιτική ιστορία. Μετά τις δύο αυτές Συνόδους Κορυφής, η Τουρκία ψήφισε πακέτα μεταρρυθμίσεων που είναι απαραίτητα για την τήρηση των ευρωπαϊκών δημοκρατικών προτύπων. Οι μεταρρυθμίσεις αυτές επικεντρώθηκαν στις σημαντικότερες επιφυλάξεις που είχε η Ε.Ε. όσον αφορά την τουρκική πολιτική, συμπεριλαμβανομένων των πολιτικών στρατιωτικών σχέσεων (Muftuler-Bac, 2005).

Στα μέσα του καλοκαιριού του 2016, ένα μέρος του τουρκικού στρατού, προέβη σε πραξικόπημα. Η κίνηση αυτή όπως έχει επισημανθεί αποτελεί σύνηθες φαινόμενο στην τουρκική πραγματικότητα. Οι πραξικοπηματίες είχαν ανακοινώσει μέσω ενός τηλεοπτικού σταθμού που κατέλαβαν ότι θα έπρεπε να επανέλθει η κοσμικότητα του κράτους και γι' αυτό έως ότου δημιουργηθεί νέο Σύνταγμα, η χώρα θα βρισκόταν υπό στρατιωτικό νόμο με τον αρχηγό των Ενόπλων Δυνάμεων να δηλώνει ότι ο τουρκικός στρατός δεν θα επέτρεπε την ανατροπή του πολιτεύματος, καθώς μια μεμονωμένη ομάδα ευθυνόταν για την απόπειρα πραξικοπήματος.

Οι ΗΠΑ καταδίκασαν την πραξικοπηματική κίνηση και κάλεσαν τον λαό να παραμείνει ψύχραιμος για να αποφευχθεί η αιματοχυσία. Τελικώς, η ανατροπή του Ερντογάν δεν υλοποιήθηκε. Αντίθετα, κατάφερε να αποκτήσει περισσότερη δύναμη στο εσωτερικό της χώρας και να εδραιώσει την θέση του στην εξουσία με την απόλυτη κυριαρχία του.

Τα επακόλουθα όμως του αποτυχημένου πραξικοπήματος δεν αντικατοπτρίζουν τη λειτουργία μιας δημοκρατικής χώρας. Οι χιλιάδες συλλήψεις που έγιναν με εντολή του Ερντογάν στιγμάτισαν τη δημοκρατικότητα και την ελευθερία του λόγου, όπως επίσης και τα ανθρώπινα δικαιώματα. Η εκτεταμένη χρήση βίας και οι κατά συρροή συλλήψεις δεν εκφράζουν ένα κράτος δημοκρατικό, πράγμα το οποίο αποβαίνει ως τροχοπέδη στην ομαλή εξέλιξη των σχέσεων μεταξύ της Τουρκίας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Τέλος, ο μεγάλος αριθμός πραξικοπημάτων στο ιστορικό της Τουρκίας καταδεικνύει μια ασταθή πολιτική ζωή και μια ισχυρή διαπάλη μεταξύ ισλαμιστών πολιτικών ή πιο συντηρητικών, με τον κεμαλικό στρατό.

Συνοπτικά, το χρονολόγιο των πραξικοπήματα που συνέβησαν στην Τουρκία παρουσιάζεται στον επόμενο πίνακα:

Έτος	Σχολιασμός
1960	Ο στρατός ανέλαβε την κυβέρνηση στις 27 Μαΐου σε μια περίοδο αυξημένων εντάσεων μεταξύ της κυβέρνησης και της αντιπολίτευσης. Ακολούθησαν ορισμένα μέτρα χαλάρωσης των θρησκευτικών κανόνων αλλά αυξήθηκαν οι περιορισμοί στον τύπο. Αποκορύφωμα αποτέλεσε η εκτέλεση του πρωθυπουργού Adnan Mederes.
1971	Επέμβαση του στρατού εν μέσω οικονομικών και κοινωνικοπολιτικών προβλημάτων με τον αρχηγό του γενικού στρατιωτικού επιτελείου να αναγκάζει σε παραίτηση τον πρωθυπουργό και την επιβολή μιας κυβέρνησης «επιστασίας».

Έτος	Σχολιασμός
<p style="text-align: center;">1980</p>	<p>Ο αρχηγός του Γενικού Στρατιωτικού Επιτελείου ανακοίνωσε το πραξικόπημα σε κανάλι εθνικής εμβέλειας εν μέσω περιόδου οικονομικής πίεσης. Τα χρόνια που ακολούθησαν δεν επέφεραν κάποια σταθερότητα, με τον στρατό να συλλαμβάνει, φυλακίζει, βασανίζει και εκτελεί χιλιάδες πολίτες. Συγκεκριμένα, ήταν η πιο αιματηρή στρατιωτική ανάληψη εξουσίας στην ιστορία της Τουρκίας.</p>
<p style="text-align: center;">1997</p>	<p>Ο στρατός εξέδωσε «συστάσεις» κατά τη διάρκεια της συνόδου του Εθνικού Συμβουλίου Ασφαλείας με τον Τούρκο πρωθυπουργό να συμφωνεί στην υλοποίηση ορισμένων μέτρων, όπως η υποχρεωτική οκταετής εκπαίδευση και εν συνεχεία να παραιτείται από την πολιτική εξουσία.</p>
<p style="text-align: center;">2007</p>	<p>Ο στρατός εξέδωσε τελεσίγραφη ανακοίνωση τον επίσημο ισότοπο του προειδοποιώντας το Κόμμα Δικαιοσύνης και Ανάπτυξης (ΑΚΡ) να μην υποστηρίξει τον Αμπντουλάχ Γκιούλ για πρόεδρο. Η προσπάθεια του στρατού να παρέμβει εναντίον ενός λαϊκού κόμματος προκάλεσε σοβαρό πλήγμα στη θέση του στην κοινωνία και σε μια πρόωρη ψηφοφορία που πραγματοποιήθηκε αμέσως μετά το ηλεκτρονικό πραξικόπημα, το ΑΚΡ αύξησε το μερίδιο ψήφου του κατά 13%.</p>

Έτος	Σχολιασμός
2016	<p>Η απόπειρα πραξικοπήματος συνέβη κατά τις βραδινές ώρες της 15^{ης} Ιουλίου και τις πρώτες πρωινές της 16^{ης} Ιουλίου του 2016, και διήρκεσε για αρκετές ώρες έως ότου πριν το μεσημέρι της 16ης Ιουλίου είχε πλέον διαπιστωθεί πως είχε αποτύχει οριστικά. Η ενέργεια φέρεται, σύμφωνα με την τουρκική κυβέρνηση, να είχε ενορχηστρωθεί από ομάδα στρατιωτικών εντός των τουρκικών Ενόπλων Δυνάμεων. Έως την 19^η Ιουλίου, συνελήφθησαν ή αποτάχθηκαν 20.000 στρατιωτικοί, αστυνομικοί, και δικαστικοί υπάλληλοι από τις υπηρεσίες του κράτους, ενώ ο Ερντογάν άφησε το ενδεχόμενο ανοικτό για επαναφορά της θανατικής ποινής, παρά τις προειδοποιήσεις της Ευρωπαϊκής Ένωσης και των ΗΠΑ πως κάτι τέτοιο θα απομόνωνε την Τουρκία.</p>

Πίνακας 3 Χρονικό πραξικοπημάτων

3.1.5 Αξιολόγηση του ρόλου της ΕΕ στις πολιτικές-στρατιωτικές σχέσεις της Τουρκίας

Αν και οι προϋποθέσεις της Ε.Ε. αποδείχθηκαν ισχυρό παράδειγμα προόδου στις πολιτικές-στρατιωτικές σχέσεις στην Τουρκία, δεν ήταν απολύτως επιτυχείς στην αποτροπή των ανώτερων στρατιωτικών αξιωματούχων να εκφράσουν δημόσια τις απόψεις τους για ζητήματα εξωτερικής πολιτικής, (Terzi, 2010) καθώς και για εσωτερικές υποθέσεις. Συγκεκριμένα, στις 27 Απριλίου 2007, κατά τη διάρκεια της προεκλογικής εκστρατείας, ο στρατός δημοσίευσε ένα διαδικτυακό έγγραφο, με το οποίο εξέφρασε την αποδοκιμασία του για έναν από τους υποψηφίους, τον Abdullah Gul, ως 11ο πρόεδρο της δημοκρατίας. Αυτό το έγγραφο αργότερα ονομάστηκε "ε-πραξικόπημα" (Gordon, 2008). Στο έγγραφο ο στρατός δήλωσε με σαφήνεια ότι: «*Το πρόβλημα που προέκυψε κατά τη διαδικασία των προεδρικών εκλογών επικεντρώνεται σε επιχειρήματα σχετικά με την απόσχιση κράτους-θρησκείας. Οι τουρκικές ένοπλες δυνάμεις ανησυχούν για την πρόσφατη κατάσταση. Δεν πρέπει να λησμονούμε ότι οι*

τουρκικές ένοπλες δυνάμεις είναι ένα κόμμα, και ο απόλυτος υπερασπιστής του κοσμικού στοιχείου. Επίσης, οι τουρκικές ένοπλες δυνάμεις σίγουρα αντιτίθενται σε αυτά τα επιχειρήματα και τα αρνητικά σχόλια. Θα δείξει τη στάση και τη δράση τους ανοικτά και σαφώς όποτε είναι απαραίτητο.»

Τα μέσα μαζικής ενημέρωσης έσπευσαν, επίσης, να διαδώσουν τα νέα ότι ο στρατός είχε δώσει μια πολύ σοβαρή προειδοποίηση στην κυβέρνηση, κίνηση την οποία διακεκριμένοι δημοσιογράφοι της απέδωσαν το χαρακτηρισμό ενός σύγχρονου πραξικοπήματος. Την επόμενη μέρα όλοι περίμεναν από την κυβέρνηση να σιωπήσει και να μην απαντήσει στο στρατό υπό οποιαδήποτε μορφή. Ωστόσο, ο εκπρόσωπος της κυβέρνησης, Cemil Cicek, διοργάνωσε συνέντευξη τύπου καταγγέλλοντας τη δήλωση του στρατού με σαφή και διεκδικητικό τρόπο. Υπενθύμισε στον τύπο τη δουλειά των στρατιωτικών και τους είπε ότι, σύμφωνα με το νόμο, ήταν υπόλογοι στον Πρωθυπουργό (Press Conference of CemilCicek, 2007). Αυτή αποτέλεσε, ίσως, την πρώτη εμφάνιση της κοινωνίας εναντίον της στρατιωτικής ηγεσίας που έληξε με την ταπεινωτική ήττα των στρατηγών, καθώς δεν υπήρξε οποιαδήποτε αντίδραση. Αντ' αυτού, τα στρατιωτικά δικαστήρια είχαν αρχίσει να θέτουν υψηλόβαθμους στρατηγούς υπό φυλάκιση.

Συνεπώς, χωρίς τη στήριξη από τη Δύση, κανένας πολιτικός στην Τουρκία δεν μπορούσε απλά να αντιμετωπίσει τον στρατό. Ειδικότερα, από παράδειγμα αποτέλεσε το γεγονός ότι αμέσως μετά τη δήλωση των στρατιωτικών της 27ης Απριλίου, ο Επίτροπος της Ε.Ε., Olli Rehn, είχε δηλώσει ότι αυτή η διαμάχη ήταν μια ευκαιρία για τον στρατό να δείξει ότι σεβόταν τη δημοκρατία. Ως εκ τούτου, η ουσιαστική στήριξη της Ε.Ε. για την κυβέρνηση του ΚΔΑ, κατά τη διάρκεια αυτής της κρίσιμης αναμέτρησης μεταξύ Απριλίου και Μαΐου 2007, αποτέλεσε μείζονος σημασίας.

3.2 Θρησκεία και Ευρωπαϊκή Ένωση

Η Ε.Ε. δεν διαθέτει επίσημη θρησκεία και απομακρύνεται από οποιαδήποτε θρησκευτική ιδεολογία, αλλά υπόσχεται την εγγύηση της θρησκευτικής ελευθερίας και την καταπάτηση των θρησκευτικών διακρίσεων. Προάγει τον σεβασμό της θρησκευτικής πολυμορφίας και τη διατήρηση του διαλόγου με όλες τις θρησκευτικές

κοινότητες. Ταυτόχρονα, η Ε.Ε. επιδιώκει να υποστηρίξει το καθεστώς ύπαρξης εκκλησιών και θρησκευτικών οργανώσεων σύμφωνα με τους νόμους των κρατών μελών. Επιπλέον, η Ε.Ε. έχει αποδείξει ότι αναγνωρίζει τη σημασία της θρησκείας, καθώς υπήρξε πολιτική πίεση για εθνικές αξίες που περιλαμβάνουν χριστιανικά στοιχεία, όπως φαίνεται και από το παράδειγμα του Ηνωμένου Βασιλείου με την κυβερνητική πρωτοβουλία ότι θα πρέπει να διδάσκονται «οι βρετανικές αξίες στα σχολεία». Η Ε.Ε. εμπνέεται από την πλούσια θρησκευτική κληρονομιά της ευρωπαϊκής ηπείρου (State and Church in the European Union, 2014).

Ωστόσο, υπάρχουν συζητήσεις σχετικά με το αν υπάρχει ισχυρή σχέση μεταξύ της «ευρωπαϊκής ταυτότητας» και του χριστιανισμού στην Ε.Ε., παρά το γεγονός ότι επίσημα ενστερνίζεται την ανεξιθρησκεία. Τόσο στην Τουρκία όσο και στην Ευρώπη υπάρχει μια άγραφη απαίτηση στο υποσυνείδητο των λαών ότι μόνο χριστιανικές χώρες μπορούν να είναι μέλη αυτής της Ένωσης. Η συζήτηση για το πώς η χριστιανική Ευρώπη πλαισιώνει τις κοσμικές ελίτ με ακατανόητες πολιτιστικές απαιτήσεις έρχεται στην επιφάνεια όταν τίγεται το ζήτημα της Τουρκικής ένταξης στην Ε.Ε. (Casanova, 2006).

Οι Ευρωπαίοι Χριστιανοδημοκράτες πιστεύουν ότι η «ευρωπαϊκή ταυτότητα» και ο χριστιανισμός έχουν έναν πολύ ισχυρό δεσμό και πως η Ε.Ε. βρίσκεται στο στάδιο της οικοδόμησης ενός πολιτισμού, στον οποίο η Τουρκία ως μια κατά, κύριο λόγο, μουσουλμανική χώρα που δεν έχει περάσει την εποχή του διαφωτισμού εμπνευσμένη από τον Χριστιανισμό, δεν έχει θέση σε αυτήν (Kylstad, 2010). Σύμφωνα με αυτή την τάση, ο τουρκικός κοσμικός χαρακτήρας δεν αναγνωρίζεται ως ίσος με τον αντίστοιχο ευρωπαϊκό.

Ωστόσο, η ποικιλομορφία έχει ευδοκιμήσει στη σημερινή Ευρώπη και μπορεί να θεωρηθεί κοινό χαρακτηριστικό της ηπείρου, καθώς είναι συχνή η κυριαρχία της χριστιανικής θρησκείας στην Ευρώπη. Έτσι, ανεξάρτητα από το πόσο ισχυρίζεται ότι είναι θρησκευτικά ανεξάρτητη, η Ε.Ε. διαθέτει έναν πανευρωπαϊκό πολιτισμό που γεννήθηκε ιστορικά από τον Χριστιανισμό. Ως εκ τούτου, μπορεί κανείς να υποστηρίξει ότι η θρησκευτική διαφορά είναι η σημαντικότερη πολιτιστική διάκριση μεταξύ Τουρκίας και Ε.Ε., καθώς όλα τα σημερινά μέλη της μοιράζονται τη χριστιανική θρησκευτική κληρονομιά. Οι Ευρωπαίοι πολιτικοί, όπως ο Bolkestein βλέπουν την Ευρώπη ως μια «χριστιανική ήπειρο» και δεν θέλουν να είναι μέλος της η Τουρκία, η οποία είχε «βγει από την κεντρική Ευρώπη πριν από αιώνες», λόγω

παρόμοιων θρησκευτικών λόγων. Κατά παρόμοιο τρόπο, η Χριστιανοδημοκρατική Ένωση της Γερμανίας (CDU: Christlich Demokratische Union Deutschlands) υποστηρίζει ότι η Ευρώπη βασίζεται σε ιουδαίο-χριστιανικές παραδόσεις και στον Καντιανό διαφωτισμό (Kylstad, 2010) και ότι η μουσουλμανική Τουρκία δεν έχει θέση μέσα σ' αυτήν, ανεξάρτητα από το πόσο ανεξίθρησκη ισχυρίζεται ότι είναι. Ωστόσο, ο ευρωπαϊκός κοσμικός χαρακτήρας βιώνει μια σημαντική πτώση στις θρησκευτικές πρακτικές και διαθέτει μικρότερο χώρο για την θρησκεία στα πλαίσια της κοινωνικής ζωής. Η ευρωπαϊκή κοινωνική ζωή δεν ορίζεται πλέον από τη θρησκεία, καθώς το μεγαλύτερο ποσοστό του πληθυσμού πιστεύει στην ανεξίθρησκια (Casanova, 2006). Επιπλέον, η Ε.Ε. προωθεί ενεργά συγκεκριμένα δικαιώματα, συμπεριλαμβανομένου του δικαιώματος της θρησκευτικής ελευθερίας, η οποία είναι εξαιρετικά σημαντική. Παράλληλα, η Ε.Ε. δεν εξετάζει τα πλεονεκτήματα των διαφορετικών θρησκειών ή πεποιθήσεων ή την έλλειψη αυτών, αλλά διασφαλίζει ότι το δικαίωμα πίστης ή μη πίστης τηρείται. Η Ε.Ε. είναι αμερόληπτη και δεν ευθυγραμμίζεται με καμία συγκεκριμένη θρησκεία ή δόγμα (Sanderson, 2013).

Ωστόσο, η Ε.Ε. επισημαίνει ότι το δικαίωμα στην θρησκευτική ελευθερία ή πεποιθήσεων, όπως κατοχυρώνεται στα σχετικά διεθνή πρότυπα, δεν περιλαμβάνει το δικαίωμα απαλλαγής από την κριτική (Sanderson, 2013).

Συνεπώς, η ισλαμική πίστη της Τουρκίας δεν αποτελεί εμπόδιο στο για να γίνει μέλος της Ε.Ε. Ο ρόλος του Ισλάμ είναι ανεξάρτητος στην αποδοχή της Τουρκίας ως κράτος-μέλος της Ε.Ε. Ωστόσο, πολλοί άνθρωποι αναρωτιούνται εάν μια μουσουλμανική χώρα, όπως η Τουρκία, θα ταιριάζει πραγματικά στην Ε.Ε. Το θέμα της θρησκείας της γείτονος χώρας δεν εξετάστηκε το 1999, όταν αυτή έλαβε την ιδιότητα του υποψηφίου μέλους. Ωστόσο, από τις 11 Σεπτεμβρίου 2001, η ανησυχία στα κράτη μέλη για το Ισλάμ και τους Μουσουλμάνους αυξήθηκε. Αυτό έχει συμβάλει σε αυξανόμενες αμφιβολίες σχετικά με το εάν ο ισλαμικός χαρακτήρας της Τουρκίας είναι συμβατός με τα πολιτικά επιτεύγματα της Ε.Ε. και των κρατών μελών της. Οι αντιρρήσεις για την ένταξη, λόγω πολιτιστικών και θρησκευτικών διαφορών, αυξάνονται όλο και περισσότερο, ακόμη και σε πολιτικούς κύκλους (Zürcher and Linden, 2004).

Όπως έχει αναφερθεί επίσημα, η θρησκεία δεν αποτελεί μέρος των κοινών αξιών της Ε.Ε. Η Ένωση ορίζεται ως ένα σύστημα αξιών και δράσεων που βασίζεται στις

βασικές αρχές της ελευθερίας και της δημοκρατίας, καθώς και στην αναγνώριση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, των θεμελιωδών ελευθεριών και του κράτους δικαίου. Η ελευθερία της σκέψης, της συνείδησης και της θρησκείας αποτελεί αναπόσπαστο μέρος αυτών των βασικών δικαιωμάτων, όπως και ο σεβασμός που αποδίδει η Ε.Ε. στην πολιτιστική και θρησκευτική ποικιλομορφία. Από την άποψη των αρχών και των θεμελιωδών δικαιωμάτων της Ε.Ε., δεν μπορεί να θεωρηθεί ουσιαστικός λόγος αποκλεισμού μιας χώρας λόγω της υιοθέτησης συγκεκριμένης θρησκείας. Η ελευθερία της θρησκείας και της συνείδησης σημαίνει ότι οι θρησκευόμενοι, συμπεριλαμβανομένων των μελών των μειονοτικών πεποιθήσεων, δεν πρέπει να αντιμετωπίζουν περιορισμούς στην άσκηση των δικαιωμάτων τους. Άλλωστε, σε αυτόν ακριβώς τον τομέα αμφισβητείται ο ισλαμισμός. Παρόλο που όλα τα κράτη μέλη είναι τυπικά ανεξίθρησκα και αναγνωρίζουν την ελευθερία της θρησκείας, δεν παραμένουν πάντα ουδέτερα απέναντι σε διαφορετικές θρησκείες. Για παράδειγμα, ορισμένα κράτη μέλη διαθέτουν κρατική εκκλησία, ενώ άλλα δεν διαθέτουν.

Βέβαια, δεν σημαίνει απαραίτητα ότι η εκκλησία και τα θρησκευτικά συντηρητικά κόμματα δεν ασκούν επιρροή στην Ε.Ε. Παρόλο που κάποιοι θεωρούν ότι αυτό είναι απλώς συμβολικό, ορισμένα ευρωπαϊκά κράτη, όπως το Ηνωμένο Βασίλειο, έχουν πολύ στενή σχέση με την εκκλησία. Πράγματι, η βασίλισσα είναι ο επικεφαλής του κράτους και της εκκλησίας ταυτόχρονα (Cusick, 2006), ενώ, παράλληλα, υπάρχουν αρκετοί κληρικοί στη Βουλή των Λόρδων. Αν και η εκκλησία δεν έχει τις παραδοσιακές και ιστορικές εξουσίες να επηρεάζει τα πολιτικά τεκταινόμενα της Ε.Ε. άμεσα, εξακολουθεί να έχει σημαντικό έμμεσο αντίκτυπο μέσω διαφόρων καναλιών που περιλαμβάνει δημόσια κηρύγματα και φιλανθρωπικά έργα.

Στην πραγματικότητα, το Ευρωπαϊκό Λαϊκό Κόμμα (ΕΛΚ), το οποίο ιδρύθηκε αρχικά από τα ευρωπαϊκά χριστιανοδημοκρατικά κόμματα το 1976 (Raunio, 2000), είναι το μεγαλύτερο κόμμα στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, στο Ευρωπαϊκό Συμβούλιο και στην Ευρωπαϊκή Επιτροπή.

Τέλος, όπως προαναφέρθηκε, η Ε.Ε. διατηρεί ίση απόσταση από όλες τις θρησκείες και δεν υποστηρίζει επισήμως καμία θρησκεία. Αλλά μέσω μιας σύνδεσης του εκλογικού σώματος και των σχέσεων του με την εκκλησία και την ιδεολογία της, υπάρχει μια έμμεση αναγνώριση και επιρροή της θρησκείας στην Ε.Ε.

3.2.1 Το πολιτικό Ισλάμ και ο ρόλος του στην πολιτική

Κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1990, το ισλαμικό πολιτικό κόμμα της ευημερίας (Welfare Party - WP) άρχισε να χρησιμοποιεί κάποιες βασικές ομιλίες στις εκστρατείες του που ενθάρρυναν τους υποστηρικτές του. Οι υποστηρικτές του WP απεικόνιζαν τους εαυτούς τους ως καλούς πολίτες που στέκονταν ενάντια στην αδικία και την ανισότητα, υποστηρίζοντας ότι αυτός ήταν ο αγώνας του «Hak» (καλό / αλήθεια) εναντίον του «Batil» (κακό / λάθος), με τον όρο Hak να αντιπροσωπεύει το αυθεντικό, θεϊκό, ιερό και δίκαιο σύστημα του Ισλάμ, ενώ ο όρος Batil το υλικό και το αποικιακό σύστημα της Δύσης (Erbakan, 1991). Στην πραγματικότητα, στις ομιλίες του, ο Erbakan χρησιμοποιούσε τον όρο Batil για να περιγράψει τα κόμματα της αντιπολίτευσης που υποστήριζαν την είσοδο της Τουρκίας στην Ε.Ε, καθώς έβλεπε την Ε.Ε ως «τον δούρειο ίππο των ΗΠΑ», που υποστήριζε ότι ήταν υπαίτια για την πρόκληση πολλών προβλημάτων στην υφήλιο, συμπεριλαμβανομένου των δεινών που προκάλεσε στο Ιράκ. Εστίαζε επανειλημμένα στην υποκρισία της Δύσης αναφορικά με τα ανθρώπινα δικαιώματα και άλλα θέματα (Yavuz, 2003). Αυτή η ιδεολογική στάση διαχώρισε το WP από τα υπόλοιπα πολιτικά κόμματα στην Τουρκία, βοηθώντας το κόμμα και τους υποστηρικτές του να αναγνωριστούν σαφώς ως υπερασπιστές των ισλαμικών θετικών στοιχείων, ενώ, παράλληλα, καταδίκασαν τους υπόλοιπους ως οπαδούς του αρνητικού δυτικού πολιτισμού.

Αυτά τα θρησκευτικά κίνητρα, η συντηρητική και αντιδυτική ταυτότητα του WP επηρέασε τον τουρκικό λαό, συμπεριλαμβανομένου και του στρατού. Ωστόσο, το WP δεν ανησυχούσε για την αναστάτωση που προκαλούσε, δεδομένου ότι έτσι κέρδιζε μεγαλύτερη υποστήριξη όταν προσδιοριζόταν ως το μόνο πολιτικό κόμμα που χρησιμοποίησε αναφορές στην ισλαμική κληρονομιά της Τουρκίας και το παρελθόν της. Αυτή η πόλωση στην τουρκική πολιτική αποδείχθηκε χρήσιμη στις εκλογές του 1995. Πράγματι, το WP κέρδισε τις εκλογές της 24ης Δεκεμβρίου 1995 με 21,4% των ψήφων και θεωρήθηκε ως ορόσημο στη σύγχρονη τουρκική ιστορία.

Ωστόσο, το WP δεν διέθετε αρκετές θέσεις για να δημιουργήσει κυβέρνηση. Επίσης, τα πολιτικά κόμματα της αντιπολίτευσης δεν ήθελαν να δημιουργήσουν συνασπισμό με τον αρχηγό του κόμματος, Erbakan. Με την ενθάρρυνση του Προέδρου Demirel και του στρατού, το True Path Party (TPP) της Ciller και το Motherland Party (MP)

του Yılmaz σχημάτισαν κυβέρνηση συνασπισμού. Ωστόσο, αυτή η κυβέρνηση κατέρρευσε μέσα σε έξι μήνες, λόγω του γεγονότος ότι αναγκάστηκαν να συνεργαστούν από την αρχή παρά να συμφωνήσουν σε βασικές αρχές ή πολιτικές.

Κατά τη διάρκεια του ασταθούς συνασπισμού Ciller -Yılmaz, τέθηκε σε ισχύ η τελωνειακή ένωση, ενώ η αντιπολίτευση του Erbakan είχε κηρύξει πολιτικό πόλεμο ενάντια στην ένταξη στην Ε.Ε. Δύο μέλη του κόμματός του τότε, ο μελλοντικός πρόεδρος Abdullah Gül, ο οποίος ήταν βουλευτής του Κοινοβουλίου και ο μελλοντικός πρωθυπουργός Ερντογάν, ήταν φανατικοί οπαδοί της αντιευρωπαϊκής και αντιδυτικής ρητορικής, καθώς αμφότεροι πίστευαν σθεναρά ότι η Ε.Ε. δεν θα αποδεχόταν ποτέ την Τουρκία. Ειδικότερα, ο Gül έδωσε πολλές ομιλίες στο τουρκικό κοινοβούλιο κατά της διαδικασίας ένταξης στην Ε.Ε. και την τελωνειακή ένωση, αναφέροντας ότι αποτελούσαν «χριστιανικό σύλλογο» με τον Ερντογάν να εστερνίζεται τις ίδιες απόψεις, καλλιεργώντας την εικόνα ότι η ΕΟΚ και μετέπειτα η Ε.Ε. δε θα δεχόταν ποτέ την Τουρκία λόγω της μουσουλμανικής θρησκείας. Ο Ερντογάν, επίσης, υποστήριζε ότι η Τουρκία δεν πρέπει να διαχωριστεί από την θρησκευτική της υπόσταση, καθώς δεν ταιριάζει με τον «τουρκικό τρόπο ζωής» και τις πεποιθήσεις του τούρκικου λαού, το μεγαλύτερο ποσοστό του οποίου είναι μουσουλμάνοι.

Επιπλέον, κατά τη δεκαετία του 1990, μέλη του κινήματος του Ερντογάν, κέρδιζαν υποστήριξη προβαίνοντας σε μισαλλόδοξες ομιλίες και διακηρύξεις. Το κοσμικό κομμάτι της κοινωνίας, συμπεριλαμβανομένου του στρατού, είχε βάσιμους λόγους να πιστεύει ότι το Justice and Development Party (JDP) θα μπορούσε να στρέψει την Τουρκία μακριά από την Ευρώπη και προς τον ισλαμικό κόσμο. Εντούτοις, όταν ανήλθε στην εξουσία στα τέλη του 2002, ο Ερντογάν χρησιμοποίησε την υποστήριξη της Ε.Ε. για να νικήσει τους αντιπάλους του.

Μετά την κατάρρευση της κυβέρνησης του TPP και των ΜΡ (επίσης γνωστή στην Τουρκία ως κυβέρνηση ANAYOL), ο πρόεδρος Demirel ζήτησε από τον Erbakan να σχηματίσει άλλη κυβέρνηση. Ο Erbakan και η Ciller συμφώνησαν να σχηματίσουν κυβέρνηση συνασπισμού με τον Erbakan να γίνεται Πρωθυπουργός της Τουρκίας στις 28 Ιουνίου 1996. Διετέλεσε πρωθυπουργός για τα δύο πρώτα χρόνια, ενώ στη συνέχεια η Ciller ανέλαβε τα ηνία της χώρας για τα επόμενα δύο χρόνια. Η νέα κυβέρνηση εξέπληξε τον δυτικό κόσμο, καθώς για πρώτη φορά ένα θρησκευτικά προσανατολισμένο κόμμα με αντιδυτικό όραμα είχε ανέλθει στην εξουσία στη

σύγχρονη Τουρκική Δημοκρατία, με την επικείμενη παρέμβαση του στρατού ως «προστάτη της δημοκρατίας» να ήταν αναμενόμενη. Παραδόξως, εκτός από την απομάκρυνση ορισμένων θρησκόληπτων αξιωματικών του στρατού, ο στρατός δεν είχε εμπλακεί όσο αναμενόταν.

Το WP ήταν, επίσης, επιφυλακτικό κατά τους πρώτους μήνες της κυβέρνησης. Παρόλο που ο Erbakan εναντιώθηκε αρχικά στην τελωνειακή ένωση, ο ίδιος αμέσως υιοθέτησε μια θέση υπέρ της Ε.Ε., ενώ ήταν στην εξουσία. Αργότερα, ως πρωταρχικό στόχο εξωτερικής πολιτικής της Τουρκίας έθεσε την ένταξή της στην Ε.Ε. (Yavuz, 2003). Κορυφαίες προσωπικότητες του κόμματος, όπως ο Abdullah Gül και ο Lutfu Dogan, επιδίωξαν την διάκριση του εξευρωπαϊσμού και του νεωτερισμού. Θεώρησαν ότι η δυτικοποίηση της Τουρκίας θα ήταν μια διαδικασία αποξένωσης από τις πολιτιστικές της αξίες και την ιστορία της. Αυτό θεωρήθηκε ως η κύρια αιτία της υπανάπτυξης, πιστεύοντας ότι οποιαδήποτε προσπάθεια αντιπροσώπευσης του νεωτερισμού γινόταν υπό το πρόσχημα της προστασίας της δημοκρατίας (Ozveren, 2006). Ως εκ τούτου, η Τουρκία παρέμενε υποανάπτυκτη λόγω αυτής της ψευδαίσθησης, η οποία παρουσιάστηκε στις μάζες ως εξευρωπαϊσμός. Για την ηγεσία του WP, ο νεωτερισμός θεωρήθηκε αναγκαίος για την επιβίωση και την τεχνολογική, επιστημονική, δημοκρατική και βιομηχανική εξέλιξη (Yavuz, 2003).

3.2.2 Η επιρροή της Ε.Ε. στη θρησκευτική ελευθερία της Τουρκίας

Μετά το 2002, η κυβέρνηση του JDP συμβόλιζε τη μεγάλη μεταμόρφωση των πολιτικών ισλαμικών κομμάτων που λειτουργούσαν στην Τουρκία από τη δεκαετία του 1950. Εκτός από τους δικούς τους υποστηρικτές, οι υπόλοιπες πολιτικές ελίτ δεν ήταν ικανοποιημένες από τη μέτρια προοπτική του JDP, ενώ επικρίθηκε ιδιαίτερα από το θρησκευόμενο κομμάτι της τουρκικής κοινωνίας (κυρίως οπαδοί του WP) και τα μη θρησκευόμενα (κοσμικά) κοινωνικά στρώματα. Οι θρησκευόμενοι καταδίκασαν το JDP ότι αποτελούταν από επιτηδευμένους μουσουλμάνους, ενώ οι κοσμικοί του απέδιδαν ότι διατηρούσε κάποια μυστική ατζέντα.

Τα θρησκευόμενα κοινωνικά στρώματα κατηγορούσαν τον Ερντογάν ότι είχε προδώσει την κληρονομιά του Erbakan από τότε που άρχισε να υπερασπίζεται το

πρόγραμμα εξευρωπαϊσμού, στο οποίο είχε αντιταχθεί σθεναρά ο Erbakan και οι οπαδοί του στο παρελθόν. Όπως αναφέρθηκε προηγουμένως, παρότι ο Ερντογάν και ο Gül αντιτάχθηκαν επιθετικά στην Ε.Ε., θεωρώντας την ως μασονικό χριστιανικό όμιλο, όταν ανέλαβαν την εξουσία ως Πρόεδρος και Πρωθυπουργός της Δημοκρατίας αντίστοιχα, τάχθηκαν υπέρμαχοι της προοπτικής ένταξης και εργάστηκαν με στόχο να εξασφαλίσουν την υποψηφιότητα της Τουρκίας στην Ε.Ε. υπογράφοντας το Ευρωπαϊκό Σύνταγμα στις 29 Οκτωβρίου 2004. Επιπλέον, το κόμμα του Ερντογάν ξεκίνησε τις διαπραγματεύσεις με την Ε.Ε. για την πλήρη Τουρκική ένταξη τον Οκτώβριο του 2005.

Από την άλλη, οι κοσμικές τάξεις ανησυχούσαν για τον πολιτικό ρόλο του, πιστεύοντας ότι χρησιμοποιεί την ένταξη στην Ε.Ε. ως εργαλείο για την εκπλήρωση ιδιοτελών συμφερόντων. Για αυτούς, ο απώτερος στόχος του JDP δεν ήταν η δυτικοποίηση της χώρας, αλλά η δημιουργία ένα θρησκευτικού κράτους που δεν κοιτούσε προς τη Δύση, αλλά αναζητούσε μια θέση στον μουσουλμανικό κόσμο. Επιπλέον, οι μεταρρυθμίσεις που προκάλεσε το JDP θεωρήθηκαν ότι αποσκοπούσαν στην αποδυνάμωση κοσμικών στοιχείων στην Τουρκία, όπως ο στρατός, προκειμένου να ενδυναμωθεί ο θρησκευτικός φονταμενταλισμός. Ο Elígur (2010) υποστήριξε ότι το JDP πλαισίωσε την ισλαμική ατζέντα με ευρωπαϊκά μεταρρυθμιστικά που αποσκοπούν στον εκδημοκρατισμό της χώρας και ότι οι απαιτήσεις της Ε.Ε. βοήθησαν το ισλαμικό κίνημα να μειώσει τη δύναμη ορισμένων μη θρησκευτικών κρατικών θεσμών, χρησιμοποιώντας ένα φιλελεύθερο σύστημα εργαλείων που απαιτείται για τον εκδημοκρατισμό της χώρας, θεωρώντας ότι κατά αυτόν τον τρόπο θα ξεκινούσε «μια σιωπηλή επανάσταση» στη χώρα.

Αναφορικά με τις σχέσεις της Τουρκίας με τα ισλαμικά κράτη, ιδιαίτερα μετά την πρωτοβουλία του Davutoglu, κατά την θητεία του ως υπουργός εξωτερικών, για την edραίωση φιλικών σχέσεων με τα γειτονικά κράτη, η Τουρκία σύναψε πολύ στενούς δεσμούς με τα μουσουλμανικά κράτη, συμπεριλαμβανομένης της Συρίας και του Ιράν. Το κοσμικό κομμάτι του τουρκικού λαού εξέλαβε αυτή την κίνηση ως απειλή στο πλαίσιο δυτικοποίησης της Τουρκίας. Όταν οι διαπραγματεύσεις της Ε.Ε. επιβραδύνθηκαν μετά το 2006, κυρίως λόγω της αντίθεσης της Γαλλίας με τον τότε πρόεδρο Σαρκοζί, η Τουρκία άρχισε να εμπλέκεται ακόμη περισσότερο με τα κράτη εκτός της Ε.Ε. Αν και το JDP έδωσε εξηγήσεις για αυτές τις πολιτικές, ότι δηλαδή η Τουρκία ασκούσε μία πιο «πολυδιάστατη εξωτερική πολιτική», οι κοσμικοί το

θεώρησαν ως επικίνδυνη μετατόπιση στις εξωτερικές σχέσεις της Τουρκίας. Ο στρατός, ο οποίος αντιπροσώπευε την ισχυρότερη αντίθεση του πολιτικού Ισλάμ μέχρι το 2007, ανησυχούσε για την ηγεσία του κυβερνώντος κόμματος και για το γεγονός ότι οι μεταρρυθμίσεις εμπνευσμένες από την Ε.Ε. θα μεταφέρουν την πολιτική εξουσία σε εκλεγμένους πολίτες (Cizre, 2008).

Θεωρήθηκε ότι το JDP και οι ιδρυτές του είχαν μετατοπίσει την πορεία της πολιτικής ισλαμικής σκέψης στην Τουρκία και ότι η Ε.Ε. αποτέλεσε μία εκσυγχρονιστική δύναμη που έχει βοηθήσει τους πολίτες να αποκτήσουν περισσότερη ελευθερία στο δημόσιο και ιδιωτικό βίο αναφορικά με τη θρησκευτική ελευθερία. Καθίσταται αναμφισβήτητο ότι χωρίς τις μεταρρυθμίσεις της Ε.Ε., ο στρατός πιθανότατα να κατείχε κυβερνητική εξουσία. Δίχως την υποστήριξη της Ε.Ε., το JDP θα είχε απαγορευτεί το 2008, δεδομένου ότι το Συνταγματικό Δικαστήριο πείστηκε να απορρίψει την παύση του κόμματος λόγω της πολύ ισχυρής πίεσης που δέχτηκε από τα θεσμικά όργανα της Ε.Ε. και τους ηγέτες της.

Πρέπει όμως να σημειωθεί ότι το JDP υιοθέτησε μια πιο μετριοπαθή γραμμή έως ότου εξασφαλίσει πρόσθετη εκλογική στήριξη και κατάφερε να μειώσει την επιρροή του στρατού το 2007. Μετά τις γενικές εκλογές στις 22 Ιουλίου 2007, το JDP, αφού έλαβε το 46,6% των ψήφων του τουρκικού λαού, ξεκίνησε να εγκαταλείπει τη μετριοπαθή πολιτική γραμμή που είχε υιοθετήσει. Ως απάντηση το Συνταγματικό Δικαστήριο, το 2008, εξέδωσε την απόφαση ότι το κόμμα αποτελούσε κέντρο αντισημιτικών δραστηριοτήτων (Eligur, 2010). Βέβαια, η απόφαση αυτή λειτούργησε ευνοϊκά για το JDP, καθώς δεν απαγόρευσε τη δράση αλλά του επέβαλε μια χρηματική ποινή και προειδοποίηση. Σύμφωνα με τον Eligur, τα δημοκρατικά κρατικά ιδρύματα, όπως το δικαστικό σώμα, εναντιώθηκαν στο JDP χωρίς να επιφέρουν τα επιθυμητά αποτελέσματα. Το JDP, κατά τη διάρκεια της δεύτερης θητείας του στην κυβέρνηση, είχε επιτυχώς κινητοποιηθεί εναντίον του κοσμικού δημοκρατικού κράτους. Παράλληλα, το διεθνές περιβάλλον ευνόησε το JDP, καθώς οι ΗΠΑ τάχθηκαν υπέρ της προώθησης του «μετριοπαθούς Ισλάμ» ως μέρος της ευρύτερης γεωπολιτικής στρατηγικής του (Eligur, 2010). Η στήριξη της Ε.Ε. για το JDP κατά την περίοδο εκδίκασης για την απαγόρευση λειτουργίας του JDP ήταν σημαντική, γεγονός που αποτυπώθηκε στη δήλωση του Συμβουλίου της Ευρώπης ότι η απαγόρευση λειτουργίας του JDP θα ισοδυναμούσε με δικαστικό πραξικόπημα, με τον πρωθυπουργό Ερντογάν να υποστηρίζει τη συμμετοχή της Ε.Ε. στην δικαστική

αγωγή. Στην πραγματικότητα, οι ΗΠΑ και η Ε.Ε., επικρίνοντας την τουρκική δικαστική εξουσία, ενήργησαν ως διεθνείς ελίτ σύμμαχοι του JDP. (Eligur,2010)

Οι δηλώσεις του Ερντογάν που υποστήριζαν τη δυτική εμπλοκή αντιπροσώπευαν μια σαφή αλλαγή νοοτροπίας αναφορικά με τις θρησκευτικές ομάδες και την ηγεσία τους στην Τουρκία. Η Ε.Ε. και η Δύση, συμπεριλαμβανομένων των ΗΠΑ, ήταν υπέρμαχοι του JDP και της νέας μετριοπαθούς αντίληψης υπέρ του πολιτικού Ισλάμ. Πριν από το JDP, για τα θρησκευτικά πολιτικά κόμματα της Τουρκίας όπως το WP, οι ΗΠΑ και η Ε.Ε. αντιπροσώπευαν μία εξωτερική απειλή, ενώ, παράλληλα, τα κόμματα αυτά χρησιμοποίησαν αντιδυτική ρητορική ως εργαλείο για να κερδίσουν την υποστήριξη του τουρκικού λαού. Οι νέες πολιτικές ισλαμικές ομάδες, αντίθετα με τις προηγούμενες ιδεολογικές κλίσεις τους, χρησιμοποίησαν φιλοδυτική ρητορική για να κερδίσουν τη στήριξη.

Μεταξύ 2002 και 2004 εισήχθησαν εννέα πακέτα εναρμόνισης με την Ε.Ε. Τα τρία πρώτα εισήχθησαν κατά τη διάρκεια της κυβέρνησης συνασπισμού Ecevit, και τα υπόλοιπα έξι υπό την κυβέρνηση JDP με επικεφαλής τον Ερντογάν. Αυτά τα πακέτα εναρμόνισης όχι μόνο έδωσαν περισσότερη ελευθερία στους μουσουλμάνους στην Τουρκία, αλλά ανέδειξαν και τα θρησκευτικά δικαιώματα των μειονοτήτων. Για παράδειγμα, το τρίτο πακέτο εναρμόνισης ενεργοποίησε τα κοινοτικά κονδύλια στο να αποκτήσουν και να διαθέσουν ακίνητη περιουσία με την άδεια του Συμβουλίου των Υπουργών. Με αυτή τη μεταρρύθμιση (άρθρο 4) θα μπορούσαν πλέον να αποκτήσουν ακίνητη περιουσία μέσω δωρεάς ή κληροδοτήματος. Μετά την τρίτη δέσμη μέτρων, το τέταρτο πακέτο εναρμόνισης επιβεβαίωσε αυτό το δικαίωμα (άρθρο 3), αντικαθιστώντας την άδεια της Γενικής Διεύθυνσης Ιδρυμάτων με την άδεια του Συμβουλίου Υπουργών. Επιπλέον, η έκτη δέσμη αναγνώρισε τα δικαιώματα των μη μουσουλμανικών κοινοτήτων (άρθρο 9) για την ανέγερση τόπων λατρείας με την επιφύλαξη της άδειας από τις αρμόδιες διοικητικές αρχές (Ozbudun, 2009). Συνεπώς, η διαδικασία εξευρωπαϊσμού στην Τουρκία συνέβαλε στην αύξηση της θρησκευτικής ελευθερίας.

Ωστόσο, από το 2013, το δημοκρατικό πρόσωπο του JDP του Ερντογάν ξεκίνησε να αμφισβητείται, συμπεριλαμβανομένων των προαναφερθέντων θρησκευτικών ομάδων, καθώς και από τους κοσμικούς. Όταν οι σχέσεις Τουρκίας - Ε.Ε. ήταν σχεδόν παγωμένες μετά το 2006 λόγω της αντίθεσης της Γαλλίας, ο Ερντογάν άρχισε να επιδιώκει σχέσεις με τον μουσουλμανικό κόσμο, καθώς επίσης με την Κίνα και τη

Ρωσία. Οι θετικές διμερείς σχέσεις με άλλες χώρες και περιοχές εκτός της Ε.Ε. εντάθηκαν σε πρωτοφανή επίπεδα. Έτσι, καθώς η συμμετοχή του στρατού στην πολιτική είχε πλήρως περιοριστεί, το JDP θα μπορούσε να χειριστεί πιο ελεύθερα τη θρησκευτική επιρροή.

Κατά τη διάρκεια της θητείας του Ερντογάν από το 2003, οι ξένες επενδύσεις, ειδικά από τον αραβικό κόσμο, εισήλθαν στην Τουρκία φθάνοντας σε ένα πρωτοφανές επίπεδο. Ενώ η πλειοψηφία του κόσμου αντιμετώπιζε τη χρηματοπιστωτική κρίση το 2008, η τουρκική οικονομία δεν επηρεάστηκε σε μεγάλο βαθμό, πράγμα που αύξησε τη δημοτικότητα του Ερντογάν και κέρδισε ακόμη μια νίκη στις τοπικές (2009) και τις εθνικές (2011) εκλογές, μετατρέποντας τη ρητορική που είχε υιοθετήσει τη δεκαετία του 1990, αποδεικνύοντας ότι λειτουργούσε με κάποιο απώτερο σχέδιο.

Παρά του γεγονότος ότι το JDP θεωρείται από τα πιο επιτυχημένα κόμματα στην τουρκική πολιτική ιστορία, παράλληλα, κατηγορήθηκε από τους κοσμικούς ότι αποτελούσε απλώς ένα νέο πρόσωπο του πολιτικού Ισλαμισμού. Η απουσία ισχυρών αντιπάλων έδωσε τη δυνατότητα στον Ερντογάν να μετατρέψει την Τουρκία σε θρησκευτικό κράτος, ισχυρισμό τον οποίο δεν αποδέχθηκε ποτέ ο Ερντογάν. Οι διαδεδομένες διαμαρτυρίες το καλοκαίρι του 2013 συγκρίθηκαν από πολλούς με την «Αραβική Άνοιξη», καθώς η αστυνομία χρησιμοποίησε ισχυρά μέτρα καταστολής των διαμαρτυριών (Wolf and Anderson, 2013). Ωστόσο, οι διαμαρτυρίες απέτυχαν να ανατρέψουν την κυβέρνηση Ερντογάν και το JDP. Οι τοπικές εκλογές του Μαρτίου 2014 και οι προεδρικές εκλογές του Αυγούστου του 2014 έδειξαν για άλλη μια φορά ότι σχεδόν το ήμισυ του εκλογικού σώματος στην Τουρκία συνέχιζε να υποστηρίζει τον Ερντογάν και το κόμμα του, καθώς ψηφίστηκε ως 12^{ος} Πρόεδρος της Δημοκρατίας. Εντούτοις, η ειρηνευτική διαδικασία που ξεκίνησε το JDP με το PKK, οι εξελίξεις στη γειτονική Συρία και οι απειλές από την τρομοκρατία του ISIS είχαν σημαντική επίδραση στην κυβέρνηση του Ερντογάν.

3.3 Κυπριακό ζήτημα

Το Κυπριακό ζήτημα αποτελεί το ένα από τα σημαντικότερα πρόβλημα στις σχέσεις Τουρκίας και Ευρωπαϊκής Ένωσης. Η Κύπρος βρισκόταν μέχρι το τέλος του 1878 υπό τουρκική κυριαρχία, μέχρι που η Μεγάλη Βρετανία ανέλαβε τη διαχείριση

της νήσου και αποτέλεσε βρετανική αποικία, όπως κατοχυρώθηκε από τη Συνθήκη της Λωζάνης το 1923, οπότε το καθεστώς αναγνωρίστηκε και από την Τουρκία. Η Ελλάδα, η Τουρκία και η Μεγάλη Βρετανία με τη διακήρυξη της Κυπριακής Δημοκρατίας το 1960, έγιναν εγγυήτριες δυνάμεις. Οι επιμέρους διαμάχες ήταν σφοδρές και κορυφώθηκαν το 1963 (Taylor, 2008).

Η Τουρκία πραγματοποίησε στρατιωτική εισβολή στην Κύπρο το 1974, προκειμένου να αποτρέψει την επιθυμία της ελληνικής κυβέρνησης για ένωση της νήσου με την Ελλάδα. Βέβαια, βάσει του Συμφώνου Εγγύησης του 1960, που προβλεπόταν και στο Κυπριακό Σύνταγμα, η Τουρκία διέθετε το δικαίωμα επέμβασης, εφόσον αποτελούσε μία από τις εγγυήτριες δυνάμεις. Σύμφωνα με το Βερέμη (2005), ο Τούρκος πρωθυπουργός Ετζεβίτ, εκμεταλλευόμενος την πλεονεκτική γεωγραφική θέση της χώρας του, σε συνεργασία με τον ηγέτη της τουρκοκυπριακής κοινότητας, Ντεκτάς, προέβη στο φυσικό διαχωρισμό των δύο κοινοτήτων, με αποτέλεσμα το 37% του νησιού να μην τίθεται έως και σήμερα υπό τον έλεγχο της κυβέρνησης της Δημοκρατίας της Κύπρου, αλλά να είναι γνωστή ως Τουρκική Δημοκρατία της Βορείου Κύπρου (1983) και να αναγνωρίζεται μόνο από την Τουρκία. Αξίζει να σημειωθεί ότι η διεθνής κοινότητα αναγνωρίζει σύσσωμη την Ελληνική Δημοκρατία της Κύπρου ως επίσημη κυβέρνηση της νήσου.

Οι πολεμικές συρράξεις του 1974 ανάγκασαν 160.000 Ελληνοκύπριους να μετακινηθούν νότια, αναχωρώντας από τις εστίες τους στο βόρειο τμήμα, που είχε περάσει υπό τουρκική διοίκηση, ενώ, 45.000 Τουρκοκύπριοι μεταφέρθηκαν βόρεια της Κύπρου. Μέχρι και σήμερα, στρατιωτικές τουρκικές δυνάμεις είναι εγκατεστημένες στο βόρειο τμήμα του νησιού, ενώ παρούσες είναι δυνάμεις του ΟΗΕ, που φρουρούν τη νεκρή ζώνη που χωρίζει τις δύο κοινότητες.

Το 1974 με ενέργειες της ελληνικής κυβέρνησης είχε επιβληθεί οικονομικό εμπάρκο στην υπό τουρκική κατοχή περιοχή, πράξη την οποία ακολούθησαν και ευρωπαϊκά κράτη. Παράλληλα, το Κογκρέσο επέβαλε άρση προμήθειας αμερικανικού οπλοστασίου στην Τουρκία έως το 1978 (Βερέμης, 2008).

Βέβαια, το Κυπριακό ζήτημα παραμένει δυσεπίλυτο μέχρι τη σημερινή εποχή. Ο τότε Γενικός Γραμματέας του ΟΗΕ, Κόφι Ανάν, εργάστηκε κατά τα έτη 1999 με 2003, προκειμένου να επιτευχθεί ένα σχέδιο επανένωσης της νήσου. Αν και το σχέδιο τέθηκε σε δημοψήφισμα και στις δύο πλευρές τον Απρίλιο του 2004, καμία δεν

καθίστατο πλήρως ικανοποιημένη με τις διατάξεις που αυτό προέβλεπε. Εν τέλει έγινε δεκτό από το 65% της τουρκικής κοινότητας, αλλά απορρίφθηκε από το 76% των Ελληνοκυπρίων, με αποτέλεσμα να μη μπορεί να τεθεί σε εφαρμογή.

Το Νοέμβριο του 2003, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή δημοσίευσε έκθεση, στην οποία ανέφερε ότι οι δυσχέρειες στην επίλυση του Κυπριακού ζητήματος θα αποτελούσαν κώλυμα στις ευρωπαϊκές φιλοδοξίες της Τουρκίας. Παρόλο που η απόρριψη του σχεδίου Ανάν από την ελληνική πλευρά έλαβε ιδιαίτερη κριτική από την Ευρωπαϊκή Ένωση, η Κυπριακή Δημοκρατία έγινε δεκτή σε αυτήν και κατέστη πλήρες μέλος τον Μάιο του 2004. Σύμφωνα με το Migdalovitz (2007), η ηγεσία της Ευρωπαϊκής Ένωσης αποφάσισε να ενθαρρύνει τη διαδικασία επανένωσης της Κύπρου μέσω της οικονομικής ανάπτυξης της τουρκοκυπριακής κοινότητας, τονίζοντας πως η μη επίλυση του προβλήματος θα επηρέαζε αρνητικά τις εξελίξεις για την προσχώρηση της Τουρκίας στην Ένωση. Η Τουρκία αρνήθηκε το κέλευσμα των Ευρωπαίων για άνοιγμα των λιμανιών και των αεροδρομίων προς την Κυπριακή Δημοκρατία, με αποτέλεσμα την επέμβαση ηγετών της Ευρωπαϊκής Κοινότητας, που επεσήμαναν ότι η μη αναγνώριση της Κυπριακής Δημοκρατίας από την Τουρκία σημαίνει μη αναγνώριση του ευρωπαϊκού κεκτημένου.

Απόδειξη, ακόμη, ότι η Τουρκία δεν έχει συμμορφωθεί με τις υποδείξεις της Ένωσης αποτελεί το ζήτημα των περιορισμών της ακίνητης περιουσίας των κατοίκων του βορείου τμήματος και το θέμα των αγνοούμενων, που παραμένουν σε εκκρεμότητα, ενώ η μη εφαρμογή μηχανισμού αποζημίωσης από την Τουρκία για την καταπάτηση περιουσιακών δικαιωμάτων των Ελληνοκυπρίων επιδεινώνει την κατάσταση.

Επιπλέον, οι έρευνες για τα ενεργειακά κοιτάσματα από τουρκικά γεωτρήματα και η δημιουργία παράνομων γεωτρήσεων στην Κυπριακή Αποκλειστική Οικονομική Ζώνη (ΑΟΖ) και σε τμήματα της ανατολικής Μεσογείου ανάγκασαν το Συμβούλιο Κορυφής της Ευρωπαϊκής Ένωσης να καταδικάσει τις τουρκικές ενέργειες, επικυρώνοντας σειρά στοχευμένων μέτρων σε πρόσωπα και φορείς που εμπλέκονται στην παράνομη τουρκική δραστηριότητα στην Κυπριακή ΑΟΖ. Τα μέτρα αυτά αφορούν την επίπληξη φυσικών και νομικών προσώπων που διενεργούν ή υποστηρίζουν τεχνικά ή οικονομικά τις διενεργούμενες γεωτρήσεις υδρογονανθράκων, τα οποία όμως δεν αποθαρρύνουν την Τουρκία από τη συνέχιση των δραστηριοτήτων της, με αποτέλεσμα η νέα πρόεδρος της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, Ούρσουλα φον ντερ Λάιεν, να εξαγγείλει άμεση επιβολή κυρώσεων κατά της

Τουρκίας, με αφετηρία την άρση αναστολής «των υψηλών ευρωτουρκικών πολιτικών διαλόγων» για την οικονομία και το εμπόριο, την περικοπή κονδυλίων και το πάγωμα διαπραγματεύσεων για τον εναέριο χώρο (Meeting of the EU-Turkey high-level dialogues).

Συνεπώς, η ένταξη της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση είναι αδύνατη όσο παραμένει η διαφωνία για την επίλυση του Κυπριακού, που αποτελεί ένα από τα μεγαλύτερα εμπόδια στη διαδικασία διαπραγματεύσεων της Τουρκίας με την Ευρωπαϊκή Κοινότητα. Αν και κράτη-μέλη που αντιτίθενται στην ευρωπαϊκή προσχώρησή της δε λογίζουν το συγκεκριμένο ζήτημα σαν πρώτη προτεραιότητα ως προς την επίλυσή του, εκφράζουν, ωστόσο, επιτακτική την ανάγκη εξεύρεσης λύσης, ώστε να εξασφαλιστεί κάποια θετική εξέλιξη (Christensen, 2009). Η Τουρκία οφείλει να σεβαστεί τα κυριαρχικά δικαιώματα της Κυπριακής Δημοκρατίας, που καθίσταται μέλος της Ένωσης, να σταματήσει τις απειλές σε βάρος της και να συμμορφωθεί με τις υποδείξεις της Ευρωπαϊκής Ένωσης που θα συνδράμουν στη διευθέτηση του ζητήματος, καθώς αδυναμία επίλυσής του αποτελεί εμπόδιο στις υλοποιήσιμες ευρωπαϊκών φιλοδοξιών της (European Commission, Staff Working Document, 2018).

Κεφάλαιο 4

Η Τουρκική οικονομία: Βασικά χαρακτηριστικά

Σύμφωνα με τα συμπεράσματα του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου της Κοπεγχάγης τον Ιούνιο του 1993, η προσχώρηση στην Ε.Ε. απαιτεί την ύπαρξη υγιούς και λειτουργικής οικονομίας που να είναι ικανή να ανταγωνιστεί τις υπόλοιπες οικονομικές αγορές εντός της Ένωσης.

Η οικονομική διακυβέρνηση αποτελεί μείζονος σημασίας στη διαδικασία ένταξης τα τελευταία χρόνια. Η παρακολούθηση των αγορών από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή πραγματοποιείται σε δύο διαδικασίες:

1. μέσω της άσκησης προγράμματος οικονομικής μεταρρύθμισης
2. και μέσω της αξιολόγησης της συμμόρφωσης με τα οικονομικά κριτήρια για την ένταξη.

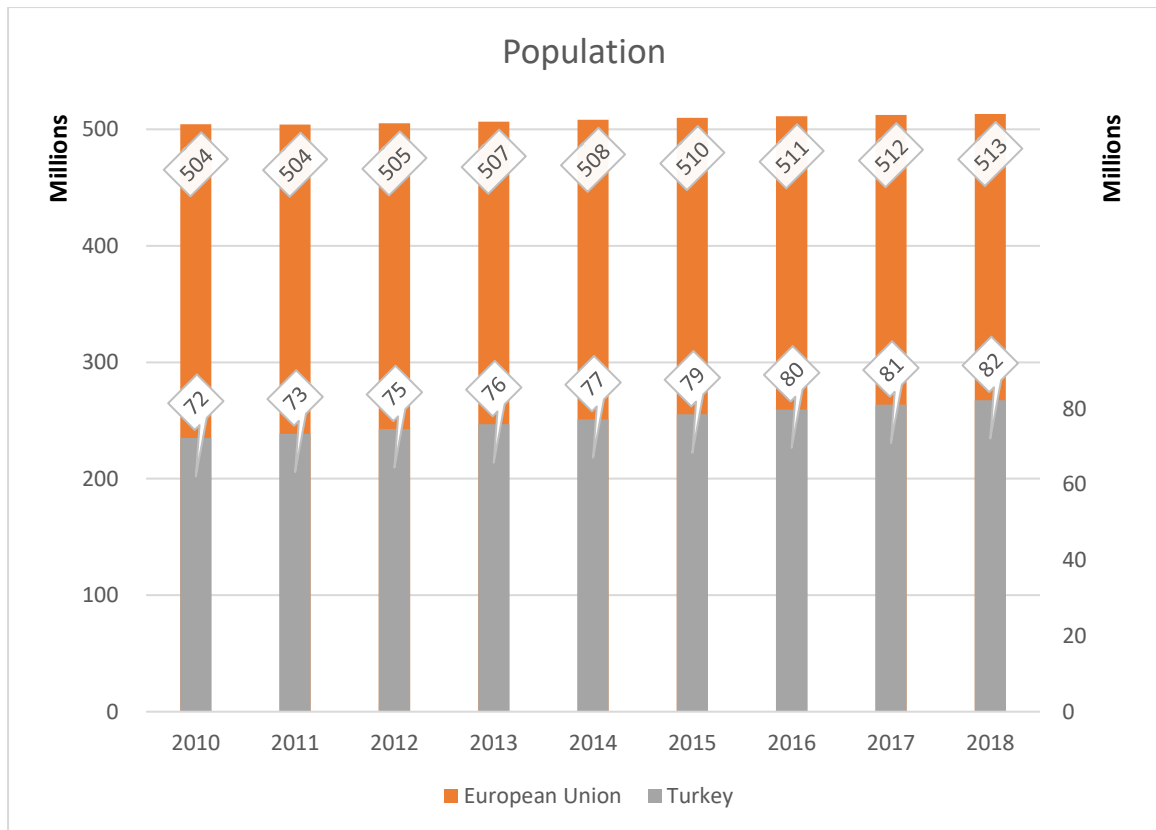
Κάθε χώρα προετοιμάζει ένα ετήσιο πρόγραμμα οικονομικής μεταρρύθμισης, το οποίο καθορίζει ένα μεσοπρόθεσμο πλαίσιο μακροοικονομικής δημοσιονομικής πολιτικής και μια διαρθρωτική μεταρρύθμιση, που αποσκοπεί στην εξασφάλιση της ανταγωνιστικότητας και την χωρίς αποκλεισμούς ανάπτυξη. Τα προγράμματα οικονομικής μεταρρύθμισης αποτελούν τη βάση για την υλοποίηση κατευθυντήριων γραμμών και πολιτικών ανά χώρα, και εγκρίνονται από κοινού από την Ε.Ε. και τα Δυτικά Βαλκάνια και τη Τουρκία σε υπουργικό επίπεδο τον Μάιο κάθε έτους.

4.1 Χαρακτηριστικά της Τουρκικής οικονομίας και πρόσφατες εξελίξεις

Ο πληθυσμός αποτελείται κυρίως από τους Τούρκους, οι οποίοι αποτελούν το 75% του συνολικού πληθυσμού, ενώ οι Κούρδοι αποτελούν το 18%. Άλλες εθνοτικές ομάδες καταλαμβάνουν το υπόλοιπο 17% του συνολικού πληθυσμού.

Όπως φαίνεται στο Γράφημα 1, οι πληθυσμοί τόσο της Τουρκίας όσο και της Ε.Ε. παρουσιάζουν ρυθμό αύξησης, ενώ ο πληθυσμός της εκτιμάται να φτάνει στους 84.339.067 κατά το έτος 2020. Κατά την πενταετία 2010-2015, το ποσοστό της ετήσιας αύξησης του πληθυσμού ήταν στο 1,66% και συνέχισε να αυξάνεται με φθίνοντα ρυθμό.

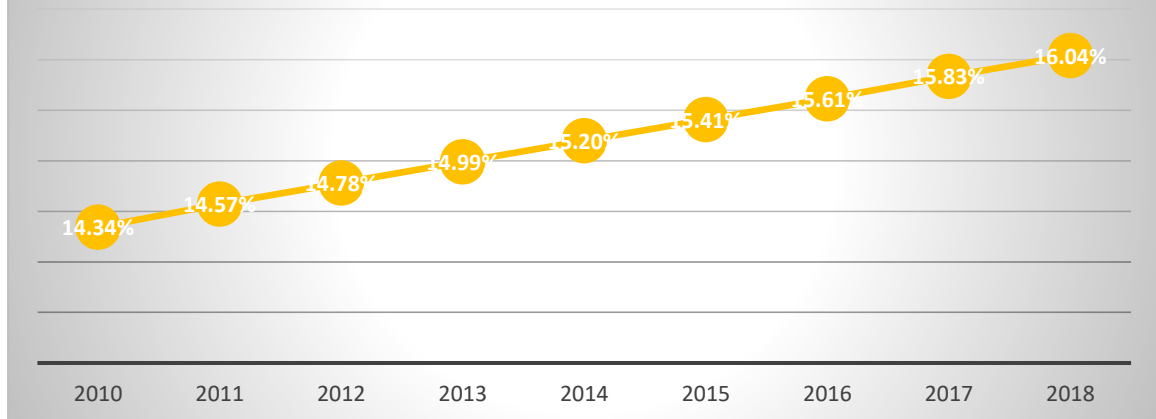

Γράφημα 1 Πληθυσμιακά μεγέθη Τουρκίας

(Πηγή: World Bank, Ίδια επεξεργασία)

Το αντίστοιχο ποσοστό του Τουρκικού πληθυσμού σε σύγκριση με τον Ευρωπαϊκό αποτυπώνεται στο Γράφημα 2, όπου διαπιστώνεται ο ποσοστιαίος ρυθμός αύξησης του Τουρκικού πληθυσμού. Συνεπώς, φαίνεται η πιθανή δυναμικότητα του Τουρκικού πληθυσμού, αλλά και κατ' επέκταση το βαθμό που μπορεί να επηρεάσει την απορρόφηση κονδυλίων και επιδοτήσεων από την Ε.Ε, σε ενδεχόμενο προσχώρησης σε αυτήν.

Turkish to European Union population (%)

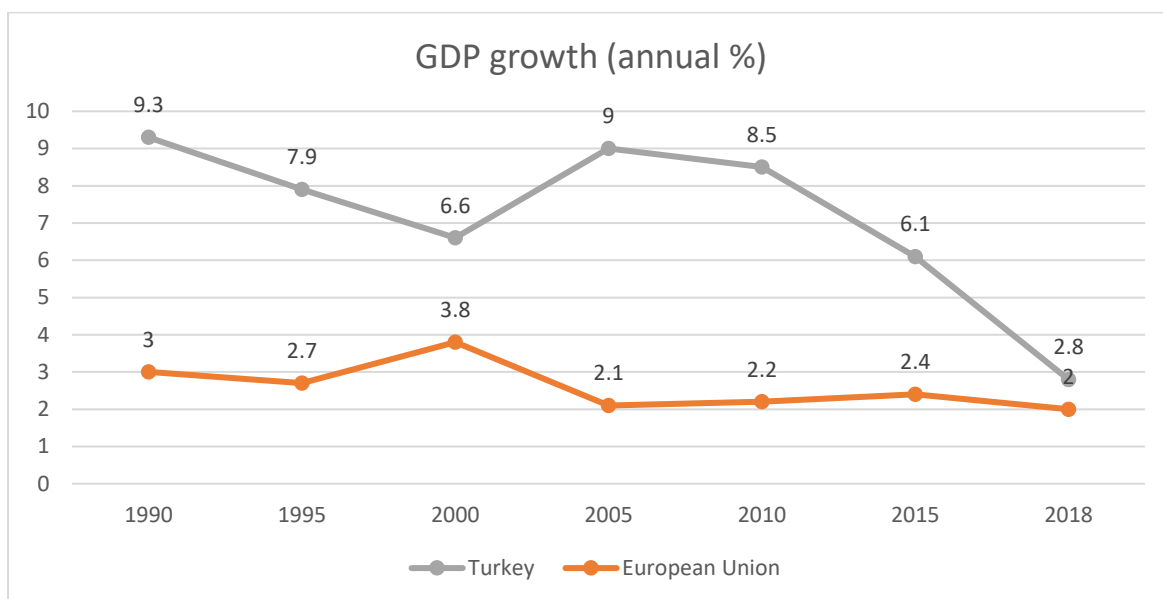

Γράφημα 2 Πληθυσμιακά μεγέθη Ε.Ε.

(Πηγή: World Bank, Ίδια επεξεργασία)

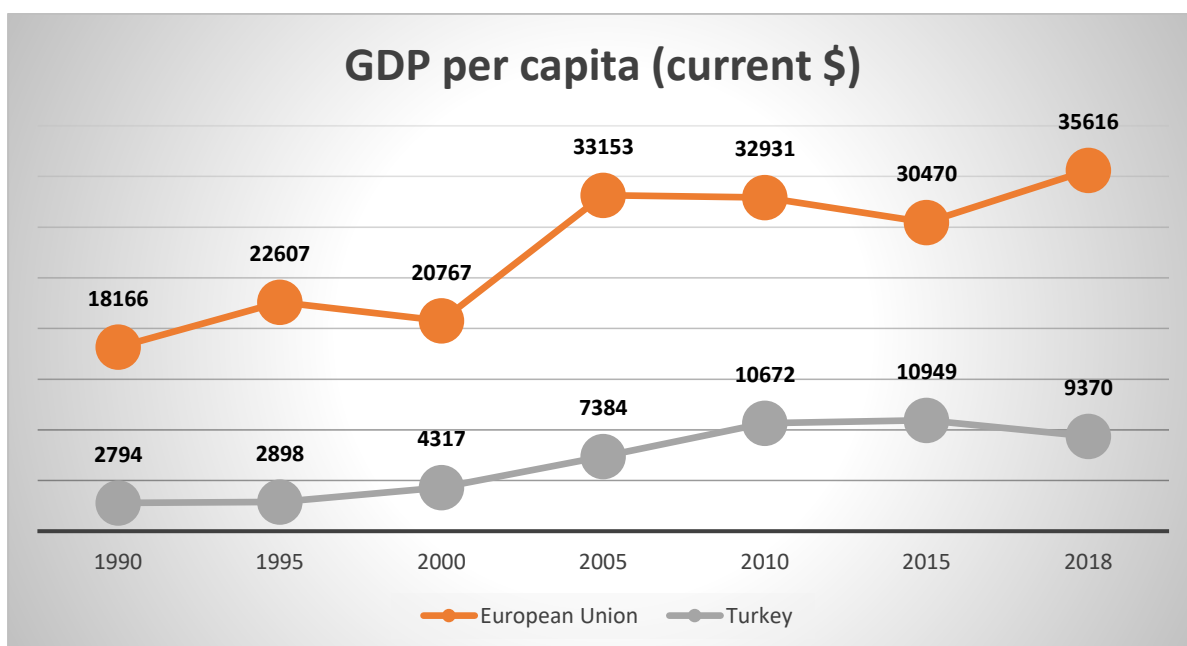
Αξίζει να σημειωθεί ότι η Τουρκία αντιμετώπισε έντονη επιδείνωση των συνθηκών εξωτερικής χρηματοδότησης κατά το δεύτερο ήμισυ του 2018, γεγονός που οδήγησε στην υιοθέτηση έντονων και σκληρών πολιτικών, μερικές από τις οποίες αποδείχτηκε ότι παρεμποδίζουν την λειτουργία της οικονομίας της. Συγκεκριμένα, η μακροχρόνια υποτίμηση της τουρκικής λίρας εντάθηκε σημαντικά τον Απρίλιο του 2018 και ακόμη πιο έντονα τον Αύγουστο του 2018. Η υψηλή εξάρτηση της Τουρκίας από την εξωτερική χρηματοδότηση οδήγησε σε μεταβολές του επενδυτικού κλίματος. Σε απάντηση, η τουρκική κυβέρνηση εκτός από μια σειρά κύριων πολιτικών μέτρων, όπως η αύξηση των επιτοκίων και η έγκριση ενός σχεδίου δημοσιονομικής εξυγίανσης, ανέλαβε επίσης μια σειρά δράσεων που οδήγησαν σε υπονόμηση της εύρυθμης λειτουργίας των αγορών. Αυτά περιλαμβάνουν διάφορους περιορισμούς, όπως ζητώντας από τις τράπεζες να επιβάλλουν ειδικά επιτόκια για τα δάνεια, απαγορεύοντας τη χρήση ξένων νομισμάτων σε συναλλαγές υψηλής αξίας (μίσθωση αυτοκινήτων και ακινήτων), παρεμπόδιση της αύξησης των τιμών για συγκεκριμένα προϊόντα καταναλωτικών αγαθών, αναγκαστικές μεταβιβάσεις ξένου νομίσματος εισπράττοντας σε εγχώριο νόμισμα και μια προσωρινή αλλαγή στην παρακράτηση φόρου στις τραπεζικές καταθέσεις. Η κυβέρνηση, ακόμη, επηρέασε τον καθορισμό τιμών ρυθμίζοντας μια «εθελοντική μείωση των τιμών» και, ταυτόχρονα, εντατικοποίησε τις κυρώσεις για την αύξηση των τιμών που θεωρούνταν υπερβολικές. Σε συγκεντρωτικό επίπεδο, τα έκτακτα μέτρα είχαν περιορισμένο αντίκτυπο μειώνοντας τις προσδοκίες και την πίεση του πληθωρισμού. Παράλληλα,

προέκυψαν ανησυχίες (European Commission, 2019) σχετικά με την ανεξαρτησία των οικονομικών θεσμών, όπως η οικονομική εποπτεία (χαλάρωση των μακρο-προληπτικών πρότυπων για την τόνωση της ανάπτυξης) και η κεντρική τράπεζα (έλλειψη του στόχου του πληθωρισμού ανώτατης ζώνης με ευρύ περιθώριο για πολλά χρόνια και εναλλαγή πολιτικών στην θέσπιση επιτοκίων, δίχως λογική οικονομική βάση).

Γράφημα 3 Ετήσιο ποσοστό του ρυθμού ανάπτυξης ΑΕΠ

(Πηγή World Bank, Ίδια επεξεργασία)

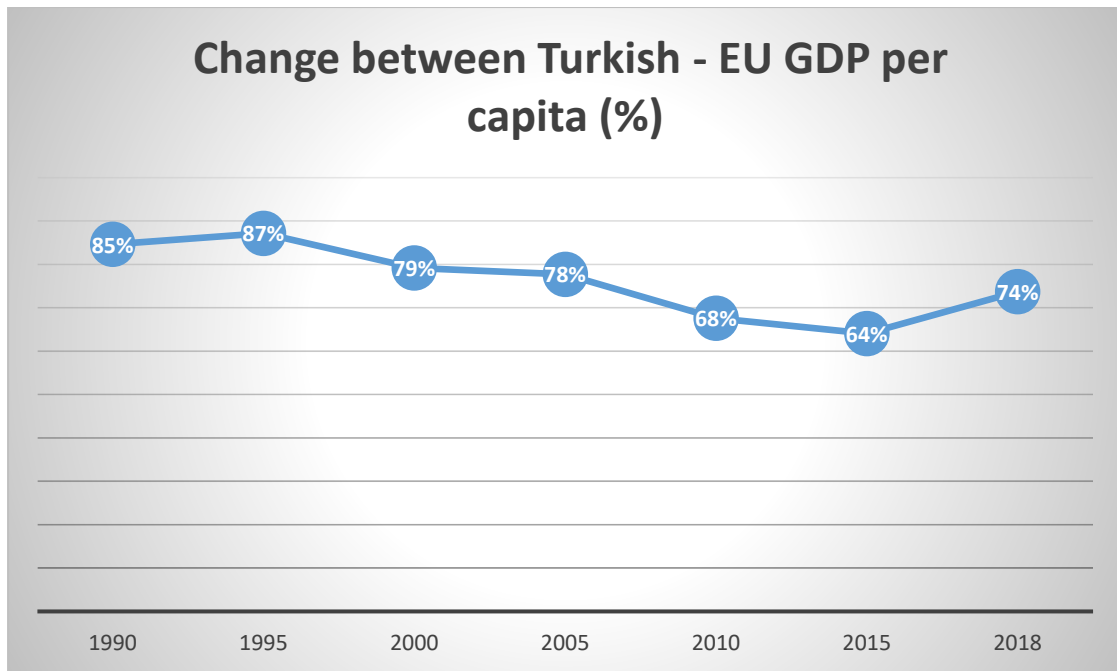

Γράφημα 4 Κατά κεφαλήν Ακαθάριστο εγχώριο προϊόν (ΑΕΠ) σε μονάδες αγοραστικής δύναμης

(Πηγή World Bank, Ίδια επεξεργασία)

Στο Γράφημα 3 φαίνεται ότι ο ρυθμός μεταβολής της αύξησης του ΑΕΠ της Τουρκίας είναι αρνητικός κατά την 10ετία 1990-2010 ενώ ο μέσος όρος παρουσιάζει μεγαλύτερο ποσοστό ανάπτυξης του ΑΕΠ συγκριτικά με την Ε.Ε. (7.9% έναντι 3.1%). Παρά την φθίνουσα κλίση του ρυθμού μεταβολής της αύξησης του ΑΕΠ της Τουρκίας κατά την περίοδο 2010-2018, το μέσο ετήσιο ποσοστό αύξησης του ΑΕΠ της Τουρκίας ήταν μεγαλύτερο από το αντίστοιχο της Ε.Ε. (5.8% έναντι 2.2%). Το κατά κεφαλήν ΑΕΠ της Τουρκίας κατά την 25ετία 1990-2015 παρουσιάζει μια τάση αύξησης, ενώ κατά την αντίστοιχη περίοδο το κατά κεφαλήν ΑΕΠ της Ε.Ε. παρουσιάζει διακυμάνσεις με μία απότομη αύξηση της τάξης των 13000\$ κατά την 5ετία 2000-2005. Κατά το έτος 2018 το κατά κεφαλήν ΑΕΠ της Τουρκίας μειώνεται παρουσιάζοντας παράλληλα και αύξηση των ποσοστών ανεργίας (βλέπε ενότητα 4.3), ενώ αντίθετα της Ε.Ε. παρουσιάζει την μεγαλύτερη τιμή της 29ετίας 1990-2018, αποδεικνύοντας ότι ο μέσος Ευρωπαίος είναι κατά 26000\$ πλουσιότερος από τον μέσο Τούρκο πολίτη, επιβεβαιώνοντας μια τάση απόκλισης ανάμεσα στην Τουρκία και την Ε.Ε.

Οι χαλαρές χρηματοοικονομικές συνθήκες τροφοδότησαν την ανάπτυξη, ιδίως στον κατασκευαστικό τομέα. Ωστόσο, αυτό επήλθε με το κόστος της αύξησης των μακροοικονομικών ανισορροπιών, θέτοντας στη σκηνή ως συνέπεια την απότομη υποβάθμιση της τουρκικής λίρας και την ισχυρή επιδείνωση των χρηματοοικονομικών συνθηκών. Ενώ η ανάπτυξη ήταν ακόμα ισχυρή στις αρχές του 2018 (7,2% το πρώτο τετράμηνο), επιβραδύνθηκε κατά το δεύτερο και τρίτο τετράμηνο (5.4% και 2.2% αντίστοιχα) και επιδεινώθηκε το τέταρτο τετράμηνο (-2.8%). Όπως αποτυπώνεται στο Γράφημα 5, η διαφορά του κατά κεφαλήν ΑΕΠ σε μονάδες αγοραστικής δύναμης μεταξύ της Τουρκίας και της Ε.Ε. κατά την δεκαετία 1990-2000 παρουσίαζε μεγάλη απόκλιση, ενώ κατά την δεκαετία 2000-2010 διαφαίνεται μία εξομάλυνση στην διαφορά επιβεβαιώνοντας μια τάση σύγκλισης. Κατά την τριετία 2015-2018 η αύξηση στη διαφορά του κατά κεφαλήν ΑΕΠ καταδεικνύει μια τάση απόκλισης αυτού του οικονομικού δείκτη ανάμεσα στην Τουρκία και την Ε.Ε.

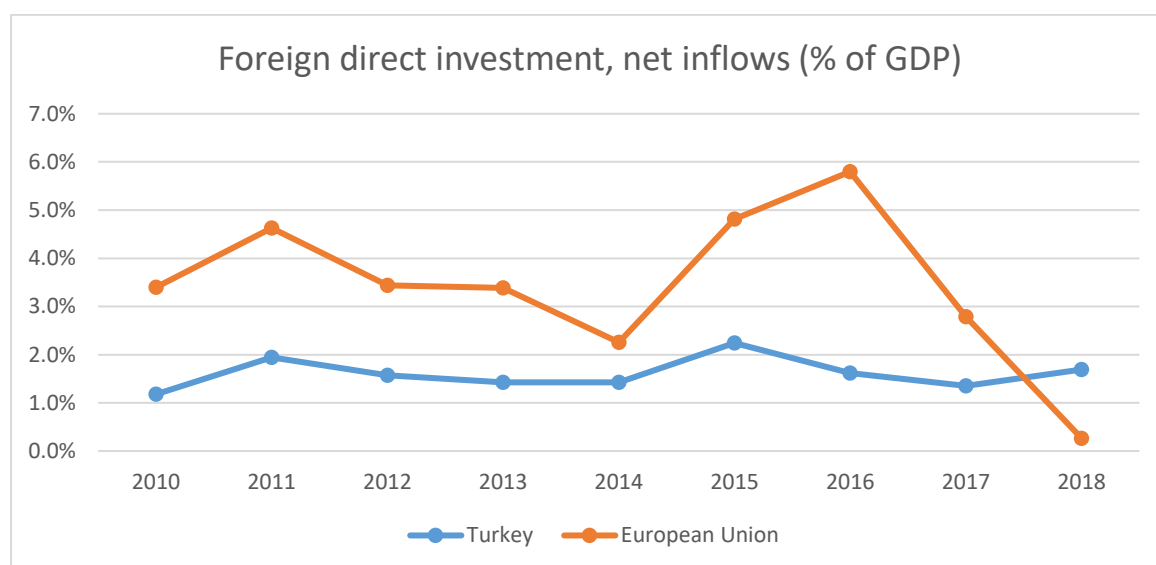

Γράφημα 5 Ποσοστιαία διαφορά κατά κεφαλήν ΑΕΠ Τουρκίας - ΕΕ

(Πηγή OECD,, Ίδια επεξεργασία)

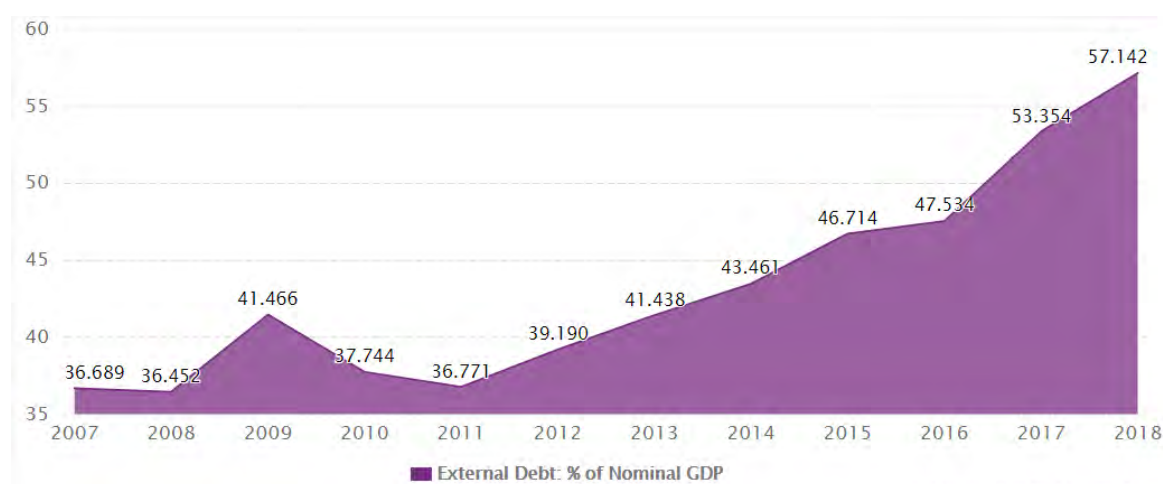
Οι ροές κεφαλαίων προς την Τουρκία ήταν ευμετάβλητες, με μεγάλες μετατοπίσεις σε διάφορες κατηγορίες. Οι ροές άμεσων ξένων επενδύσεων (ΑΞΕ) ήταν οι πιο σταθερές, αλλά συνέχισαν να παίζουν σχετικά περιορισμένο ρόλο, καταγράφοντας καθαρές εισροές της τάξης 1,7% του ΑΕΠ κατά το έτος 2018 (Γράφημα 6). Οι καθαρές εισροές από ΑΞΕ στην Τουρκία παρουσιάζουν γενικά μια σταθερότητα τα τελευταία 10 έτη με το μεγαλύτερο ποσοστό εισροών να εντοπίζεται το 2015, ενώ οι αντίστοιχες τιμές της Ε.Ε. παρουσιάζουν έντονη διακύμανση ιδιαίτερα την χρονική περίοδο 2013-2018. Η μέση τιμή των εισροών από ΑΞΕ της Τουρκίας κυμαίνεται στο 1,6%, ενώ της Ε.Ε. στο 3,4%, δηλαδή σχεδόν διπλάσια, επιβεβαιώνοντας αφενός μία τάση απόκλισης και δείχνοντας, αφετέρου, πως η τουρκική οικονομία και το χρηματοπιστωτικό καθεστώς της χώρας δεν είναι ελκυστικό για τις ξένες επιχειρήσεις, σε αντίθεση με την Ευρώπη. Συνεπώς, διαφαίνεται μια αδυναμία της τουρκικής αγοράς να προσελκύσει ξένες επενδύσεις, πράγμα που δυσχεραίνει την θέση της έναντι στη λειτουργούσα οικονομία της αγοράς και την ικανότητα αντιμετώπισης των ανταγωνιστικών πιέσεων και των δυνάμεων της αγοράς στο πλαίσιο της Ε.Ε. Βέβαια, το ποσοστό των εισροών από τις ΑΞΕ κατά το 2018 ήταν μεγαλύτερο από την αντίστοιχη τιμή της Ε.Ε., δείχνοντας μια σταθερότητα στην εισροή κεφαλαίου από τις ΑΞΕ από πλευράς της Τουρκίας. Οι καθαρές ροές χαρτοφυλακίου στην Τουρκία αυξήθηκαν το 2017 στο 2,8% του ΑΕΠ, αλλά τα τρία

πρώτα τρίμηνα του 2018 αντιστράφηκαν και καταγράφηκαν εκροές ύψους 0,7% του ΑΕΠ. Ωστόσο, οι ροές των εμπορικών πιστώσεων αντιστράφηκαν το τρίτο τρίμηνο του 2018 (-0,7% του ΑΕΠ έναντι +0,4% το 2017). Η αναλογία των επίσημων συναλλαγματικών διαθεσίμων προς το βραχυπρόθεσμο χρέος μειώθηκε από 108% (7 μήνες εισαγωγών) το 2016 στο 97% (5 μήνες εισαγωγών) το 2017 και σε 83% (5 μήνες εισαγωγών) το 2018. Ακόμη, το ακαθάριστο διεθνές χρέος της Τουρκίας αυξήθηκε από 40,1% του ΑΕΠ το 2013 στο 57,1% τα τρία πρώτα τρίμηνα του 2018 (Γράφημα 7).

Γράφημα 6 Καθαρές ροές άμεσων ξένων επενδύσεων

(Πηγή World Bank, Ίδια επεξεργασία)

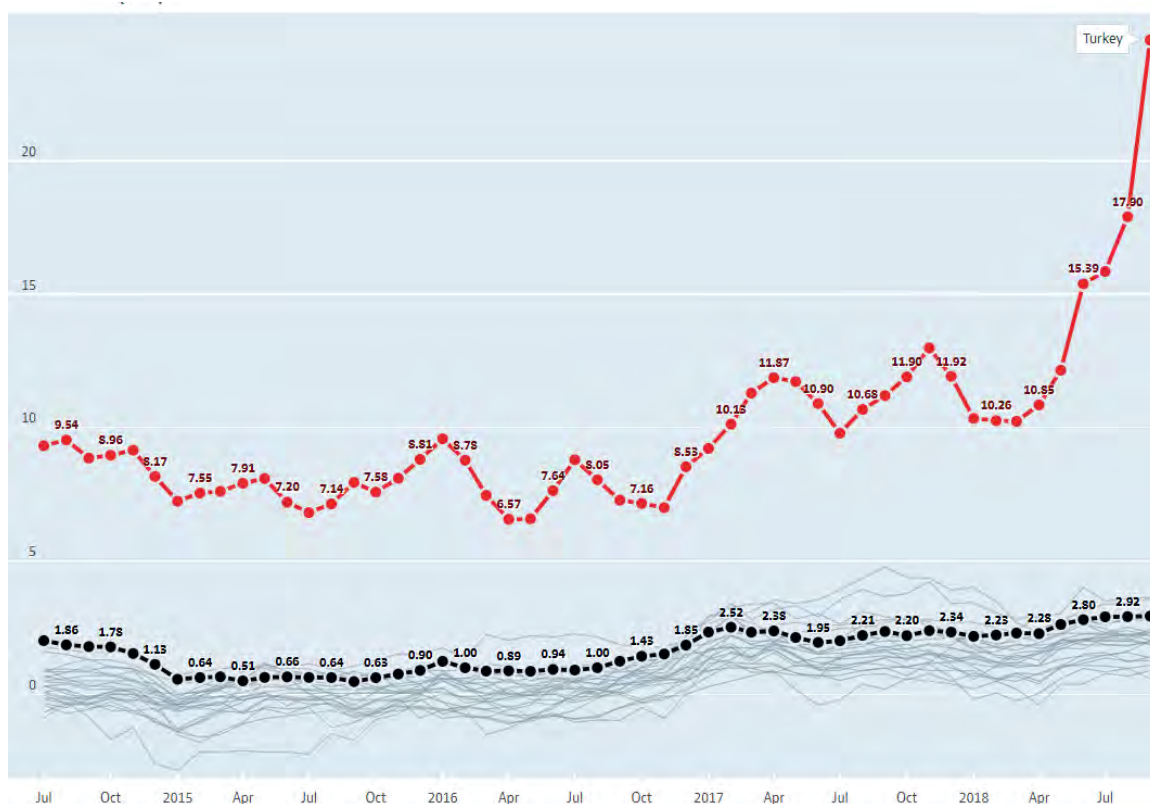

Γράφημα 7 Ακαθάριστο διεθνές χρέος ως % του ΑΕΠ

(Πηγή ceicdata.com)

Επίσης, ο πληθωρισμός αυξήθηκε σημαντικά από τα χαμηλά διψήφια νούμερα του 2017 σε πάνω από 20% μετά την απότομη υποτίμηση της τουρκικής λίρας τον

Αύγουστο του 2018, ενώ το Σεπτέμβριο του ίδιου έτους αυξήθηκε σε υψηλό επίπεδο κατά 25,2% σε ετήσια βάση, πριν μειωθεί σε 19,7% το Φεβρουάριο του 2019 (Γράφημα 8). Η Κεντρική Τράπεζα της Τουρκικής Δημοκρατίας (CBRT) χρησιμοποίησε διαφορετικά μέσα πολιτικής για να επηρεάσει τα επιτόκια. Συγκεκριμένα, οι οικονομικοί λόγοι που συνετέλεσαν σε αυτή τη μετάβαση των επιτοκίων δεν είναι προφανείς, ενώ αυξήθηκε ο κίνδυνος αθέμιτων και μη επιτρεπτών επιπέδων χρηματοδότησης.

Γράφημα 8 Πληθωρισμός, ετήσιος ρυθμός ανάπτυξης (%)

(Πηγή OECD Data)

Επιπροσθέτως, η κυβέρνηση είχε χρηματοδοτήσει μεγάλα έργα υποδομής μέσω συμπράξεων δημοσίου και ιδιωτικού τομέα (ΣΔΙΤ) (Emek, 2015), αυξάνοντας τις ενδεχόμενες υποχρεώσεις της. Είχε, επίσης, τονώσει την πιστωτική επέκταση μέσω κρατικών εγγυήσεων και οι Κρατικές Τράπεζες βρίσκονταν στην πρώτη γραμμή της αύξησης των δανείων. Το πρωτογενές δημοσιονομικό υπόλοιπο μειώθηκε από 1,7% το 2013 σε 0,2% του ΑΕΠ το 2017. Ελήφθη υπόψη ένας δημοσιονομικός κανόνας αναφοράς, ωστόσο, δεν εφαρμόστηκε ποτέ.

Ο συνδυασμός μακροοικονομικών πολιτικών οδήγησε σε μια μη βιώσιμη οικονομική αναζωπύρωση της οικονομίας το 2017 και στις αρχές του 2018 που τελικά οδήγησε σε περαιτέρω αύξηση των τρωτών σημείων. Το θεσμικό πλαίσιο αποδυναμώθηκε με τη μετάβαση στο προεδρικό σύστημα και, παρά τη μεγάλη αύξηση των ονομαστικών επιτοκίων πολιτικής, το πραγματικό επιτόκιο παρέμεινε κοντά στο μηδέν κατά το 2018. Ωστόσο, σε μια αντίδραση στην κρίση, η κυβέρνηση ανακοίνωσε αυστηρή δημοσιονομική πολιτική, η οποία μαζί με τις μειωμένες πολιτικές εντάσεις με τους σημαντικότερους συμμάχους της Τουρκίας και τα έντονα θετικά πραγματικά επιτόκια, εργάστηκε για την αποκατάσταση της εμπιστοσύνης της αγοράς, ενώ έλαβε μέτρα για τη σταθεροποίηση του χρηματοπιστωτικού τομέα με επίκεντρο την ανακεφαλαιοποίηση των τραπεζών, όπως ανακοινώθηκαν τον Απρίλιο του 2019.

4.2 Λειτουργία του χρηματοπιστωτικού τομέα

Επιπροσθέτως, ο χρηματοπιστωτικός τομέας παρουσίασε ικανοποιητικά αποτελέσματα και απέδειξε την ανθεκτικότητά του κατά τη διάρκεια μιας περιόδου υψηλής μεταβλητότητας των κεφαλαιακών ροών και της συναλλαγματικής ισοτιμίας της τουρκικής λίρας. Η πιστωτική επέκταση άρχισε να επιταχύνεται στα τέλη του 2016 και συνέχισε στο πρώτο εξάμηνο του 2017, όταν οι τουρκικές μη νομισματικές αρχές παρείχαν πολιτική ώθηση μέσω της χαλάρωσης της μακρο-προληπτικής ρύθμισης και της επέκτασης των κυβερνητικών πιστωτικών εγγυήσεων. Καθώς ο πληθωρισμός άρχισε να αυξάνεται κατά το 2017, το βασικό επιτόκιο δεν συνέχισε να συμβαδίζει, γεγονός που πιθανότατα συνέβαλε στην τόνωση των πολιτικών και στην ανάκαμψη της πιστωτικής επέκτασης. Από το τέλος του 2017, η πιστωτική ανάπτυξη έχασε την ορμή της και μειώθηκε ραγδαία κατά τη διάρκεια του 2018. Ο δείκτης δανείων προς τις καταθέσεις του τραπεζικού τομέα ανήλθε στο 117,6% τον Δεκέμβριο του 2018. Ο δείκτης κεφαλαιακής επάρκειας του τομέα αυξήθηκε από 15,6% σε 16,8% μεταξύ 2016 και 2017 και περαιτέρω σε 17,3% μέχρι τον Δεκέμβριο του 2018. Το ποσοστό των μη εξυπηρετούμενων δανείων του συνολικού δανεισμού του τραπεζικού τομέα παρέμεινε σχετικά χαμηλό στο 3,9% τον Δεκέμβριο του 2018. Ωστόσο, αυτοί οι δείκτες χρηματοοικονομικής ευρωστίας ωφελήθηκαν από αλλαγές στην ταξινόμηση των κινδύνων. Μια δοκιμασία ακραίων καταστάσεων (stress-test) που διενεργήθηκε από τον χρηματοπιστωτικό επόπτη στα τέλη Δεκεμβρίου του 2018, έλαβε κριτική για έλλειψη διαφάνειας στο σύστημα της χώρας.

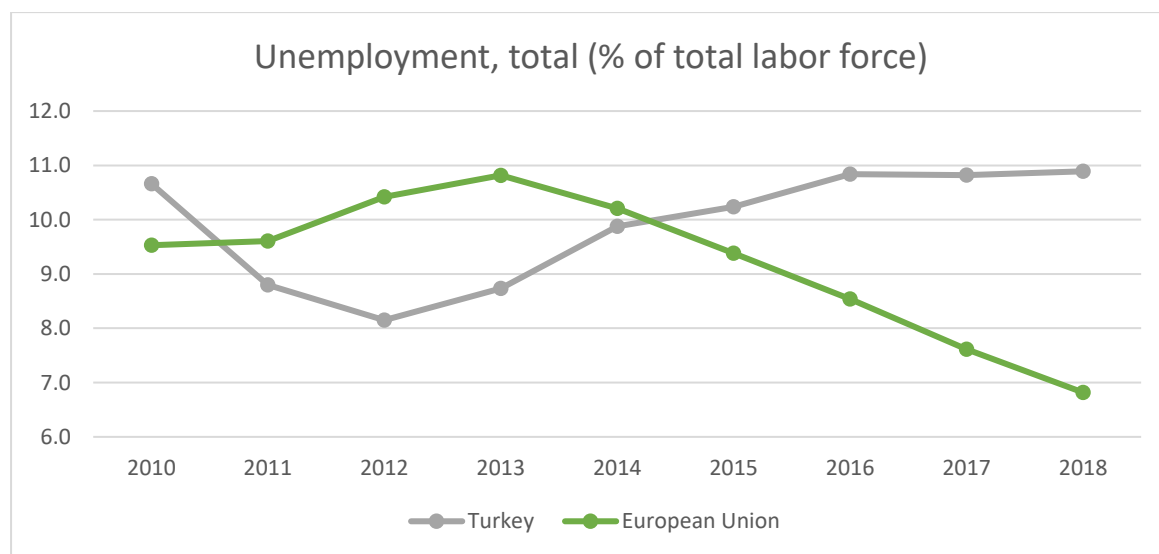

Οι τράπεζες συνέχισαν να κυριαρχούν στον χρηματοπιστωτικό τομέα. Τα τελευταία πέντε χρόνια, η επέκταση της πίστωσης των τραπεζών στον ιδιωτικό τομέα αυξήθηκε από 51,2% του ΑΕΠ το 2013 σε 63,6% τα τρία πρώτα τρίμηνα του 2018. Η ταχεία πιστωτική τους επέκταση συνεχίστηκε το 2017 (+ 21%) και κατά το πρώτο εξάμηνο του 2018 (+ 21%). Κατά το δεύτερο εξάμηνο του 2018, ο ρυθμός αύξησης των δανείων σταμάτησε σε ονομαστικούς όρους και μειώθηκε έντονα σε πραγματικούς όρους. Σε σύγκριση με την Ε.Ε., οι τράπεζες άρχισαν προσφέρουν περισσότερα δάνεια στον τομέα των μη χρηματοπιστωτικών επιχειρήσεων, ενώ ο αριθμός των τραπεζών που δραστηριοποιούνται στην Τουρκία παρέμεινε σχετικά σταθερός (γύρω στις πενήντα). Οι διαφορές επιτοκίων μεταξύ εμπορικών δανείων σε ξένο νόμισμα και καταθέσεων ήταν σχετικά σταθερές τα τελευταία πέντε χρόνια, και συγκεκριμένα περίπου 2 ποσοστιαίες μονάδες και αυξήθηκαν κάπως προς τα τέλη του 2018. Η κυβέρνηση συνέχισε να χρησιμοποιεί το Ταμείο Εγγυοδοσίας για τη στήριξη των μικρομεσαίων επιχειρήσεων και για να δώσει ώθηση στην οικονομία, όπως για παράδειγμα συμφωνώντας τον Μάιο του 2018 να εισαγάγει ένα πακέτο εγγύησης δανείων για επιχειρήσεις αξίας 35 δισ. τουρκικών λιρών. Τον Μάιο του 2018, η κυβέρνηση εισήγαγε αυστηρότερη ρύθμιση, όσον αφορά τη χρήση του δανεισμού σε ξένο νόμισμα από τον εταιρικό τομέα, με στόχο να συμβάλλει στον περιορισμό της έκθεσής τους στις διακυμάνσεις των συναλλαγματικών ισοτιμιών. Βέβαια, αν και αυτό θα ωφελούσε τον τομέα των μη χρηματοπιστωτικών επιχειρήσεων, μέρος των ζημιών από τα υφιστάμενα δάνεια σε ξένο νόμισμα βάρυνε τον τραπεζικό τομέα. Πλέον, η πρόσβαση σε ξένες χρηματοδοτήσεις για τις μικρότερες επιχειρήσεις γίνεται πλέον μέσω του τραπεζικού τομέα και εξαρτάται από την πρόσβαση του κλάδου στις διεθνείς ροές κεφαλαίων και τη χρηματοοικονομική του σταθερότητα.

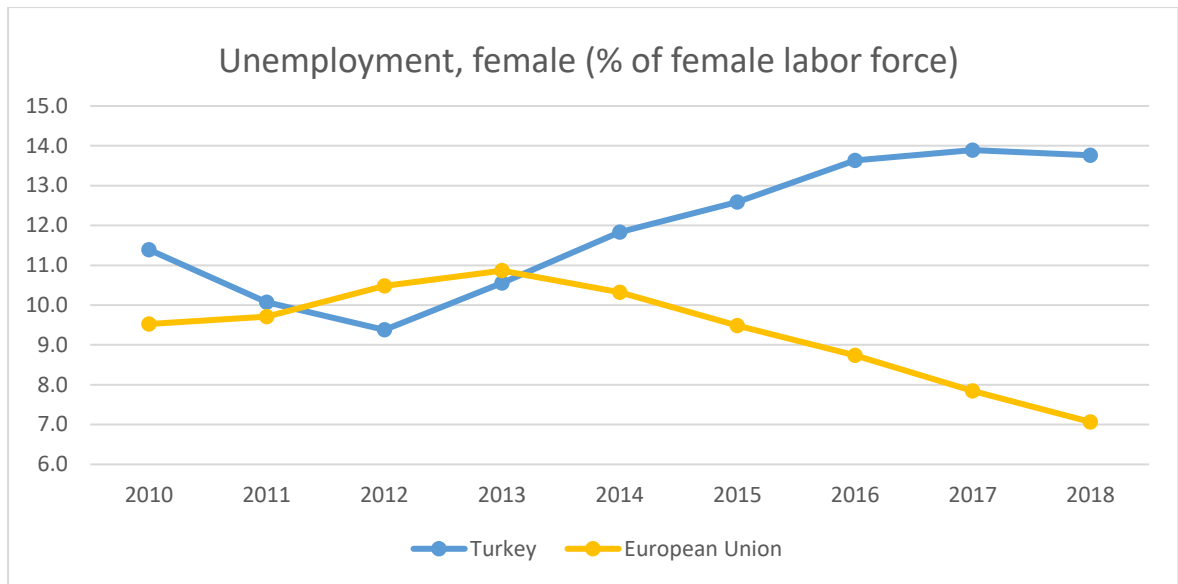
4.3 Λειτουργία της αγοράς εργασίας

Η ανεργία παρέμεινε αρκετά υψηλή κατά τα τελευταία χρόνια της ισχυρής οικονομικής ανάπτυξης και άρχισε να αυξάνεται με την αλλαγή του οικονομικού κύκλου, επισημαίνοντας τις συνεχιζόμενες προκλήσεις στην αγορά εργασίας υποδηλώνοντας αδυναμία ευθυγράμμισης με την λειτουργούσα αγορά εργασίας της Ε.Ε. και προσαρμογής στο ανταγωνιστικό πλαίσιο των δυνάμεων της ευρωπαϊκής αγοράς. Αν και το ποσοστό ανεργίας για τα άτομα ηλικίας 15-64 ετών παρέμεινε σε γενικές γραμμές στο ίδιο επίπεδο το 2017 και το 2018, κρύβεται μια σημαντική διακύμανση εντός αυτών των δύο ετών. Κατά την χρονική περίοδο 2010-2018, τα

ποσοστά ανεργίας ανάμεσα στην Τουρκία και την Ε.Ε. παρουσιάζουν μια αντιστρόφως ανάλογη σχέση, με τα ποσοστά ανεργίας εντός της Ε.Ε. να μειώνονται και της Τουρκίας να αυξάνονται, δείχνοντας μια τάση απόκλισης των δύο αγορών εργασίας. Παρά το γεγονός ότι το ποσοστό του εργατικού δυναμικού αυξάνεται, εξακολουθεί να υφίσταται το χάσμα απασχόλησης μεταξύ των δύο φύλων, υπογραμμίζοντας την αδυναμία του τουρκικού κράτους να λειτουργεί ως κράτος δικαίου και να εξομαλύνει τις κοινωνικές ανισότητες. Το Γράφημα 9 απεικονίζει την απόκλιση που παρουσιάζει το ποσοστό ανεργίας της Τουρκίας από την Ε.Ε. και την αύξουσα πορεία του από το 2012 χωρίς να διαφαίνεται κάποιο σημάδι βελτίωσης. Το ίδιο μοτίβο ακολουθούν και τα ποσοστά ανεργίας για τους άντρες και τις γυναίκες στην Τουρκία (Γράφημα 10-11), με το ποσοστό ανεργίας των γυναικών να αυξάνεται με μεγαλύτερο ρυθμό και να είναι μεγαλύτερο από αυτό των ανδρών, σε αντίθεση με την Ε.Ε., στην οποία τα αντίστοιχα ποσοστά ανεργίας μειώνονται και δεν παρουσιάζουν μεγάλη διαφορά ανάμεσα στα δύο φύλα.

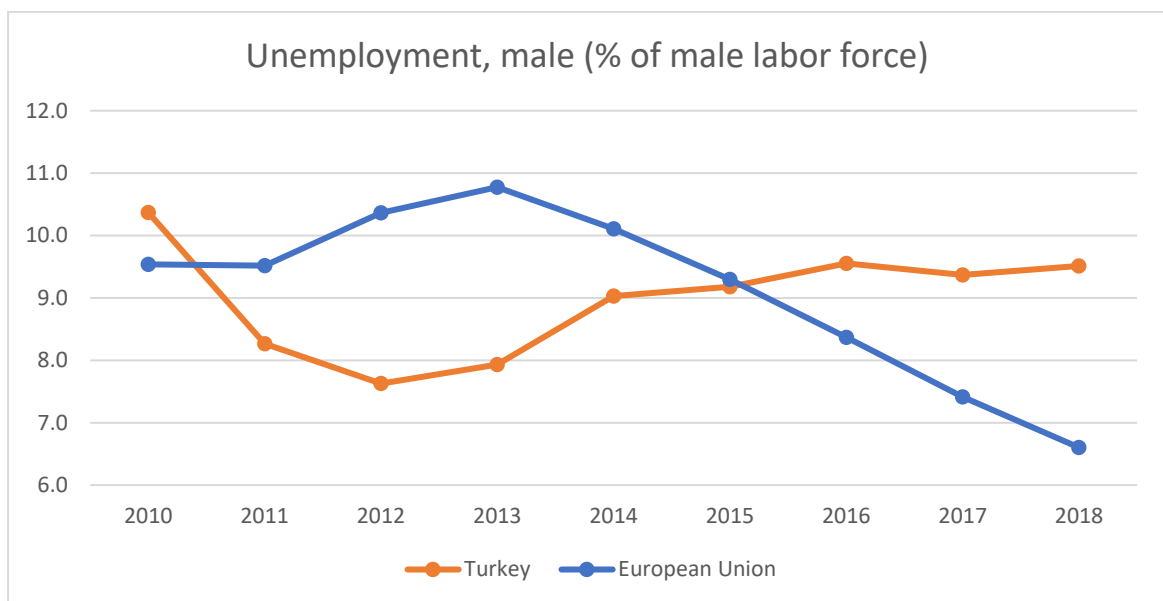

*Γράφημα 9 Ποσοστό ανεργίας
(Πηγή World Bank, Ίδια επεξεργασία)*

Γράφημα 10 Ποσοστό ανεργίας γυναικών

(Πηγή World Bank, Ίδια επεξεργασία)

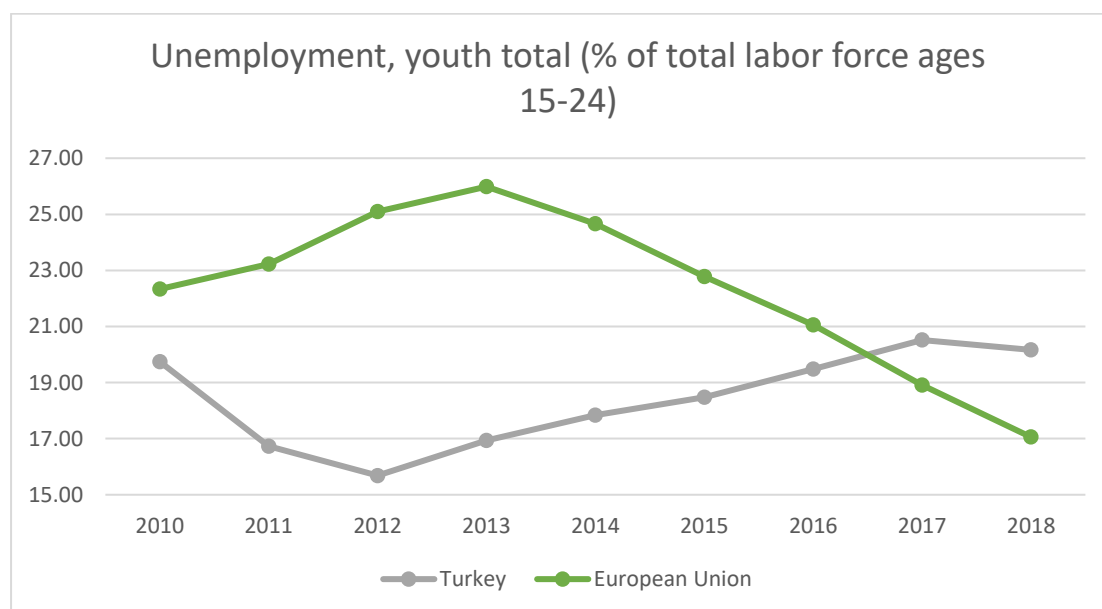

Γράφημα 11 Ποσοστό ανεργίας αντρών

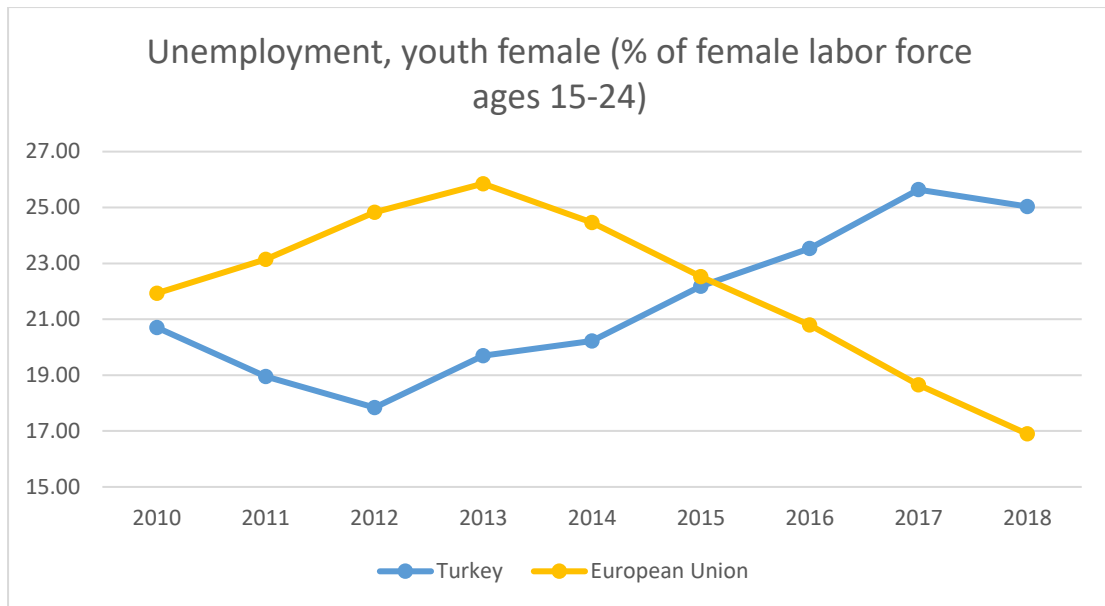
(Πηγή World Bank, Ίδια επεξεργασία)

Στα γραφήματα 12–14, απεικονίζονται τα ποσοστά ανεργίας νέων ατόμων (15-24), ανδρών και γυναικών της Τουρκίας και της Ε.Ε. Πιο συγκεκριμένα, το ποσοστό ανεργίας νέων στην Τουρκία για την διετία 2010-2012 ήταν μειωμένο και αρκετά χαμηλότερο από το αντίστοιχο ποσοστό της Ε.Ε. Την περίοδο 2012-2018, το ποσοστό αυξανόταν συνεχώς, ενώ η ανεργία των νέων στην Ε.Ε. μειωνόταν αισθητά.

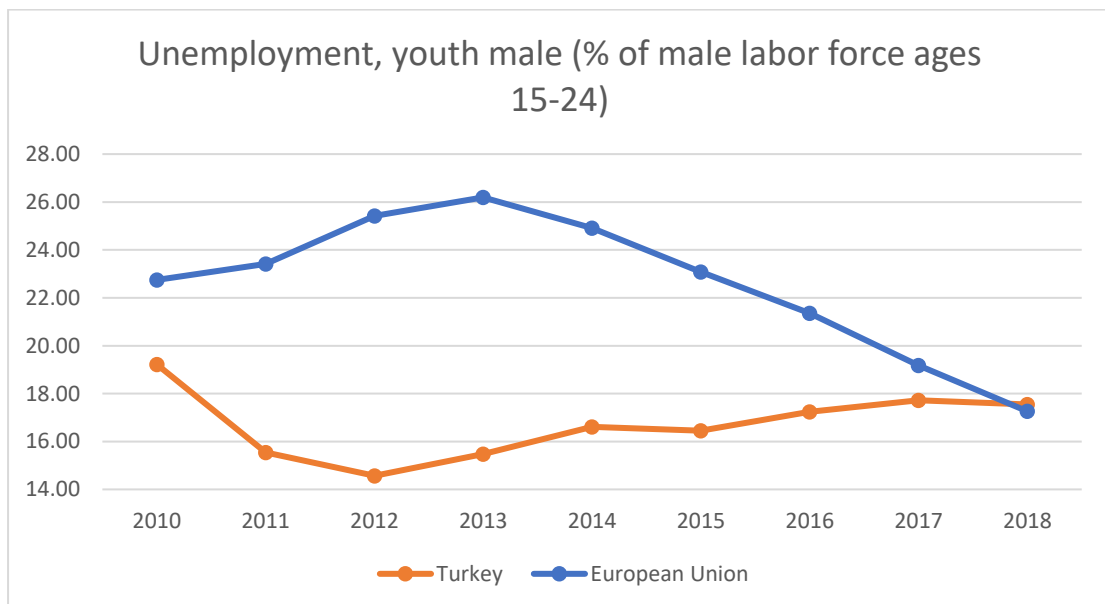
Σαφέστατα, παρατηρείται μία τάση απόκλισης των ποσοστών ανεργίας των νέων στην Τουρκία και στην Ε.Ε. Το ίδιο μοτίβο ακολουθεί το ποσοστό ανεργίας των νέων γυναικών. Χαρακτηριστικά, το έτος 2015, υπήρξε ταύτιση των ποσοστών ανεργίας νέων γυναικών ανάμεσα στην Τουρκία και την Ε.Ε., αλλά τα νούμερα αυτά συνέχισαν την καθοδική (Ε.Ε.) και ανοδική (Τουρκία) πορεία τους αντίστοιχα. Όσον αφορά τα ποσοστά ανεργίας νέων ανδρών στην Τουρκία, παρουσιάζουν μια σταθερή αύξηση (μικρή κλίση καμπύλης), ενώ της Ε.Ε. μείωση. Το 2018, σημειώθηκε ταύτιση των ποσοστών αυτών, ωστόσο, προβλέπεται ότι θα συνεχίσουν να αυξομειώνονται με τους ίδιους ρυθμούς, πράγμα που επιβεβαιώνει μια τάση απόκλισης. Σημειώνεται ότι το ποσοστό ανεργίας νέων γυναικών είναι μεγαλύτερο από των νέων ανδρών στην Τουρκία, ενώ αντίθετα στην Ε.Ε. είναι καθίσταται παρόμοιο και κυμαίνεται στα ίδια επίπεδα για τα δύο φύλα.

*Γράφημα 12 Ανεργία νέων
(Πηγή World Bank, Ίδια επεξεργασία)*

Γράφημα 13 Ανεργία νέων -γυναικών
(Πηγή World Bank, Ίδια επεξεργασία)

Γράφημα 14 Ανεργία νέων -αντρών
(Πηγή World Bank, Ίδια επεξεργασία)

Στα Γραφήματα 15 και 16, παρουσιάζονται τα ποσοστά ανεργίας των ατόμων με υψηλό και βασικό μορφωτικό επίπεδο στην Τουρκία και την Ε.Ε. Επίσης, παρατηρείται μία τάση απόκλισης από την Ε.Ε., καθώς αυξάνεται ο αριθμός των ανέργων τόσο με υψηλό όσο και με βασικό μορφωτικό επίπεδο στην Τουρκία, ενώ αντίστοιχα στην Ε.Ε. μειώνεται. Συμπερασματικά, τα συνεχώς αυξανόμενο ποσοστο ανεργίας κατά την χρονική περίοδο 2012-2018 δείχνει μια τάση απόκλισης από την

το συνεχώς μειούμενο ποσοστό της Ε.Ε. και αποτελεί δείκτη αδυναμίας της τουρκικής οικονομίας να εναρμονιστεί με την ευρωπαϊκή αγορά και την λειτουργία της και ενδεχόμενη δυσκολία προσαρμογής έναντι των ανταγωνιστικών πιέσεων και των δυνάμεων της ευρωπαϊκής αγοράς. Επιπρόσθετα, τα υψηλά ποσοστά ανεργίας νέων ατόμων και γυναικών τονίζουν την έλλειψη μέτρων που αποσκοπούν στην εξάλειψη των ανισοτήτων στο εργασιακό περιβάλλον, υποβαθμίζοντας τον ρόλο των γυναικών και νέων ατόμων στην παραγωγική αλυσίδα και προωθώντας ένα σύστημα διακρίσεων που δεν συνάδει με τους ευρωπαϊκούς και δημοκρατικούς θεσμούς.

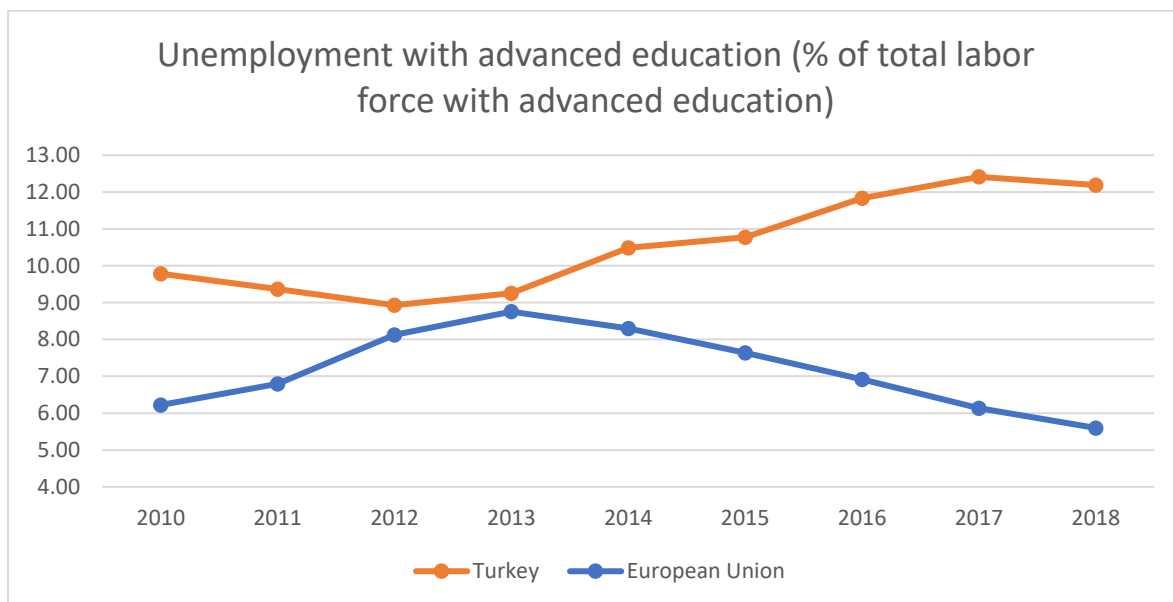
Σύμφωνα με το ψήφισμα του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου της 22ας Μαΐου 2012 σχετικά με μια προοπτική για τις γυναίκες στην Τουρκία το 2020¹¹, η τουρκική κυβέρνηση οφείλει να εκπονήσει εθνικό σχέδιο δράσης με στόχο να διασφαλιστεί η μεγαλύτερη συμμετοχή των γυναικών στην αγορά εργασίας, καθώς η πολύ χαμηλή συμμετοχή των γυναικών στο τουρκικό εργατικό δυναμικό είναι πολύ κάτω από τους στόχους που προβλέπονταν από τη στρατηγική της Ε.Ε. για το 2020. Επίσης, πρέπει να αναληφθούν περαιτέρω δράσεις στο πλαίσιο του σχεδίου «ενεργών δράσεων στην αγορά εργασίας», στόχος του οποίου είναι η μείωση της ανεργίας μεταξύ των γυναικών και των νέων, με την υποχρέωση της τουρκικής κυβέρνησης να διαθέσει περισσότερα κονδύλια από τον προϋπολογισμό της για την επαγγελματική ένταξη άνεργων γυναικών και νέων ατόμων. Τέλος, η τουρκική κυβέρνηση οφείλει να ενθαρρύνει την ενεργό συμμετοχή των γυναικών και των νέων ατόμων στην αγορά εργασίας με την προώθηση, μεταξύ άλλων, μέτρων για τη διασφάλιση καλύτερων συνθηκών εργασίας, ίσης αμοιβής για ίση εργασία, διά βίου μάθησης, ευέλικτου ωραρίου εργασίας και ισόρροπης σχέσης μεταξύ οικογενειακής και επαγγελματικής ζωής. Από την ανάλυση των δεδομένων προέκυψε ότι η τουρκική κυβέρνηση δεν έχει υλοποιήσει του στόχους του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, επιβεβαιώνοντας μια τάση απόκλισης προς την ευρωπαϊκή ένταξη.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι η ανεργία των ατόμων με υψηλό μορφωτικό επίπεδο όχι μόνο παρουσιάζει μεγαλύτερα ποσοστά, αλλά ταυτόχρονα αυξάνεται με μεγαλύτερο ρυθμό. Αξίζει, βέβαια, σε αυτό το σημείο να επισημανθεί ότι αυτό το φαινόμενο αποτελεί δείκτη της έλλειψης επενδύσεων στην έρευνα και την ανάπτυξη,

---

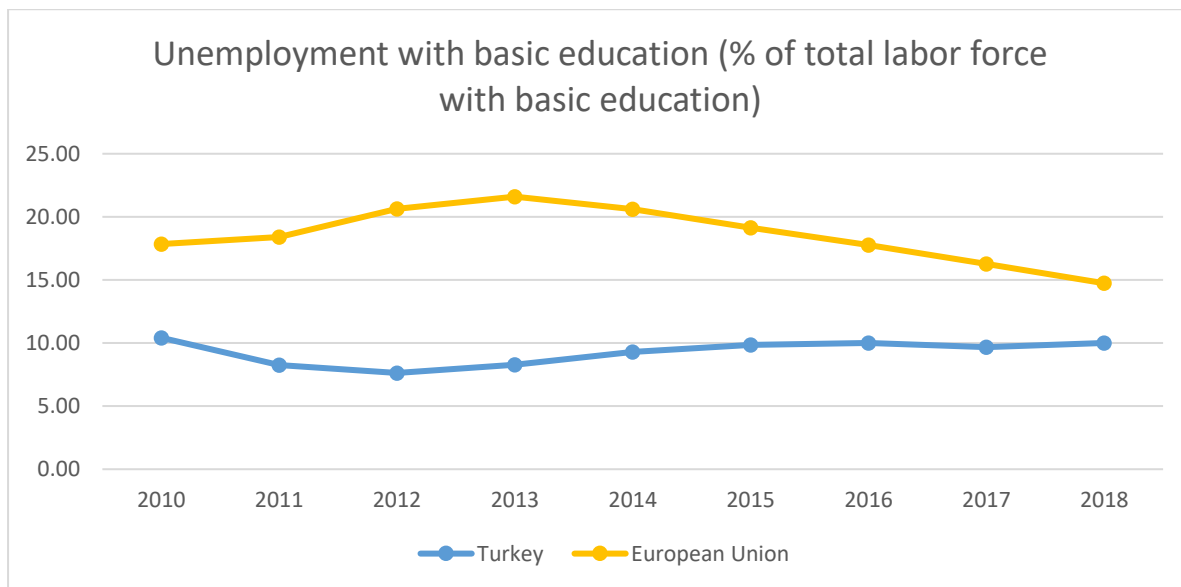
¹¹ Πηγή: <https://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//NONSGML+TA+P7-TA-2012-0212+0+DOC+PDF+V0//EL>

αλλά και της μειωμένης ανάγκης για υψηλά καταρτισμένο και μορφωμένο προσωπικό.

Γράφημα 15 Ποσοστό ανεργίας των ατόμων με υψηλό μορφωτικό επίπεδο

(Πηγή World Bank, Ίδια επεξεργασία)

Γράφημα 16 Ποσοστό ανεργίας των ατόμων με υψηλό μορφωτικό επίπεδο

(Πηγή World Bank, Ίδια επεξεργασία)

Επιπλέον, παρατίθεται ότι η αδήλωτη εργασία παραμένει ευρέως διαδεδομένη, ενώ το ένα τρίτο του εργατικού δυναμικού εξακολουθεί να βρίσκεται σε ανεπίσημη απασχόληση. Η πλειονότητα των θέσεων εργασίας εξακολουθεί να είναι σε

επαγγέλματα που δεν απαιτούν κανένα προσόν. Επίσης, τα άτομα με αναπηρίες αντιμετωπίζουν δυσκολίες στην προσπάθειά τους να βρουν έδαφος στην αγορά εργασίας και υπάρχουν μεγάλες ανισότητες μεταξύ των φύλων, αν και ένα μεγάλο μέρος του ταμείου ασφάλισης ανεργίας χρησιμοποιήθηκε για προγράμματα επιδότησης της απασχόλησης και ο αντίκτυπος αυτού δεν έχει ακόμη αξιολογηθεί (European Commission, 2019), ενώ αντίθετα η Ε.Ε. μέσω της χρήσης ευρωπαϊκών διαρθρωτικών και επενδυτικών ταμείων (ΕΔΕΤ) προωθεί την ενίσχυση της οικονομικής και κοινωνικής συνοχής συμβάλλοντας στη διασφάλιση της κοινωνικής ένταξης των πλέον ευάλωτων πολιτών, κυρίως των πολιτών με αναπηρίες.

4.4 Κοινωνική πολιτική και απασχόληση

Οι κανόνες της Ε.Ε. στον κοινωνικό τομέα περιλαμβάνουν πρότυπα και κατευθυντήριες γραμμές για το εργατικό δίκαιο, την ισότητα, την υγεία και την ασφάλεια στην εργασία και την απαγόρευση των διακρίσεων. Προωθούν, επίσης, τον κοινωνικό διάλογο σε ευρωπαϊκό επίπεδο.

Σε επίπεδο εργατικού δικαίου, η Τουρκία είναι μετριοπαθώς προετοιμασμένη καθώς εργατικό δίκαιο εξακολουθεί να μην ισχύει για τους τομείς της γεωργίας και της δασοκομίας για εργασιακά περιβάλλοντα με λιγότερους από πενήντα υπαλλήλους, εξαιρώντας θέματα που αφορούν την υγεία και την ασφάλεια στην εργασία, γεγονός που σημαίνει ότι ένα μεγάλο ποσοστό του ενεργού πληθυσμού δεν προστατεύεται από το εργατικό δίκαιο (European Commission, 2019). Ο σημερινός αριθμός επιθεωρητών εργασίας είναι πολύ χαμηλότερος από τους δείκτες αναφοράς που έχει θέσει η Διεθνής Οργάνωση Εργασίας ως κρίσιμους για την εφαρμογή του εργατικού δικαίου. Ακόμη, το εθνικό πρόγραμμα για την εξάλειψη της παιδικής εργασίας για το 2017-2023 έχει ξεκινήσει, χωρίς να έχουν δημοσιοποιηθεί επίσημα στοιχεία για την εφαρμογή του.

Όσον αφορά την υγεία και την ασφάλεια στην εργασία, η οδηγία-πλαίσιο της Ε.Ε. έχει υλοποιηθεί σε μεγάλο βαθμό, εκτός από την απαίτηση ότι οι επιχειρήσεις χαμηλού κινδύνου με λιγότερους από 50 εργαζομένους οφείλουν να χρησιμοποιούν επαγγελματίες που να πληρούν συνθήκες υγιεινής και ασφάλειας στην εργασία. Αυτή η απαίτηση προβλέπεται να τεθεί σε ισχύ τον Ιούλιο του 2020. Βέβαια, αξίζει να σημειωθεί ότι τα εργατικά ατυχήματα κόστισαν τουλάχιστον 1.636 θανάτους το 2017, από 1.405 το 2016, με τον κατασκευαστικό τομέα να παρουσιάζει το μεγαλύτερο αριθμό θανάτων, πράγμα που επιβεβαιώνει την έλλειψη κανόνων ασφαλείας στον

χώρο εργασίας και την χαμηλή εκπαίδευση και κατάρτιση στον χώρο αυτό. Η Ε.Ε. έχει θέσει υψηλά πρότυπα και κανόνες στον χώρο της υγιεινής και της ασφάλειας με την Τουρκία να αποκλίνει από τα ευρωπαϊκά και διεθνή πρότυπα. Ένα πρόσφατο παράδειγμα αποτελεί ο μεγάλος αριθμός εργατικών ατυχημάτων και θανάτων στο νέο αεροδρόμιο της Κωνσταντινούπολης, το μεγαλύτερο εργοτάξιο στην Τουρκία, που κατάφερε να προσελκύσει την προσοχή του κοινού με διαμαρτυρίες μαζικών εργαζομένων τον Σεπτέμβριο του 2018, πράγμα που καταδεικνύει ότι η Τουρκία πρέπει να βελτιώσει τα συστήματα της πρόληψης, ταυτοποίησης και αναφοράς για εργατικά ατυχήματα και να εφαρμόσει ένα κατάλληλο σύστημα επιθεώρησης εργασίας.

Επιπρόσθετα, σημειώνεται ότι τα μέλη του Οικονομικού και Κοινωνικού Συμβουλίου, τα οποία δεν έχουν συγκληθεί από το 2009, θα διοριστούν από τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας, ενώ η τριμερής συμβουλευτική επιτροπή, η οποία εξακολουθεί να είναι το κύριο φόρουμ κοινωνικού διαλόγου, συγκαλέστηκε το 2018. Η πυκνότητα των συνδικάτων μεταξύ των εγγεγραμμένων εργαζομένων στον ιδιωτικό τομέα βρισκόταν σε ποσοστό 13,8% τον Ιανουάριο του 2019. Η συνδικαλιστική πυκνότητα μεταξύ των 2,47 εκατομμυρίων δημοσίων υπαλλήλων είναι υψηλή στο 67,6%, αν και δείχνει να μειώνεται από το 2016. Διευθυντές και μέλη ορισμένων ενώσεων αντιμετώπιζονταν με αυθαίρετες απολύσεις, παρενόχληση και κράτηση για διάφορες συνδικαλιστικές δραστηριότητες ειρηνικού χαρακτήρα. Αυτές και άλλες παραβιάσεις των θεμελιωδών εργασιακών δικαιωμάτων, όπως η ελευθερία του συνεταιρίζεσθαι και το δικαίωμα συλλογικών διαπραγματεύσεων, έθεσαν την προσοχή της Διεθνούς Οργάνωσης Εργασίας (ΔΟΕ). Ο κατάλογος των δημόσιων ιδρυμάτων, των οποίων οι υπάλληλοι δεν επιτρέπεται να διοργανώνονται σε συνδικάτα, σύμφωνα με διεθνή πρότυπα, έχει επεκταθεί περαιτέρω, ενώ οι μαζικές απολύσεις των δημοσίων υπαλλήλων για υποτιθέμενους δεσμούς με τρομοκρατικές ομάδες, σε σχέση με την απόπειρα πραξικοπήματος του 2016, συνεχίστηκαν. Η Επιτροπή Έκτακτης Ανάγκης, η οποία είναι επιφορτισμένη με την εξέταση των απολύσεων των δημοσίων υπαλλήλων, εξακολουθεί να έχει μεγάλο αριθμό ανεκτέλεστων υποθέσεων.

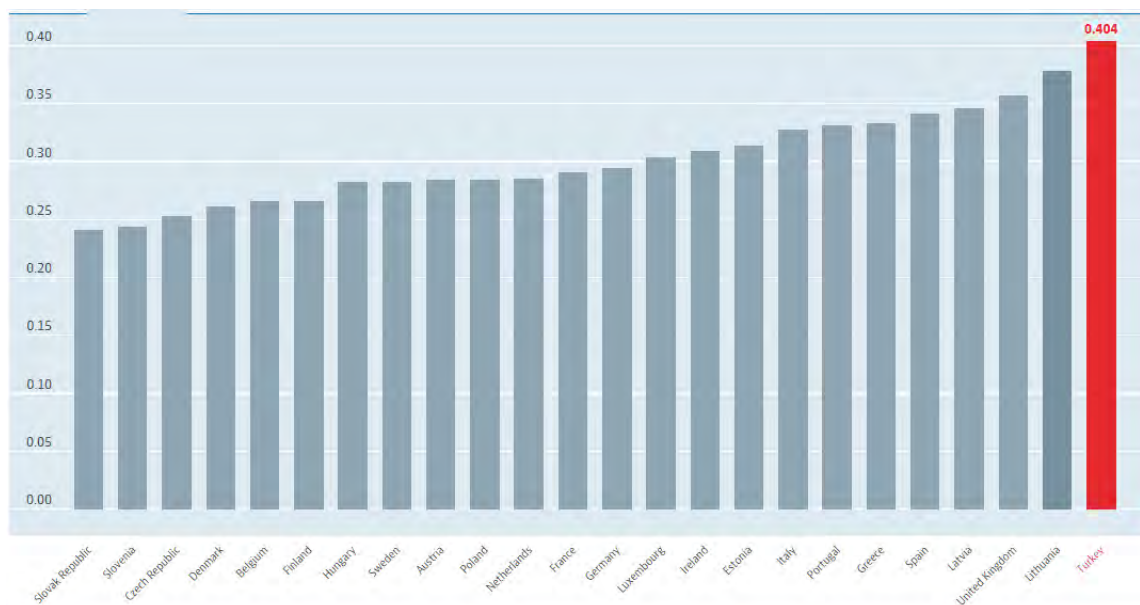
Ενδεικτικά, αναφέρεται ότι το 2018, δύο απεργιακές πράξεις στον ιδιωτικό τομέα αναβλήθηκαν (και απαγορεύτηκαν εκ των πραγμάτων) από την κυβέρνηση. Παράλληλα, το Συνταγματικό Δικαστήριο εκδίκασε ότι η απόφαση του 2015 για την

αναβολή μιας απεργίας του μεταλλικού τομέα εργασίας, η οποία επιβλήθηκε από την κυβέρνηση για λόγους εθνικής ασφάλειας, παραβιάζει το δικαίωμα της απεργίας. Βέβαια, η Ε.Ε. έχει καθιερώσει την διασφάλιση των εργατικών δικαιωμάτων και το δικαίωμα των απεργιακών κινητοποιήσεων, ενώ η αυθαίρετη απογόρευση που ενέκρινε το τουρκικό δικαστήριο κρίθηκε ότι δε συμβαδίζει με τα ευρωπαϊκά δικαιώματα, παρουσιάζοντας με αυτόν τον τρόπο μία αποκλίνουσα συμπεριφορά της Τουρκίας από τους ευρωπαϊκούς θεσμούς.

Ακόμη, η Τουρκία έχει θέσει συγκεκριμένους στόχους για την αγορά εργασίας, επιδεικνύοντας μακροπρόθεσμη χάραξη πολιτικής. Βέβαια, δεν έχουν ανακοινωθεί επίσημα στοιχεία για την απασχόληση μετά το «πρόγραμμα κινητοποίησης της απασχόλησης» που δρομολογήθηκε το 2016 για τη δημιουργία δύο εκατομμυρίων θέσεων απασχόλησης, κυρίως για την κάλυψη του μεριδίου των εργοδοτών στις εισφορές κοινωνικής ασφάλισης και για την ενθάρρυνση της νόμιμης απασχόλησης.

Όσον αφορά την κοινωνική ένταξη και προστασία, η Τουρκία εξακολούθησε να παρέχει ένα ευρύ φάσμα δημόσιων και κοινωνικών υπηρεσιών σε 3,9 εκατομμύρια εγγεγραμμένους πρόσφυγες, οι οποίοι είναι κατά κύριο λόγο υπήκοοι της Συρίας που βρίσκονται υπό «προσωρινή προστασία». Η ανισότητα εισοδήματος, όπως μετράται με το συντελεστή Gini, παρέμεινε σταθερή αλλά υψηλότερη από ό,τι για όλα τα κράτη μέλη της Ε.Ε. στο 0,404 (Γράφημα 17). Βέβαια, η Τουρκία δεν διαθέτει πολιτικό πλαίσιο για τη μείωση της φτώχειας. Οι δαπάνες κοινωνικής προστασίας αντιπροσώπευαν το 2017 το 12,3% του ΑΕΠ, αρκετά χαμηλότερες από το μέσο όρο των χωρών της Ε.Ε. που ανήλθαν στο 18,8% του ΑΕΠ. Η συμμετοχή των ατόμων με αναπηρίες στην οικονομία και την κοινωνία της Τουρκίας εξακολουθεί να αποτελεί πρόκληση, με κύρια θέματα την περιορισμένη επιβολή της νομοθεσίας κατά των διακρίσεων, την ανεπαρκή υλική υποδομή στους χώρους εργασίας και την έλλειψη προσιτών υπηρεσιών επαγγελματικής εξυγίανσης. Σχετικά με την εφαρμογή της στρατηγικής για τις μειονότητες, αναμφισβήτητα χρήζει βελτίωσης, συμπεριλαμβανομένης της προετοιμασίας, της έγκρισης και της εφαρμογής ενός σχεδίου δράσης, με τη συμμετοχή όλων των σχετικών φορέων. Κατά συνέπεια, η τουρκική πολιτική με τα ελλιπή έξοδα κοινωνικής προστασίας, τις διακρίσεις έναντι ατόμων με ειδικές ανάγκες και των μειονοτήτων αποκλίνει από το πρώτο κριτήριο της Κοπεγχάγης καθώς αμελείται η εφαρμογή μέτρων προώθησης των ανθρώπινων δικαιωμάτων και της προστασίας των μειονοτήτων. Επίσης, οι δικαιούχοι κοινωνικής

πρόνοιας παραπέμπονται στη δημόσια υπηρεσία απασχόλησης για την απασχόληση ή για ενεργητικά μέτρα στην αγορά εργασίας. (European Commission, 2019).

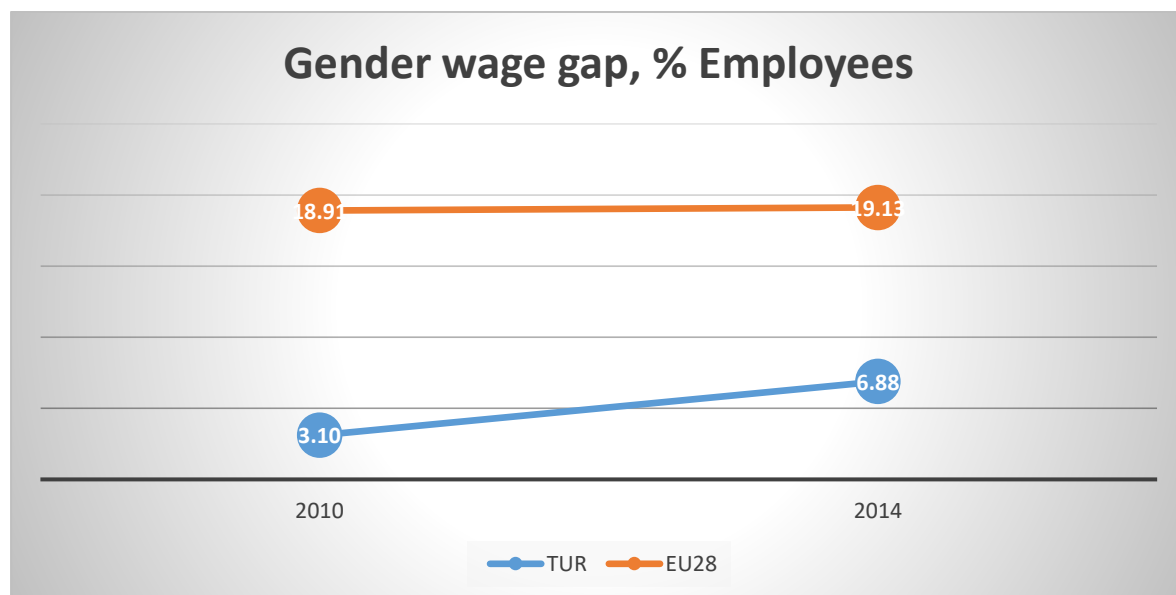

Γράφημα 17 Συντελεστής Gini 2018 Τουρκία – ΕΕ

(Πηγή OECD Data)

Τέλος, όσον αφορά την ισότητα μεταξύ γυναικών και ανδρών στην απασχόληση και την κοινωνική πολιτική, δεν υπάρχει νομοθετική προσέγγιση αναφορικά με την εργασία μερικής απασχόλησης για τους εργαζόμενους γονείς στον δημόσιο τομέα. Οι νομοθετικοί και θεσμικοί μηχανισμοί που απαιτούνται για την ισορροπία μεταξύ οικογένειας και εργασίας, εξακολουθούν να λείπουν ως βασική συνιστώσα όλων των εθνικών πολιτικών που προωθούν την απασχόληση των γυναικών. Η κύρια πηγή ανισότητας και το χάσμα μεταξύ των δύο φύλων έχουν ως αποτέλεσμα τη χαμηλή συμμετοχή των γυναικών στο εργατικό δυναμικό. Υπάρχει ένα μεγάλο χάσμα στα ποσοστά απασχόλησης (36%), στα ποσοστά συμμετοχής στη δύναμη και το ποσοστό ανεργίας γυναικών και ανδρών (Γράφηματα 9 - 16), ενώ παρατηρείται διαφορά αμοιβών μεταξύ των φύλων για όλα τα επίπεδα εκπαιδευτικού επιπέδου (Γράφημα 18), με το ποσοστό της μισθολογικής ανισότητας να διπλασιάζεται κατά την χρονική περίοδο 2010 - 2014. Η μεγάλη διαφορά από την Ε.Ε. δικαιολογείται από το γεγονός ότι τα ποσοστά ανεργίας των γυναικών είναι μεγαλύτερα και η συμμετοχή των γυναικών στο εργατικό δυναμικό είναι σημαντικά μικρότερη, ενώ παράλληλα το 43,4% των γυναικών βρίσκονται σε αδήλωτες θέσεις εργασίας. Κατά συνέπεια, είναι μείζονος σημασίας η υιοθέτηση μέτρων εξάλειψης των κοινωνικών διακρίσεων, προώθησης της γυναικείας εργασίας και εξασφάλιση ίσων ευκαιριών και συνθηκών

εργασίας για όλους τους πολίτες, έτσι ώστε να επιτευχθεί η εναρμόνιση του τουρκικού κράτους με τα κριτήρια ένταξης της Ε.Ε. που εξασφαλίζουν την λειτουργία ενός δημοκρατικού κράτος δικαίου.

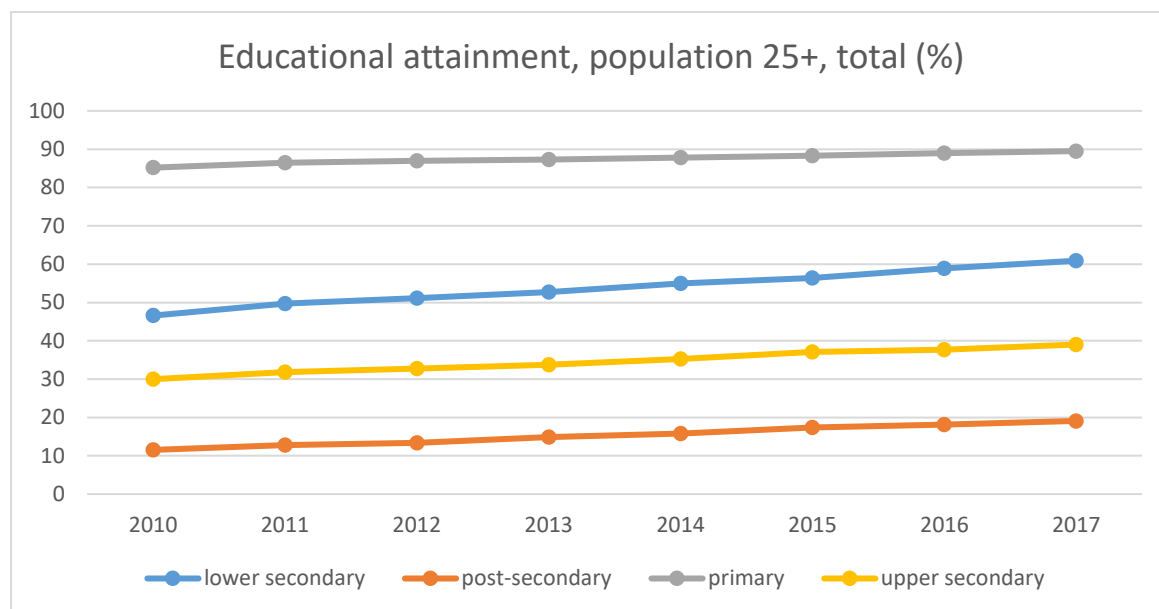
Γράφημα 18 Διαφορά μισθών μεταξύ των δύο φύλων, Ποσοστό % του συνολικού αριθμού εργαζομένων

(Πηγή OECD Data, Ίδια επεξεργασία)

4.5 Εκπαίδευση και καινοτομία

Σημαντικά προβλήματα εξακολουθούν να υπάρχουν στην εκπαίδευση, όσον αφορά την ποιότητα και την πρόσβαση, ιδιαίτερα για τις γυναίκες. Οι δείκτες της Παγκόσμιας Ανταγωνιστικότητας για την ποιότητα της εκπαίδευσης κατατάσσει την Τουρκία 101η από 133 χώρες και 131η από 144 χώρες λόγω του χάσματος μεταξύ των δύο φύλων. Συνολικά, οι δαπάνες εκπαίδευσης το 2017 ανήλθαν σε 176,5 δις. τουρκικές λίρες, αντιπροσωπεύοντας αύξηση της τάξης του 9,8% σε σύγκριση με το 2016. Οι συγκεκριμένες δαπάνες ως ποσοστό του ΑΕΠ ανήλθαν στο 4,7% το 2016 και στο 4,2% το 2017 (Γράφημα 19) (κατά μέσο όρο 5,0% στην Ε.Ε., με διαφορετική δημογραφία). Όπως διαφαίνεται στο Γράφημα 21, ο μέσος όρος του ποσοστού των ατόμων που έχουν αποφοιτήσει από την πρωτοβάθμια εκπαίδευση είναι υψηλός στο 87% για την χρονική περίοδο 2010 – 2017. Επίσης, παρατηρείται ότι όσο υψηλότερη εκπαιδευτική βαθμίδα, τόσο χαμηλότερο το ποσοστό των ατόμων που έχουν αποφοιτήσει από αυτήν και ιδιαίτερα χαμηλό είναι το ποσοστό συμμετοχής στην τριτοβάθμια εκπαίδευση με τον μέσο όρο να κυμαίνεται στο 15% για την χρονική

περίοδο 2010-2017. Χαρακτηριστικά, κατά το έτος 2018, το ποσοστό συμμετοχής στην τριτοβάθμια εκπαίδευση ανέρχεται στο 28.8% για την Τουρκία, ενώ στην Ε.Ε. βρισκόταν στο 40.7%, στοιχείο που καταδεικνύει ότι η Τουρκία αποκλίνει σημαντικά από την Ε.Ε.

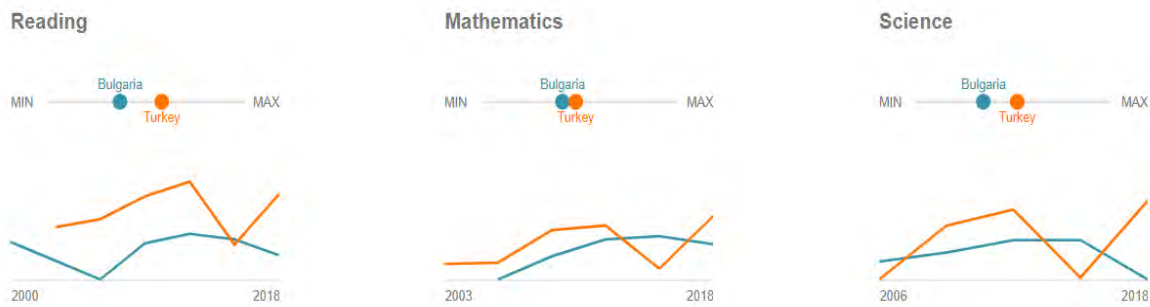

Γράφημα 19 Ποσοστό συμμετοχής στις διάφορες εκπαιδευτικές βαθμίδες

(Πηγή World Bank, Ίδια επεξεργασία)

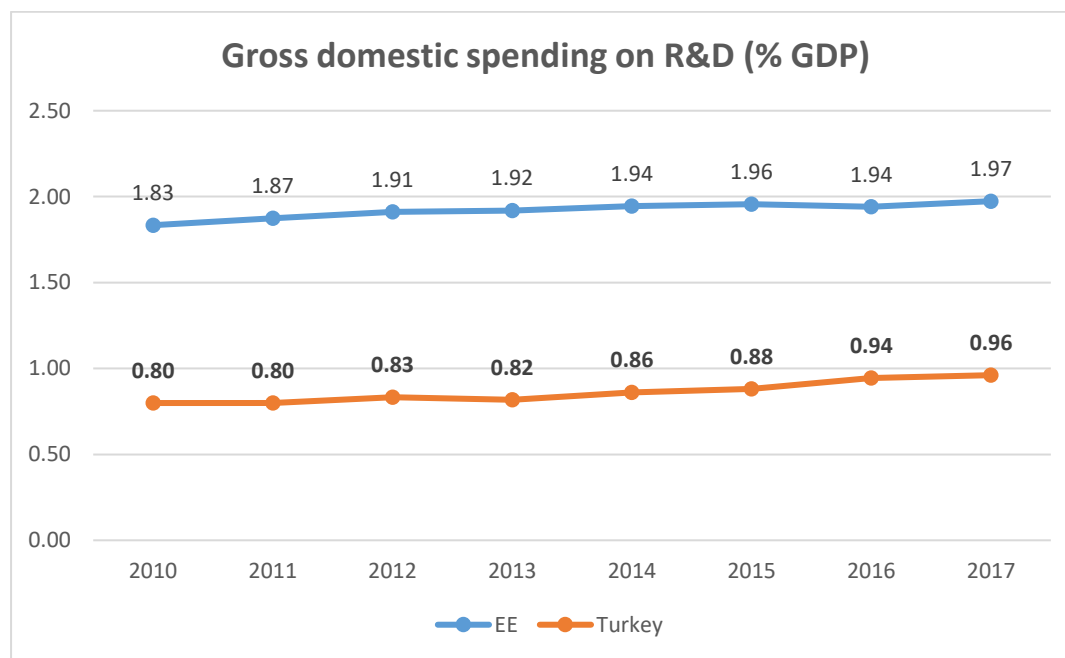
Επιπροσθέτως, μία αναντιστοιχία συνεχίζεται μεταξύ των απαιτήσεων της αγοράς εργασίας και των δεξιοτήτων που παράγει το εκπαιδευτικό σύστημα. Οι βαθμολογίες PISA (Πρόγραμμα Διεθνούς Αξιολόγησης Μαθητών) είναι σχετικά χαμηλές στην Τουρκία σε σύγκριση με το μέσο όρο του ΟΟΣΑ και την Ε.Ε για το 2018, αλλά σε σύγκριση με την Βουλγαρία που αποτελεί την χώρα με τις χαμηλότερες βαθμολογίες PISA εντός της Ε.Ε. η Τουρκία πέτυχε καλύτερες επιδόσεις. Βέβαια, παρά τις χαμηλές βαθμολογίες PISA το 2015, η Τουρκία κατάφερε να σημειώσει σημαντική βελτίωση και στις τρεις δεξιότητες το 2018, σύμφωνα με την έκθεση του ΟΟΣΑ¹².

¹² Πηγή: https://www.oecd.org/pisa/publications/PISA2018_CN_TUR.pdf

Γράφημα 20 Μέση επίδοση βαθμολογίας PISA Τουρκίας – Βουλγαρίας
(Πηγή OECD)

Το Γράφημα 21, παρουσιάζει την απόκλιση της Τουρκίας στον τομέα της έρευνας και της ανάπτυξης, καθώς οι δαπάνες της καθίστανται πολύ κάτω του μέσου όρου της Ε.Ε. για την χρονική περίοδο 2010-2017. Σημειώνεται, ακόμη, ότι περίπου το ήμισυ των δαπανών για την έρευνα και ανάπτυξη προέρχεται από τον ιδιωτικό τομέα. Παρά τις πρόσφατες πρωτοβουλίες, η συνεργασία μεταξύ των ερευνητικών ιδρυμάτων και του ιδιωτικού τομέα εξακολουθεί να είναι περιορισμένη.

Γράφημα 21 Έξοδα για την E&A
(Πηγή OECD, Ίδια επεξεργασία)

4.6 Διάρθρωση οικονομικών τομέων και επιχειρήσεων

Η επιμέρους ανάλυση των τομέων της οικονομίας που στοχεύουν στην αύξηση της απασχόλησης δείχνει μια συνεχιζόμενη στροφή προς τον τομέα προσφοράς υπηρεσιών, ο οποίος αντιπροσώπευε το 53,7% της συνολικής απασχόλησης και το

61,6% του ΑΕΠ το 2017. Η βιομηχανία αντιπροσώπευε το 19,1% της απασχόλησης και το 20,7% του ΑΕΠ, ενώ η γεωργία απασχολούσε το 19,4% του εργατικού δυναμικού και το 6,1% του ΑΕΠ. (EC Turkey Report, 2019). Αυτό επιβεβαιώνει την καταγραφή του υψηλότερου μεριδίου της βιομηχανίας στην προστιθέμενη αξία που καταγράφηκε τα τελευταία πέντε χρόνια. Η προσφορά υπηρεσιών συνέβαλε μακράν στο μεγαλύτερο μέρος της προστιθέμενης αξίας κατά την ίδια περίοδο, με σταθερό μερίδιο 61%-62% της συνολικής αξίας.

Ακόμη, οι μικρομεσαίες επιχειρήσεις απασχολούν περίπου τα τρία τέταρτα του εργατικού δυναμικού της Τουρκίας και παράγουν περισσότερα από το ήμισυ της συνολικής προστιθέμενης αξίας της οικονομίας. Το ποσοστό απασχόλησης του εργατικού δυναμικού σε μικρομεσαίες επιχειρήσεις ανέρχεται στο 80% και παράγεται πάνω από το ήμισυ συνολικής προστιθέμενης αξίας της οικονομίας, παρουσιάζοντας μία τάση σύγκλισης ως προς το επίπεδο απασχόλησης και προστιθέμενης αξίας στην οικονομία.

Η Τουρκία, βέβαια, συνέχισε να εφαρμόζει διάφορα εταιρικά συστήματα που απευθύνονται κυρίως στις μικρομεσαίες επιχειρήσεις. Το πεδίο εφαρμογής αυτών των εταιρικών πολιτικών, που αφορούν την οργάνωση των εθνικών επιχειρηματικών εκθέσεων και τη συμμετοχή σε διεθνείς εκθέσεις, την έρευνα αγοράς και είσοδο στην αγορά, την επενδυτική στήριξη σε κέντρα έλξης, βιομηχανικές περιοχές, οργανωμένες βιομηχανικές ζώνες, ζώνες τεχνολογικής ανάπτυξης, τη στήριξη των τουριστικών φορέων και των επιχειρηματικών κεφαλαίων, επεκτάθηκε περαιτέρω για να καλύψει ένα ευρύτερο φάσμα δικαιούχων και δραστηριοτήτων, στοχεύοντας παράλληλα στην στήριξη και ανάπτυξη των μικρομεσαίων επιχειρήσεων, με σκοπό την ενίσχυση της θέσης και της ανταγωνιστικότητας των εταιριών στην Ευρωπαϊκή αγορά.

Ακόμη, τα χρηματοπιστωτικά ιδρύματα δεν προσφέρουν την ίδια μακροπρόθεσμη χρηματοδότηση στις μικρομεσαίες επιχειρήσεις όπως στις μεγάλες επιχειρήσεις, με συνέπεια ένα μεγάλο μέρος των μικρομεσαίων επιχειρήσεων να μην είναι σε θέση να δανειστεί σε ξένο νόμισμα.

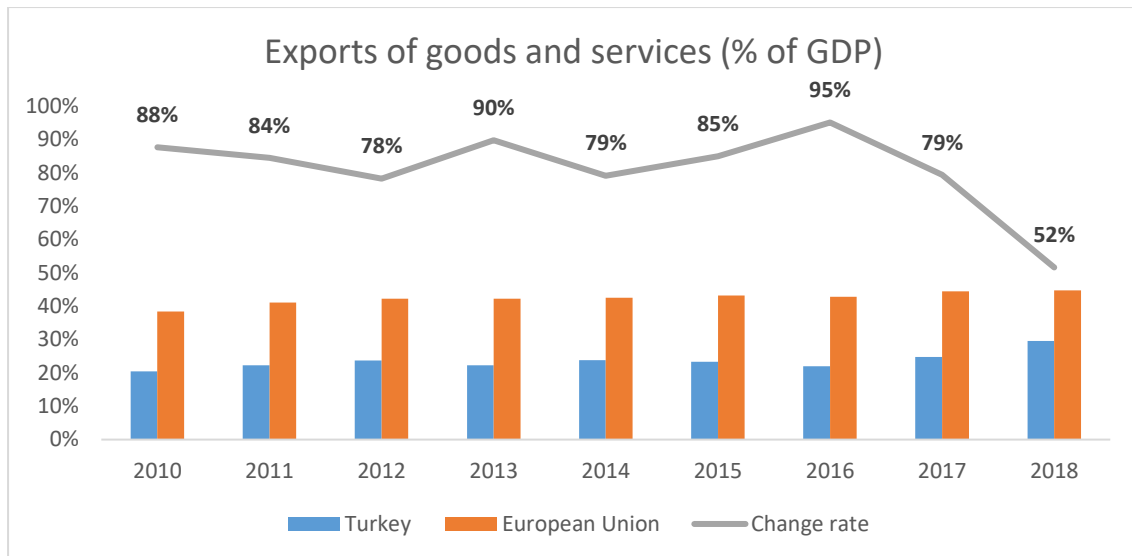
4.7 Οικονομική ενσωμάτωση με την Ε.Ε. και ανταγωνιστικότητα

Η εμπορική ολοκλήρωση της Τουρκίας με τα πρότυπα της Ε.Ε. αυξήθηκε περαιτέρω το 2017 και το 2018. Το ποσοστό των εξαγωγών παρουσίασε άνοδο 4,5% από το

2017 στο 2018 και το αντίστοιχο ποσοστό εισαγωγών στο 1,3% (Γράφημα 19). Η Τουρκία είναι ο πέμπτος μεγαλύτερος εμπορικός εταίρος της Ε.Ε., με την τελευταία να παραμένει από τους μεγαλύτερους εμπορικούς εταίρους της Τουρκίας. Το μερίδιο των τουρκικών εξαγωγών προς την Ε.Ε. αυξήθηκε από 47,1% σε 50%, ενώ το μερίδιο των τουρκικών εισαγωγών από την Ε.Ε. μειώθηκε οριακά από 36,4% σε 36,2% μεταξύ 2017 και 2018. Η Ε.Ε. καθίσταται, επίσης, η μεγαλύτερη πηγή άμεσων ξένων επενδύσεων (ΑΞΕ) στην Τουρκία, με μετοχικό μερίδιο 71% το 2017, αν και αυτό καθίσταται χαμηλότερο από το 2013 (77%) (EC Turkey Report, 2019). Σημειώνεται, ότι περίπου το ήμισυ του εμπορίου που σχετίζεται με τις παγκόσμιες αλυσίδες αξίας (GVC) είναι με την Ε.Ε.. Ανεξάρτητα από τις υποχρεώσεις που απορρέουν από την τελωνειακή ένωση με την Ε.Ε., η Τουρκία έχει δημιουργήσει αρκετούς εμπορικούς φραγμούς στην τελωνειακή ένωση, μεταξύ άλλων στις δημόσιες συμβάσεις, σε καθεστώτα εντοπισμού επενδύσεων και σε πρόσθετους δασμούς στις εισαγωγές από τρίτες χώρες.

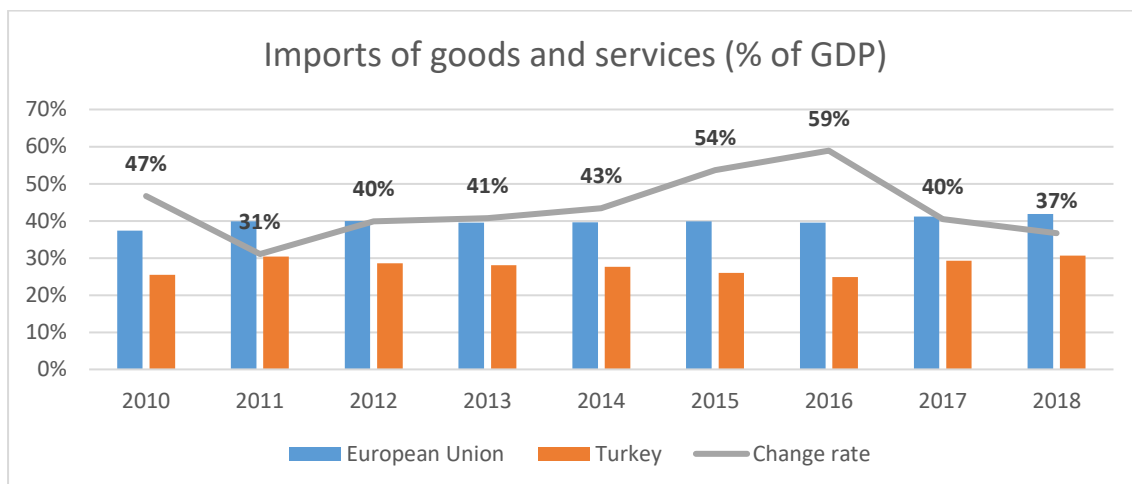
Το άνοιγμα της τουρκικής αγοράς, μετρούμενο ως εξαγωγές και εισαγωγές σε σχέση με το ΑΕΠ, απεικονίζεται στα Γραφήματα 22-23. Πρόκειται για σχετικά υψηλό ποσοστό σε σχέση με τις τελευταίες δύο δεκαετίες. Η ανταγωνιστικότητα των τιμών επωφελήθηκε από τη συνεχή υποτίμηση της τουρκικής λίρας το 2017 (ονομαστική πραγματική απόσβεση στο 18% και πραγματική εκτίμηση στο 15% με βάση τη μονάδα εργασίας που επιταχύνθηκε το 2018). Γενικά, υπάρχει διακύμανση στις διαφορές των ποσοστών εξαγωγών και εισαγωγών ανάμεσα στην Τουρκία και την Ε.Ε., ωστόσο την τελευταία τριετία υπάρχει μία τάση σύγκλισης δεδομένου ότι η διαφορά των ποσοστών των εξαγωγών και εισαγωγών μειώνεται με μεγαλύτερο ρυθμό για τις εξαγωγές και μικρότερο για τις εισαγωγές αγαθών και υπηρεσιών.

Γράφημα 22 Εξαγωγές αγαθών και υπηρεσιών

(Πηγή World Bank, , Ίδια επεξεργασία)

Γράφημα 23 Εισαγωγές αγαθών και υπηρεσιών

(Πηγή World Bank, , Ίδια επεξεργασία)

4.8 Ενεργειακός τομέας

Αξιοσημείωτη πρόοδος έχει σημειωθεί, όσον αφορά την ασφάλεια της εφοδιαστικής αλυσίδας. Η πρώτη φάση του προγράμματος του δια-ανατολικού αγωγού (TANAP) ολοκληρώθηκε τον Ιούνιο του 2018. Η δεύτερη φάση, έχει ως στόχο τη σύνδεση του TANAP με την Ευρώπη μέσω του έργου του δια-αδριατικού αγωγού (TAP), που αναμενόταν να ολοκληρωθεί τον Ιούνιο του 2019. Το παράκτιο τμήμα του αγωγού Turk Stream, το οποίο υλοποιήθηκε από την σύμπραξη Τουρκίας και Ρωσίας, ολοκληρώθηκε τον Νοέμβριο του 2018.

Εκτός από τους δύο τερματικούς σταθμούς κινητής επαναεριοποίησης (FSRU) που διαχειρίζεται η Τουρκική Εταιρεία Πετρελαϊκών Αγωγών (BOTAS), είχε ξεκινήσει και η κατασκευή ενός τρίτου FSRU στις ακτές του Αιγαίου το 2018. Επιπλέον, η Τουρκία ξεκίνησε την επέκταση της δεύτερης υπόγειας εγκατάστασης αποθήκευσης φυσικού αερίου (Salt Lake) για την αύξηση χωρητικότητας σε 5,4 δισεκατομμύρια κυβικά μέτρα φυσικού αερίου και ημερήσια παραγωγική δυναμικότητα 80 εκατομμυρίων κυβικών μέτρων αερίου έως το 2020. Η επέκταση αυτή θεωρείται πολύ σημαντική για την ασφάλεια του εφοδιασμού της Τουρκίας. Αναμφισβήτητα, η Τουρκία βρίσκεται σε ένα προχωρημένο στάδιο εφαρμογής του κεκτημένου (*acquis*) για τα υποχρεωτικά αποθέματα πετρελαίου και έχει ήδη εξασφαλίσει τον αναγκαίο όγκο αυτών των αποθεμάτων. Οι σχετικές νομικές διατάξεις τέθηκαν σε ισχύ τον Ιανουάριο του 2018.

Όσον αφορά τα δίκτυα ηλεκτρικής ενέργειας, η Τουρκία προχώρησε στην ευθυγράμμιση με το δίκτυο της E.E., την ενίσχυση της ενοποίησης των δικτύων και την αύξηση της ικανότητας διασύνδεσης για να την ενίσχυση της αποτελεσματικότητας και της ασφάλειας του εφοδιασμού ηλεκτρικής ενέργειας. Τον Οκτώβριο του 2018, ο διαχειριστής του συστήματος μεταφοράς της τουρκικής ηλεκτρικής ενέργειας (TEİAŞ) ζήτησε να βρίσκεται ως παρατηρητής - μέλος του Ευρωπαϊκού Δικτύου Διαχειριστών Συστημάτων Μεταφοράς Ηλεκτρικής Ενέργειας (ENTSO-E). Ακόμη, ο εκσυγχρονισμός και η αναβάθμιση του τουρκικού δικτύου ηλεκτρικής ενέργειας, σύμφωνα με το ENTSO-E, χρήζει επέκτασης, συμπεριλαμβανομένης της εναρμόνισης των τουρκικών προδιαγραφών ηλεκτρικής ενέργειας με τους αντίστοιχους ευρωπαϊκούς κώδικες και την περαιτέρω ευθυγράμμιση του κεκτημένου (*acquis*).

Επιπροσθέτως, σημειώνεται ότι στην εσωτερική αγορά ενέργειας, σημειώθηκε πρόοδος, όσον αφορά τα θέματα διαφάνειας, αντικειμενικών και χωρίς διακρίσεων μηχανισμών τιμολόγησης για την ηλεκτρική ενέργεια και το φυσικό αέριο. Βέβαια, η ικανότητα της Ρυθμιστικής Αρχής της Ενεργειακής Αγοράς της Τουρκίας (EMRA) να εφαρμόσει μέτρα διαφάνειας και νόμους περί ανταγωνισμού στην τουρκική αγορά φυσικού αερίου σε συμφωνία με τους ευρωπαϊκούς κανονισμούς για την ακεραιότητα και τη διαφάνεια της χονδρικής αγοράς (REMIT), χρήζει βελτίωσης. Επίσης, κρίνεται σημαντικό να βελτιωθεί η νομοθεσία σχετικά με τις συναλλαγές στην αγορά φυσικού αερίου (EC Turkey Report, 2019).

Μια θετική εξέλιξη ήταν η ενεργοποίηση, τον Σεπτέμβριο του 2018, από πλευράς της Τουρκίας, μίας πλατφόρμας συναλλαγών, που τη διαχειρίζεται η EXIST Energy Exchange. Η πλατφόρμα αυτήν επιτρέπει τις άμεσες συναλλαγές φυσικού αερίου. Ωστόσο, η βιωσιμότητα της ανταλλαγής επηρεάζεται αρνητικά από την ανεπαρκή πρόοδο που έχει σημειωθεί, όσον αφορά την καθιέρωση ενός διαφανούς, χωρίς διακρίσεις καθεστώτος διαμετακόμισης φυσικού αερίου.

Το τουρκικό δημόσιο έχει εκδώσει εγγύηση για τη χρηματοδότηση του εξωτερικού χρέους τεσσάρων σημαντικών έργων της BOTAS, και συγκεκριμένα τις υπόγειες εγκαταστάσεις αποθήκευσης φυσικού αερίου SaltLake, τον αγωγό φυσικού αερίου Trans-Anatolian (TANAP), την αποθήκευση φυσικού αερίου στις εγκαταστάσεις του Βόρειου Μαρμαρά και τη πλωτή μονάδα αποθήκευσης και αεριοποίησης LNG.

Ακόμη, η κρατική επιχείρηση ηλεκτροπαραγωγής (EÜAŞ), η οποία είναι υπεύθυνη για περισσότερο από το ένα τρίτο της παραγωγικής ικανότητας της Τουρκίας, ανέλαβε την τουρκική εμπορία ηλεκτρικής ενέργειας και τη σύναψη συμβάσεων τον Ιούλιο του 2018. Αυτή η εξέλιξη έχει καταστήσει την EÜAŞ υπεύθυνη για την υπογραφή συμφωνιών αγοράς και πώλησης ενέργειας, καθώς και την εισαγωγή και εξαγωγή ηλεκτρικής ενέργειας.

Όσον αφορά τους υδρογονάνθρακες, η Τουρκία βρίσκεται σε προχωρημένο στάδιο ευθυγράμμισης με τη νομοθεσία της Ε.Ε., αλλά πρέπει να ευθυγραμμιστεί περαιτέρω με την οδηγία 2013/30/EE (EC Turkey Report, 2019) σχετικά με την ασφάλεια των υπεράκτιων επιχειρήσεων εξόρυξης πετρελαίου και φυσικού αερίου, σχετικά με τη διαμετακόμιση υδρογονανθράκων. Από τα τέλη του 2018, η Τουρκία διεξάγει έρευνες για την εξόρυξη πετρελαίου και φυσικού αερίου στην ανατολική Μεσόγειο χρησιμοποιώντας τεχνικές σεισμικής δραστηριότητας στην Αποκλειστική Οικονομική Ζώνη (ΑΟΖ) της Κύπρου, ενώ το 2019 απειλούσε να διεξαγάγει γεωτρήσεις για την εξερεύνηση υδρογονανθράκων στην ΑΟΖ της εν λόγω χώρας, προκαλώντας σφοδρές αντιδράσεις από την Ευρωπαϊκή Κοινότητα.

Επίσης, η πρόοδος της Τουρκίας στον τομέα των ανανεώσιμων πηγών ενέργειας κρίνεται θετική. Τρεις μεγάλες προσφορές φωτοβολταϊκών (PV) και παραγωγής αιολικής ενέργειας στην ξηρά και στην ανοικτή θάλασσα ξεκίνησαν με βάση ένα μοντέλο που εφαρμόζει σταθερή τιμολόγηση και εγγυημένη επένδυση στην εγχώρια παραγωγή για ορισμένο χρονικό διάστημα. Βέβαια, έχουν εκφραστεί ανησυχίες

αναφορικά με τα ειδικά κίνητρα και τις απαιτήσεις τοπικού περιεχομένου, οι οποίες επηρεάζουν την πρόσβαση της Ε.Ε. και άλλων διεθνών εταιρειών σε διαγωνισμούς στον τομέα των ανανεώσιμων πηγών ενέργειας. (EC Turkey Report, 2019).

Το Υπουργείο Ενέργειας και Φυσικών Πόρων προχώρησε σε ορισμένες διαρθρωτικές αλλαγές στην ανανεώσιμη ενέργεια και την ενεργειακή απόδοση στο πλαίσιο του προεδρικού εκτελεστικού συστήματος που εισήχθη στην Τουρκία το 2018.

Συγκεκριμένα, η πρόοδος σχετικά με την ενεργειακή απόδοση χαρακτηρίζεται ως ικανοποιητική, από την άποψη της εγκριθείσας νομοθεσίας, αλλά μέτρια σε όρους πραγματικής εφαρμογής. Το 2018 εγκρίθηκε το αναμενόμενο εθνικό σχέδιο ενεργειακής απόδοσης, το οποίο αν και ευθυγραμμίζεται ευρέως με την οδηγία για την ενεργειακή απόδοση 2012/27/ΕΕ (EC Turkey Report, 2019), ο σχετιζόμενος με αυτή νόμος χρήζει αναθεώρησης, προκειμένου να αποφευχθούν οι επικαλύψεις και να ληφθούν υπόψιν οι θεσμικές αλλαγές. Ακόμη, η Τουρκία δέχεται πιέσεις από την Ευρώπη, ώστε να ευθυγραμμιστεί με την οδηγία του 2010 για την ενεργειακή απόδοση των κτιρίων, διότι αποτελεί μείζονος σημασίας ζήτημα η ανάπτυξη ενός εθνικού μηχανισμού χρηματοδότησης για την ανάπτυξη της ενεργειακής απόδοσης που προβλέπεται στο πλαίσιο του εθνικού σχεδίου ενεργειακής απόδοσης. Βέβαια, ένας καλύτερος συντονισμός μέσω της συμμετοχής και της τακτικής διαβούλευσης με τους ενδιαφερόμενους φορείς στο σχεδιασμό, την παρακολούθηση και την αξιολόγηση των πολιτικών και των μέτρων ενεργειακής απόδοσης θα συμβάλουν στη διασφάλιση της εφαρμογής και της αύξησης του ποσοστού συμμόρφωσης.

Τέλος, σημειώνεται η πρόοδος που παρουσιάστηκε, όσον αφορά την πυρηνική ενέργεια, την πυρηνική ασφάλεια και την προστασία από την ραδιενεργή ακτινοβολία, χαρακτηρίζεται ως μέτρια. Ενδεικτικά, σημειώνεται ότι ο νέος ρυθμιστικός φορέας που δημιουργήθηκε με προεδρικό διάταγμα το 2018, εμφανίζει ορισμένα κενά στα ζητήματα διαρθρωτικών, στελεχικών και συντονιστικών μέσων, καθώς είναι αναγκαίο να συνοδεύεται από συμπληρωματική νομοθεσία, συμβατή με το ευρωπαϊκό κεκτημένο, προκειμένου να γεφυρωθούν αυτά τα κενά.

Συμπερασματικά, προς επίρρωση των συγκεκριμένων στοιχείων και δεδομένου του σχεδίου της Τουρκίας για την ανάθεση ενός πρώτου αντιδραστήρα πυρηνικής ενέργειας έως το 2023, από πλευράς της Ένωσης κρίνεται αναγκαίο να βελτιωθεί το

νομικό και θεσμικό πλαίσιο και να εναρμονιστεί με την πυρηνική νομοθεσία της Ε.Ε., προκειμένου να διασφαλίσει την πυρηνική ασφάλεια.

Κεφάλαιο 5

5.1 Ανάλυση SWOT

Η ανάλυση SWOT αποτελεί μία μέθοδο στρατηγικού σχεδιασμού που χρησιμοποιείται ευρέως για την εκτίμηση της παρούσας κατάστασης. Ως εργαλείο στρατηγικού σχεδιασμού, αναλύει τα δυνατά σημεία (strengths), οι αδυναμίες (weaknesses) του εσωτερικού περιβάλλοντος, εν προκειμένω της Τουρκίας, ενώ, αντίθετα, η ανάλυση των απειλών (threats) και ευκαιριών (opportunities) αφορά τη μελέτη του εξωτερικού περιβάλλοντος (πολιτικό, νομικό, οικονομικό, πολιτισμικό). Παρουσιάζονται τα κυριότερα στοιχεία που συνθέτουν τη βάση για την εξαγωγή ορθολογικών συμπερασμάτων βασισμένων σε επιστημονικά τεκμηριωμένες πληροφορίες που σχετίζονται στην προκειμένη περίπτωση με τις συνθήκες κάτω από τις οποίες καθίσταται δυνατόν να επιτευχθεί η ένταξη της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή κοινότητα. Επίσης, αποδίδονται συγκεντρωτικά με τη χρήση της συγκεκριμένης μεθόδου τα προβλήματα που αντιμετωπίζει και που για αρκετούς μελετητές καθίσταται σημαντικά για την υλοποίηση της Ευρωπαϊκής της προοπτικής.

Δυνατά σημεία (Strengths)	Αδύνατα σημεία (Weaknesses)
<ul style="list-style-type: none"> • Κομβική γεωγραφική θέση (Σταυροδρόμι τριών ηπείρων) • Ηλικιακά νέος πληθυσμός • Άρτια εκπαιδευμένο προσωπικό με υψηλό βαθμό εξειδίκευσης • Ανεπτυγμένη εγχώρια βιομηχανία • Σημαντικοί πλουτοπαραγωγικοί πόροι, ενεργειακά κοιτάσματα	<ul style="list-style-type: none"> • Γεωγραφική θέση (μη ένταξη στη Γηραιά Ήπειρο) • Ευάλωτη και ευμετάβλητη οικονομική κατάσταση • Πολλαπλές παρασκηνιακές παρεμβάσεις του στρατού στην πολιτική ζωή • Κυπριακό ζήτημα • Παραβίαση ανθρωπίνων δικαιωμάτων • Χαμηλό κατά κεφαλήν εισόδημα, μεγάλες εισοδηματικές ανισότητες, χαμηλό επίπεδο ζωής • Πολιτισμικές και θρησκευτικές αποκλίσεις • Επιφυλακτική η Ευρωπαϊκή κοινή γνώμη • Δεν πληροί τις προϋποθέσεις του Ευρωπαϊκού κεκτημένου

Ευκαιρίες (Opportunities)	Απειλές (Threats)
<ul style="list-style-type: none"> • Έλεγχος και ασφάλεια χωρών της Μέσης Ανατολής • Επίλυση του ενεργειακού προβλήματος της Ευρώπης • Μέσο μεταφοράς ενεργειακών πόρων • Διαμόρφωση σταθερής συνοριακής γραμμής • Ισχυρό ανθρώπινο δυναμικό • Εξισορρόπηση στη γήρανση του Ευρωπαϊκού πληθυσμού • Παγίωση ισορροπιών μεταξύ φιλελεύθερης Δύσης και Ισλάμ 	<ul style="list-style-type: none"> • Σύνορα με εύλωτες οικονομικές, κοινωνικές και πολιτικές δομές • Πηγή αστάθειας και ανασφάλειας • Μεταναστευτικές ροές προσφύγων Ασιατικών χωρών • Αναντιστοιχία των φιλελεύθερων δημοκρατικών Ευρωπαϊκών ιδεωδών και προτύπων με αυτά μιας ισλαμικής χώρας • Πληθυσμιακή και φυλετική αλλοίωση • Ισχυρή παρουσία στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο • Υψηλή χρηματοδότηση από τα Ευρωπαϊκά Ταμεία στήριξης

Βασιζόμενη στη SWOT ανάλυση, το θέμα της Ευρωπαϊκής υποψηφιότητας και προοπτικής της Τουρκίας ενέχει δυνατότητες αλλά και κινδύνους για την Ευρωπαϊκή κοινότητα. Συγκεκριμένα, αποτελεί μία χώρα με εξέχουσα γεωγραφική θέση, κομβικής σημασίας, καθώς βρίσκεται σε σταυροδρόμι τριών ηπείρων και τυχόν ένταξη της στην Ενωμένη Ευρώπη θα σημάνει και την επέκταση των συνόρων της Ένωσης σε μία περιοχή ευρύτερης γεωπολιτικής σημασίας που θα της παρέχει τη δυνατότητα ασφάλειας της Μικράς Ασίας και άσκησης ελέγχου στη Μέση Ανατολή και σε χώρες της Δυτικής Ασίας. Αυτό επιβεβαιώνουν και οι Everts και Grabble (2005), οι οποίοι επισημαίνουν ότι η διεύρυνση συνόρων θα αυξήσει τα συμφέροντα της Ευρωπαϊκής κοινότητας και θα συμβάλει στην ανάπτυξη της εξωτερικής περιοχής της Ένωσης. Απαραίτητα, ωστόσο, προϋπόθεση για αυτήν την επίτευξη αποτελεί η παγίωση δομών των Ευρωπαϊκών θεσμών και κανόνων. Ειδικότερα, επιβάλλεται η Τουρκία να ενστερνιστεί και να υιοθετήσει τους πυλώνες της δημοκρατικής πολιτικής, τις αρχές λειτουργίας της ανοιχτής οικονομίας, να σεβαστεί τα δικαιώματα μειονοτικών πληθυσμιακών ομάδων και να επιλύσει ακανθώδη ζητήματα, όπως το Κουρδικό και το Κυπριακό, που έχουν τεθεί ως αποκλειστική παράμετρος για την ευόδωση των ενταξιακών διαπραγματεύσεων της Τουρκίας (Terzi, 2017).

Επιπλέον, μια ενδεχόμενη ένταξη της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα θα σηματοδοτήσει και τη διευκόλυνση των διαδικασιών για μεταφορά ενέργειας στην Ευρώπη, αναλογιζόμενοι το τεράστιο ενεργειακό πρόβλημα που τελευταία

αντιμετωπίζει. Είναι, άλλωστε, γνωστό το γεγονός ότι η Τουρκία αποτελεί χώρα διέλευσης αγωγού φυσικού αερίου από Ασιατικές χώρες και τη Ρωσία, πράγμα που την καθιστά σημαντικό ενεργειακό κόμβο σε περιοχή κρίσιμης γεωστρατηγικής σημασίας. Η παρουσία λοιπόν της Τουρκίας ως ενεργού μέλους της Ένωσης θα μπορούσε να συμβάλει στη παροχή άσκησης οικονομικού ελέγχου στη Μέση Ανατολή στα πλαίσια της υλοποίησης της ευρωπαϊκής ένταξης της, αναλογιζόμενοι την ύπαρξη μεγάλων ενεργειακών αποθεμάτων, καθώς και την άνοδο της Κίνας ως ισχυρής οικονομικής δύναμης, που ενδεχομένως να επιζητήσει υπογραφή συμφωνιών για συνεργασία στην εξόρυξη και στη συνεκμετάλλευση των κοιτασμάτων, ώστε να επωφεληθεί οικονομικά.

Ακόμη, η Τουρκία παρουσιάζει ιδιαίτερο πληθυσμιακό δυναμισμό με τους κατοίκους της, σύμφωνα με την επίσημη απογραφή του 2018, να ανέρχονται σε 80 εκατομμύρια. Ενδιαφέρον παρουσιάζει ότι η συντριπτική πλειοψηφία είναι νέοι ηλικίας 15 έως 35, στοιχείο που προσδίδει ιδιαίτερα χαρακτηριστικά ως προς τη διαθεσιμότητα του εργατικού της δυναμικού και την παραγωγικότητα της χώρας. Συγκεκριμένα, η Τουρκία διαθέτει ένα μεγάλο ποσοστό άρτια εκπαιδευμένου δυναμικού με υψηλό βαθμό εξειδίκευσης που μπορεί να συνεισφέρει στην Ευρώπη όσον αφορά την οικονομική ανάπτυξη, καθώς και την εξισορρόπηση του οικονομικού ανταγωνισμού με τις ΗΠΑ. Η ενδεχόμενη ένταξή της στην ευρωπαϊκή κοινότητα δύναται να συμβάλλει στην εξεύρεση επιχειρηματικών δράσεων και ευκαιριών για τόνωση της οικονομίας με αμοιβαία οφέλη. Επίσης, το πρόβλημα της γήρανσης του πληθυσμού της γηραιάς ηπείρου μπορεί να μετριάσει μέσω της διοχέτευσης και μεταφοράς νέου ηλικιακά εργατικού δυναμικού από πλευράς της Τουρκίας, στο οποίο η πρώτη μπορεί να επενδύσει μέσω της παροχής τεχνογνωσίας, επιχειρηματικών ιδεών ή και προγραμμάτων συνεργασίας για την επίτευξη της αποδοτικότητας.

Επιπροσθέτως, η είσοδος μιας χώρας με έντονο το ισλαμικό στοιχείο εντός των κόλπων της ευρωπαϊκής κοινότητας αποτελεί δυνητικά την αφορμή για τη δημιουργία σχέσεων αгаστής συνεργασίας με χώρες της μουσουλμανικής κοινότητας και θα αποστείλει ένα μήνυμα αποδοχής της διαφορετικότητας σε πολιτιστικό και θρησκευτικό επίπεδο σε πάση κατεύθυνση. Μια τέτοια κίνηση θα αποδεικνύει τις ευγενείς προθέσεις της να αγκαλιάσει λαούς διαφορετικών εθνοτήτων, στην προσπάθειά της να εδραιώσει συνθήκες οικονομικής ευμάρειας, κοινωνικής ευημερίας και αμοιβαίας πολιτισμικής αποδοχής, ώστε να απολαμβάνουν από κοινού

τα συμφέροντα ανεξαρτήτως του θρησκευτικού και φυλετικού υπόβαθρου του κάθε λαού.

Από την άλλη πλευρά, εκτός από τα οφέλη που θα μπορούσε να αποκομίσει η Ευρωπαϊκή Ένωση από την ένταξη της Τουρκίας σε αυτή, υπάρχει και μία σειρά ποικίλων επιπτώσεων αλλά μεγάλης σπουδαιότητας. Αρχικά, βασικό κριτήριο για την προσχώρηση μιας χώρας στην Ευρωπαϊκή κοινότητα είναι το γεωγραφικό, που σημαίνει ότι πρέπει να περικλείεται εντός των ορίων που καθορίζονται από την Ευρωπαϊκή ήπειρο. Εντούτοις, το μεγαλύτερο εδαφικό τμήμα της Τουρκίας ανήκει στην Ασία και μόνο το 3% της επικράτειας ανήκει στην Ευρώπη. Συνεπώς, αν και η γεωγραφική θέση της Τουρκίας αναφέρθηκε παραπάνω ως ένα δυνατό σημείο που συνηγορεί στην ενταξιακή της πορεία, στην προκειμένη περίπτωση ερμηνεύεται ως αδύνατο, ιδιαίτερα αν ληφθεί υπόψη ότι πρόκειται για μία χώρα που συνορεύει νοτιοανατολικά με χώρες όπως το Ιράν, το Αζερμπαϊτζάν, η Συρία και η Αρμενία που χαρακτηρίζονται από κοινωνικοπολιτική αστάθεια και αποτελούν πηγή αβεβαιότητας για Ευρωπαϊκές χώρες (Dageros, 2007).

Αποτελεί γεγονός ότι η Τουρκία αισθάνεται απομονωμένη εξαιτίας μίας ανατροφοδοτούμενης κατάστασης για τη οποία φέρει μερίδιο ευθύνης, χωρίς να υπάρχει προς το παρόν κάποια εμφανής διέξοδος. Στο εσωτερικό της χώρας ενυπάρχουν πολλαπλά δυσεπίλυτα προβλήματα, αρκετά εκ των οποίων προξενούνται από την ευμετάβλητη κατάσταση της τουρκικής οικονομίας. Όπως παρουσιάζεται αναλυτικά παρακάτω, η οικονομία της χώρας καθίσταται εξαιρετικά ευάλωτη σε κάθε εσωτερική και διεθνή μεταβολή και θεωρείται δύσκολο να επιτευχθεί μία μακροχρόνια δημοσιονομική πειθαρχία που κρίνεται απαραίτητη για την επίτευξη των οικονομικών κριτηρίων. Καθίσταται επιτακτική η ανάγκη για λήψη διαρθρωτικών μέτρων, ώστε η τουρκική οικονομία να ευθυγραμμιστεί με τα ευρωπαϊκά πρότυπα οικονομικών μεταρρυθμίσεων. Όσον αφορά την ακολουθούμενη νομισματική και συναλλαγματική πολιτική της Τουρκίας, αυτήν περιορίζεται από τις βραχείες προθεσμίες αποπληρωμής του εσωτερικού δημοσίου χρέους που προκύπτει από την υπέρμετρη προσφυγή στα ξένα νομίσματα (Uygun, 2016). Η μείωση της αξίας της τουρκικής λύρας αποτελεί απόδειξη της υπονόμευσης της ισχύος της τουρκικής οικονομίας, γεγονός που αποθαρρύνει τις επενδύσεις και κατά συνέπεια το μελλοντικό παραγωγικό δυναμικό.

Επίσης, απαραίτητη προϋπόθεση για την ευόδωση της ενταξιακής πορείας μιας υποψήφιας χώρας αποτελεί ο σεβασμός των δημοκρατικών θεσμών και η πιστή εφαρμογή τους, όπως ορίζονται από το νομικό πλαίσιο. Στην Τουρκία καταγράφεται, μεταξύ άλλων, οπισθοχώρηση ως προς το σεβασμό των αρχών του κράτους δικαίου και των θεμελιωδών ελευθεριών, ιδίως του δικαιώματος της ελευθερίας της έκφρασης και του συνεταιρίζεσθαι (Εκθεση προόδου Ευρωπαϊκής Επιτροπής, 2015). Το Κουρδικό ζήτημα, η παράνομη κατοχή εδαφών της Κύπρου, η θέση και ο ρόλος της γυναίκας, η άνιση μεταχείριση μειονοτικών πληθυσμών αποτελούν απτά παραδείγματα μη σεβασμού και καταπάτησης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Πέρα των ανωτέρω επιχειρημάτων, η Τουρκία επιβάλλεται να προχωρήσει σε θεσμοθέτηση νομοθετικού πλαισίου ικανού να εγγυηθεί την ουσιαστική προάσπιση των θεμελιωδών ελευθεριών, καθώς και να αποδεχτεί ότι οι εθνοτικές μειονότητες, όπως Έλληνες, Αρμένιοι και Κούρδοι, και οι θρησκευτικές, όπως Αλεβίτες και Χριστιανοί, δε μπορεί να διώκονται για τα δικαιώματά τους και πρέπει να τους αποδοθούν σε πλήρη βαθμό.

Αναφορικά με την Κύπρο, η Τουρκία κατέχει παράνομα το 37% της Μεγαλονήσου από το 1974 και οι θέσεις της εξακολουθούν να μη συμφωνούν ούτε με τα ψηφίσματα του ΟΗΕ ούτε με την πάγια θέση της Ευρωπαϊκής Ένωσης περί απόσυρσης των τουρκικών στρατιωτικών δυνάμεων από το βόρειο τμήμα της νήσου, με αποτέλεσμα να έχουν αρνητικό αντίκτυπο στις ευρωμεσογειακές εταιρικές σχέσεις. Η ακολούθηση από πλευράς της μιας πολιτικής κωλυσιεργίας, όσον αφορά την ειρηνική επίλυση της έντασης και τη μη αναγνώριση της Δημοκρατίας της Κύπρου, που πλέον αποτελεί κράτος-μέλος της ευρωπαϊκής κοινότητας, αποτελεί έκφανση μη ενστερνισμού του κοινοτικού κεκτημένου.

Επιπροσθέτως, η πολιτική εξουσία στην Τουρκία χαρακτηρίζεται από τη στενή συνεργασία της με τις στρατιωτικές δυνάμεις της χώρας, τις οποίες χρησιμοποιεί, ώστε να επεμβαίνει και να διαμορφώνει καίριες, τόσο για το εσωτερικό όσο και για το διεθνές αντίκτυπο της χώρας αποφάσεις. Παραμένει αναμφίβολο το αν θα καταφέρει η φιλομουσουλμανική κυβερνούσα εξουσία στην Τουρκία να προχωρήσει σε βαθιές και ριζοσπαστικές τομές στην πολιτική σκηνή της χώρας καθώς και στον τρόπο διακυβέρνησης, με γνώμονα να πληρούν τις προϋποθέσεις για επίτευξη των ενταξιακών διαπραγματεύσεων με την Ευρωπαϊκή κοινότητα, δίχως να θίξει τα δικαιώματα του στρατιωτικού κατεστημένου στην Τουρκία. Οι επεμβάσεις της

στρατιωτικής ηγεσίας στην καθεστηκυία τάξη καθιστά τους πολιτικούς της Τουρκίας ομήρους, με αποτέλεσμα την τακτική χειραγώγηση της εσωτερικής και εξωτερικής πολιτικής, μία κατάσταση που η Ευρωπαϊκή Ένωση δεν πρόκειται να ανεχθεί, καθώς δε συνάδει με τις αρχές του Κράτους Δικαίου και τα δημοκρατικά καθεστώτα, από τα οποία αποτελείται η Ευρωπαϊκή κοινότητα. Οι σχέσεις, βεβαίως, της Τουρκίας με την Ευρωπαϊκή Ένωση παραμένουν ρευστές, αφενός εξαιτίας της αργόσυρτης διαδικασίας φιλελευθεροποίησης της Τουρκικής κοινωνίας και αφετέρου λόγω των ανακόλουθων με τις δεσμεύσεις της κινήσεων να προχωρήσει στη νομοθετική αναθεώρηση και εκτελεστική εφαρμογή διατάξεων που θα της επιτρέψει να εκδημοκρατίσει το τουρκικό έθνος και κράτος. Αξίζει, παρόλα αυτά, να σημειωθεί η σθεναρή εναντίωση μεγάλου μέρους του τουρκικού πληθυσμού που χαρακτηρίζεται για τις ακραίες εθνικιστικές απόψεις του να μη συμβαδίσει με την πορεία εξευρωπαϊσμού της χώρας, καθώς θεωρεί πως με αυτόν τον τρόπο θα αλλοιωθεί ο ισλαμικός χαρακτήρας της χώρας.

Επισημαίνεται, ακόμη, ότι το Ευρωπαϊκό οικοδόμημα οφείλει τη διαμόρφωση των βασικών αρχών λειτουργίας του στις αξίες και στα πρότυπα του Χριστιανισμού. Η συντριπτική πλειοψηφία των Ευρωπαίων πολιτών ασπάζεται τη χριστιανική πίστη, η οποία έχει καταφέρει να μετουσιωθεί ως βασικός πυλώνας των δημοκρατικών ελευθεριών, του φιλελεύθερου πολιτικού συστήματος και των ιδεωδών των κοινωνιών. Αντίθετα, η Τουρκία αποτελεί ένα κράτος με συντριπτική μουσουλμανική πλειοψηφία, με τους πολίτες της να χαρακτηρίζονται για την πάγια άρνηση και αντίθεσή τους να προσαρμοστούν με ευρωπαϊκές πεποιθήσεις αμοιβαίας στήριξης και συνεργασίας που πρεσβεύουν οι χριστιανικές δοξασίες, καθιστώντας ακόμη δυσκολότερη την πορεία της για τον εξευρωπαϊσμό της χωρίς διενέξεις.

Ιδιαίτερα κρίσιμη παράμετρος που εναντιώνεται στην ενταξιακή πορεία της Τουρκίας αποτελεί η επιφυλακτική στάση των πολιτών της Ευρωπαϊκής Ένωσης, γεγονός που καταδεικνύει την αναποφασιστικότητα της Ευρωπαϊκής Κοινότητας να την δεχτεί στους κόλπους της, όπως καταδεικνύει δημοσκόπηση της εφημερίδας Bild που διενεργήθηκε για λογαριασμό του Ευρωπαϊκού Λαϊκού Κόμματος (ΕΛΚ) το Δεκέμβριο του 2019. Η τουρκική ηγεσία διαμέσου τεχνασμάτων κατορθώνει να αποκομίζει μεγάλα πολιτικά, οικονομικά και στρατιωτικά οφέλη από τις ΗΠΑ ενώ προβαίνει σε συνεχείς παραβιάσεις του διεθνούς δικαίου. Βασική επιδίωξη της αποτελεί η αναγόρευση της ως εγγυήτριας περιφερειακής δύναμης στην ευρύτερη

περιοχή της Ανατολικής Μεσογείου, τη Μέση Ανατολή, τα Βαλκάνια και τον Καύκασο, προσπαθώντας να υποβαθμίσει το κύρος και την εμβέλεια γειτονικών της χωρών, μεταξύ των οποίων και η Ελλάδα. Παρά την έκταση και τον πληθυσμό της Τουρκίας, η στρατιωτική ισχύς της και η γεωπολιτική της θέση μεταξύ των Βαλκανίων, της Ανατολικής Ευρώπης και της Μέσης Ανατολής την καθιστούν μετά και τον πόλεμο του Κόλπου πόλο ασφαλείας καθοριστικής σημασίας για την ευρύτερη περιοχή (Sayarı, 1992). Ωστόσο, ενδεχόμενη προσχώρηση της στην Ευρωπαϊκή οικογένεια θα σηματοδοτήσει τη δυνατότητα μετανάστευσης εκατομμυρίων Τούρκων πολιτών σε παραγωγικά, οικονομικά και βιομηχανικά ανεπτυγμένες χώρες της Κεντρικής Ευρώπης, ενεργεία η οποία θα επηρεάσει την πολιτισμική ομοιογένεια, την κοινωνική δομή, το φιλελεύθερο Ευρωπαϊκό τρόπο ζωής και σκέψης, θα διακυβεύσει την ενότητα, ενώ μπορεί να επέλθει και εκφυλισμός της Ευρωπαϊκής Ένωσης (Cameron, 2004). Η Ευρώπη παρουσιάζεται έντονα προβληματισμένη σχετικά με τις δυνατότητες του κοινοτικού συνόλου να ενσωματώσει μία χώρα 80 εκατομμυρίων κατοίκων με ισλαμικό θρησκευτικό και πολιτιστικό υπόβαθρο. Ανασχετικός παράγοντας καθίσταται η ύπαρξη και ενεργητική παρουσία στην Ευρώπη μιας δυναμικής κοινότητας Αρμενίων, το κύριο αίτημα περί αναγνώρισης της γενοκτονίας το 1915 από την Τουρκία δεν περνά αδιάφορο μεταξύ των μελών της κοινότητας (Barysch, 2007).

Ακόμη, παρά την Ευρωπαϊκή οικονομική στήριξη της Άγκυρας για τη διαχείριση του προσφυγικού ζητήματος από εμπόλεμες ασιατικές χώρες, η Τουρκία όχι μόνο δεν αναχαιτίζει στον προβλεπόμενο βαθμό τα αλληπάλληλα κύματα μεταναστών που διέρχονται, αλλά και ενθαρρύνει τη δραστηριοποίηση δουλεμπόρων που επωφελούνται της υφιστάμενης κατάστασης προκειμένου να τους μεταφέρουν με πενιχρά σωστικά μέσα στην Ευρώπη, χρησιμοποιώντας ως αποκλειστική δίοδο τα θαλάσσια σύνορα της με την Ελλάδα. Η ροή παράνομων μεταναστών προς την Ευρώπη η οποία κορυφώθηκε την τελευταία δεκαετία και συνεχίζεται ως και σήμερα με αμείωτους ρυθμούς λόγω των αποσταθεροποιητικών τάσεων που παρατηρούνται στη Μέση Ανατολή και της ασυνέπειας της Τουρκίας να ανταποκριθεί στις δεσμεύσεις της, θεωρείται ως σύγχρονος κίνδυνος ασφάλειας για την Ευρώπη. Η μετακίνηση αυτών των ατόμων από τον τόπο προέλευσης τους σε αναζήτηση καλύτερων συνθηκών εργασίας, πολιτικών δικαιωμάτων και ατομικών ελευθεριών απέκτησε χαρακτηριστικά κινδύνου λόγω της παρατηρούμενης εκμετάλλευσης

αριθμού ατόμων από διεθνή εγκληματικά δίκτυα μέσω της εμπορίας ή υπόσχεσης περί μετάβασης αυτών σε χώρες της Δύσης έναντι υψηλού οικονομικού ανταλλάγματος (Eris, 2009). Η σταδιακή μεταβολή των στρατηγικών στοχεύσεων της Τουρκίας σε συνδυασμό με τη γεωγραφική της θέση που την καθιστά ζώνη διέλευσης για σημαντικό αριθμό ατόμων που επιδιώκουν να μεταβούν από χώρες της Ασίας στην Ευρώπη για αναζήτηση παροχής ασύλου της επιτρέπουν τη διάχυση τους στην Ευρωπαϊκή ήπειρο, ενθαρρύνοντας κατ' αυτό τον τρόπο το διεθνές έγκλημα (Σέρμπος, 2008).

Επιβάλλεται να ληφθεί σοβαρά υπόψη το γεγονός ότι η Τουρκία λόγω του μεγάλου πληθυσμιακού της δυναμικού θα λάβει τον αντίστοιχο αριθμό αντιπροσώπων της στο Ευρωπαϊκό κοινοβούλιο, ενέργεια που θα μπορεί να επηρεάσει την έκβαση αρκετά σημαντικών ζητημάτων. Ακόμα, η ενδεχόμενη ένταξη θα της επιτρέψει την παροχή οικονομικών πακέτων στήριξης και δυνατότητα ένταξης της σε προγράμματα αναμόρφωσης και εξωραϊσμού των κοινωνικών της δομών.

Επιπλέον, η δημιουργία σχέσεων καλής γειτονίας και η απόρριψη της χρήσης βίας ή της απειλής τους αποτελούν βασικές προϋποθέσεις για την Ευρωπαϊκή προοπτική της Τουρκίας. Το ευρωπαϊκό κοινοβούλιο, με πρόσφατο ψήφισμα του (Οκτώβριος 2018), καλεί την Τουρκική κυβέρνηση να συνεργαστεί πλήρως με την Ελληνική στα πλαίσια προσπαθειών για τη θεμελίωση σχέσεων καλής γειτονίας μεταξύ των δύο χωρών, υπό το πρίσμα της αρχής του σεβασμού του διεθνούς δικαίου και των Συνθηκών, συμβάλλοντας έτσι στην ενίσχυση της σταθερότητας και της ασφάλειας σε ολόκληρη την ήπειρο. Οι συνεχείς παραβιάσεις του εναέριου χώρου και των θαλάσσιων συνόρων από Τουρκικής πλευράς, η αμφισβήτηση της εγκυρότητας διεθνών συνθηκών και η άρνηση της Τουρκίας για διεξαγωγή ουσιαστικού πολιτικού διαλόγου με την Ευρωπαϊκή Ένωση για τα ευαίσθητα θέματα εδαφικών διαφορών στο Αιγαίο, αποτυπώνουν την ασυμβατότητα της γείτονας χώρας για τη βελτίωση των διμερών σχέσεων.

Σύμφωνα με τη SWOT ανάλυση, από την οποία επισημαίνονται τα δυνατά, αδύναμα στοιχεία της Τουρκίας, αλλά και οι ευκαιρίες και οι κίνδυνοι από την προσχώρηση της στην Ευρωπαϊκή κοινότητα, προκύπτει πως η πορεία της προς την ένταξη καθίσταται ανέφικτη. Αν και αποδεδειγμένα αποτελεί μία χώρα με αναπτυσσόμενη οικονομία, ισχυρό και εξειδικευμένο εργατικό δυναμικό, αυξανόμενη βιομηχανική παραγωγή και κομβική γεωγραφική θέση, εντούτοις, ενυπάρχουν δισεπίλυτα

προβλήματα, που όσο κι αν μετριαστούν, θεωρείται δύσκολο να μεταβάλλουν ριζικά την κατάσταση για να καταστεί ενεργό μέλος, παρά τις σημαντικές μεταρρυθμίσεις που συντελέστηκαν από πλευράς της. Η συγκεκριμένη ανάλυση καταδεικνύει πως η αδυναμία του θεσμικού πλαισίου και των Αρχών της χώρας να εγγυηθούν την κατοχύρωση θεμελιακών δικαιωμάτων του ατόμου (δικαίωμα στη ζωή, σεβασμός της προσωπικότητας, απαγόρευσης κακομεταχείρισης), του εργαζομένου (εργατικά και συνδικαλιστικά δικαιώματα) και του πολίτη (ελευθεροτυπία, δικαίωμα συνέρχεσθαι και συνετερίζεσθαι), η μη ανταπόκριση σε διαρθρωτικές αλλαγές σε πολλούς τομείς της πολιτείας αποδείχθηκαν οι κυριότεροι λόγοι μη προώθησης της υποψηφιότητας της, με αποτέλεσμα τη διακοπή των διαπραγματεύσεων ένταξης το 2016, συμπεριλαμβανομένων των συνεχών παραβιάσεων, της προκλητικής της στάσης και αδιαφορίας για το προσφυγικό ζήτημα και τον μη σεβασμό των διατάξεων των διεθνών συνθηκών.

5.2 Η στάση των Τούρκων πολιτών και των Ευρωπαϊκών χωρών

Η λήψη απόφασης περί αποδοχής του αιτήματος της Τουρκικής Δημοκρατίας να καταστεί υποψήφιο μέλος προς προσχώρηση στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα υπήρξε συνέπεια της πεποίθησης περί δυνατότητας ενσωμάτωσης ενός κράτους που υφίσταται μία σταδιακή πορεία εκδημοκρατισμού των πολιτικών και κοινωνικών δομών, της πορείας της οικονομίας, της κατοχύρωσης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και επαύξησης των θεσμών και των υπηρεσιών, που την καθιστούν κράτος δικαίου. Βέβαια, η πορεία των διαπραγματεύσεων με την Ευρωπαϊκή Ένωση αποδείχτηκε αμφισβητήσιμη από τα κράτη-μέλη της Ένωσης, ως αποτέλεσμα της γενικότερης αρνητικής στάσης των ευρωπαίων πολιτών, που τηρούν μία επιφυλακτικότητα στην προσπάθεια περί ευρωπαϊκής προοπτικής της Τουρκίας εδώ και αρκετά χρόνια. Απτή επιβεβαίωση της προαναφερθείσας θέσης αποτελούν οι συνεχείς συστάσεις της Ευρώπης προς την Τουρκία για την πιστή τήρηση των προαπαιτούμενων, ώστε να υλοποιηθεί η ένταξή της.

Όσον αφορά την τουρκική κοινή γνώμη, είναι γνωστό ότι οι αρχικές προσπάθειες των αρχών της πολιτικής εξουσίας για την έναρξη των συζητήσεων στο ενδεχόμενο της προσχώρησής της στην ευρωπαϊκή κοινότητα, ελάχιστα απέσπασαν το ενδιαφέρον

των πολιτών της, ενώ τα ειδησεογραφικά μέσα δεν απέδωσαν τη δημοσιότητα που επιβαλλόταν στις διαδραματιζόμενες επί του θέματος εξελίξεις. Αξίζει, ωστόσο, να αναφερθεί πως όταν τέθηκαν τα κριτήρια της Κοπεγχάγης, τα μέσα ενημέρωσης επιχειρούσαν να δημοσιοποιήσουν το ζήτημα της ένταξης και να ασκήσουν πίεση στην τότε τουρκική κυβέρνηση να προβεί στις αναγκαίες μεταρρυθμίσεις, ώστε να ανταποκριθεί στα προαπαιτούμενα. Σύμφωνα με τον Taylor (2008), η θετική στάση για την ένταξη στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα άρχισε να τροποποιείται μετά το 2004. Συγκεκριμένα, διεξαχθείσα δημοσκόπηση στη μεγαλύτερή της πληθυσμιακά πόλη, την Κωνσταντινούπολη, αποτυπώνει τη δυσαρέσκεια των Τούρκων πολιτών απέναντι στη στάση της Κοινότητας. Αν και το ποσοστό που τάσσόταν υπέρ της προσχώρησης της χώρας στην Ένωση ανερχόταν σε 75% το 2004, εντούτοις, μειώθηκε στο 50,6% το 2007 (Taylor, 2009). Η ίδια εικόνα αποτυπώνεται και στα ευρήματα της πρόσφατης σφυγμομέτρησης της τουρκικής εταιρείας Metropoll για λογαριασμό του αμερικανικού Ινστιτούτου CAP (Center for American Progress) τον Οκτώβριο του περασμένου έτους, σύμφωνα με την οποία οι Τούρκοι στρέφουν στην πλάτη στην Ευρωπαϊκή Ένωση, με το 50% των ερωτώμενων να τάσσεται υπέρ στο να καταστεί η Τουρκία μέρος της Κοινότητας και το 49% κατά.

Επισημαίνεται ότι η δυσφορία των Τούρκων πολιτών για την Ευρωπαϊκή Ένωση οφείλεται στο γεγονός οι μεγαλύτερες και εγγυήτριες δυνάμεις της αντιμετωπίζουν με ιδιαίτερο σκεπτικισμό το ενδεχόμενο της τουρκικής προσχώρησης, τονίζοντας την ανάγκη υλοποίησης των μεταρρυθμίσεων προς αυτήν την κατεύθυνση.

Ειδικότερα, η στάση της Γαλλίας ήταν εξ αρχής αρνητική. Υπήρξε μάλιστα ξεκάθαρη η τοποθέτηση του τότε Γάλλου Προέδρου Giscard d'Estaing πως ενδεχόμενη είσοδος της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα «θα σημάνει αυτόματα το τέλος της Ευρώπης» (Martin, 2003). Δυσμενής ήταν και η στάση της τότε γαλλικής ηγεσίας, η οποία εξέφρασε τον έντονο προβληματισμό της σχετικά με τις δυνατότητες του ευρωπαϊκού κοινωνικού συνόλου να ενσωματώσει μία χώρα 80 εκατομμυρίων κατοίκων με ισχυρό ισλαμικό και θρησκευτικό υπόβαθρο (Barysch, 2007). Η μη συναινετική στάση της Γαλλίας κορυφώθηκε στο Ευρωπαϊκό Συμβούλιο του Ελσίνκι, στο οποίο η κυβέρνηση Σαρκοζί, συντάχθηκε υπέρ της αυστριακής για το θέμα άποψης, περί διεξαγωγής δημοψηφίσματος, εκμηδενίζοντας ουσιαστικά τις πιθανότητες εισόδου της χώρας στην Ένωση (Redmond, 2006). Ανάλογη στάση ακολουθείται και από τη σημερινή πολιτική ηγεσία της χώρας, που διαμηνύει πως η

Τουρκία δε μπορεί να ξεκινήσει τις ενταξιακές διαπραγματεύσεις στο εγγύς μέλλον, εφόσον δεν έχει αντιληφθεί την ανάγκη ριζικών αλλαγών στο εσωτερικό της, την εξομάλυνση των σχέσεων της με γειτονικά της ευρωπαϊκά κράτη και την ορθή διαχείριση των κοινοτικών κονδυλίων για τον περιορισμό των μεταναστευτικών ροών. Μάλιστα, η κυβέρνηση Μακρόν τάσσεται θετικά στη διακοπή των ενταξιακών διαπραγματεύσεων με την Τουρκία ως αποτέλεσμα της προκλητικής της στάσης, καταδικάζοντας τις παράνομες ενέργειες εξόρυξης υδρογονανθράκων ανοικτά της Κύπρου, ενώ, παράλληλα, με την αποστολή ναυτικών δυνάμεων στη νήσο τον περασμένο Ιανουάριο, εκφράζει έμπρακτα τη σθεναρή στήριξη της Γαλλίας προς τη Κύπρο απέναντι στις τουρκικές ενέργειες που παραβιάζουν το διεθνές δίκαιο, το δίκαιο της θάλασσας και τα κυριαρχικά δικαιώματα της Κυπριακής Δημοκρατίας στην ΑΟΖ της.

Επίσης, από τη γερμανική πλευρά το ζήτημα της πορείας των ενταξιακών διαπραγματεύσεων της Τουρκίας αποτέλεσε θέμα που κάλυπτε την εξωτερική και εσωτερική πτυχή της γερμανικής πολιτικής. Η παρουσία δύο εκατομμυρίων τουρκικής καταγωγής πολιτών στη γερμανική επικράτεια είχε αναγκάσει το σοσιαλδημοκρατικό κόμμα να υιοθετήσει μία πολυπολιτισμική προσέγγιση της κοινωνίας, τονίζοντας την ανάγκη τόσο οι τουρκικής καταγωγής Ευρωπαίοι πολίτες, όσο και της χώρας από την οποία προέρχονται να αποτελέσουν αναπόσπαστο κομμάτι της Ευρώπης (MacLaren, 2003). Η επίσημη στάση της χώρας με την ανάληψη της καγκελαρίας από το χριστιανοδημοκρατικό κόμμα της Μέρκελ διαφοροποιήθηκε, αν και υποστήριζε εξ αρχής την ευκαιρία δημιουργίας μίας προνομιακής σχέσης με την Τουρκία. Εντούτοις, καθιστά σαφές ότι η τουρκική πορεία προς την πλήρη ευρωπαϊκή της ενσωμάτωση χαρακτηρίζεται ως μη ρεαλιστική. Ως επακόλουθο της κλιμακούμενης τουρκικής προκλητικότητας των τελευταίων ετών, με την παραβίαση των ευρωπαϊκών συνόρων, τη διάνοιξη των παράνομων γεωτρήσεων ανοικτά της Κυπριακής ΑΟΖ και της επιθετικής ενέργειας στα βορειοανατολικά της Συρίας, η ομοσπονδιακή γερμανική κυβέρνηση τηρεί σκληρή στάση, ενώ το Νοέμβριο του 2019 εξήγγειλε ότι δεν θα εκδώσει νέες άδειες εξαγωγής για το σύνολο του στρατιωτικού εξοπλισμού που θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί από την Τουρκία στην Συρία. Αξίζει να σημειωθεί ότι, σύμφωνα με δημοσκόπηση της Bild τον Αύγουστο του 2019, η συντριπτική πλειοψηφία των

Γερμανών, συγκεκριμένα το 86%, τάσσονται υπέρ της διακοπής των ενταξιακών διαπραγματεύσεων με την Τουρκία.

Όσον αφορά την περίπτωση της Αυστρίας, η στάση της χαρακτηρίζεται από τη σταθερότητα για τη μη ευρωπαϊκή προοπτική της Τουρκίας. Όπως επισημαίνει ο Bagysch (2007), η πάγια θέση περί ανάσχεσης της πορείας της υπό εξέταση χώρας οφείλεται στις περιορισμένες διπλωματικές επαφές, τη μη σύναψη συμφωνιών σε οικονομικό και πολιτικό επίπεδο, καθώς και τις θλιβερές ιστορικές μνήμες από τις πολιορκίες της Βιέννης από οθωμανικές στρατιωτικές δυνάμεις, που επέφεραν τεράστιες ανθρώπινες απώλειες και υλικές ζημιές. Οι αυστριακές κυβερνήσεις, μάλιστα, εμμένουν στο δικαίωμά τους να διενεργούν δημοψηφίσματα που αφορούν την ενταξιακή πορεία της Τουρκίας, εκφράζοντας τη σθεναρή αρνητική στάση του αυστριακού λαού.

Επιπλέον, η απαλλαγή από εθνικιστικά αισθήματα, η ανάγκη για ριζικές αλλαγές στον πολιτικό και κοινωνικό τομέα και η προώθηση του κράτους δικαίου αποτελούν απαραίτητες προϋποθέσεις για τις κυβερνήσεις σκανδιναβικών χωρών, ώστε να στηρίξουν την ευρωπαϊκή υποψηφιότητα της Τουρκίας.

Ακόμη, νοτιοευρωπαϊκές χώρες, όπως η Ιταλία, η Ισπανία και η Πορτογαλία, αν και αρχικά διατηρούσαν μία θετική στάση απέναντι στο εν λόγω ζήτημα, πιστεύοντας πως η τουρκική προσχώρηση θα συνέβαλε στον καταμερισμό του πολιτικού βάρους κρίσιμων θεμάτων που άπτονται της ευρύτερης περιοχής της Μεσογείου, η άρνηση της Τουρκίας να εφαρμόσει τα καθορισθέντα για την ένταξη προαπαιτούμενα, η χρήση της στρατιωτικής ισχύος της στη Συρία, η προώθηση προσφυγικών ροών στην Ευρώπη μέσω των θαλάσσιων συνόρων παρά τη λήψη ανάλογων κονδυλίων από την Ένωση και η παράνομη δραστηριοποίηση το τελευταίο διάστημα στην ανατολική Μεσόγειο αποτελούν ζητήματα καθοριστικής σημασίας, που δυσχεραίνουν τις προσπάθειες ανοικοδόμησης σχέσεων αμοιβαίας εμπιστοσύνης.

Όσον αφορά την Ελλάδα, οι σχέσεις της με την Τουρκία χαρακτηρίζονται από εναλλασσόμενες περιόδους αμοιβαίας εχθρότητας και συμφιλίωσης. Παρόλα αυτά, η ελληνική θέση για την ένταξη της Τουρκίας είχε αλλάξει σημαντικά τα τελευταία χρόνια, στην οποία έχουν συντελέσει και οι πιέσεις που της ασκήθηκαν από την Ευρωπαϊκή Ένωση και τις ΗΠΑ. Θεώρησε μάλιστα πως η προσχώρηση της γείτονος στην Ένωση θα διευκόλυνε την επίλυση του Κυπριακού ζητήματος. Βέβαια, η

απαράδεκτη δράση της Τουρκίας στο Αιγαίο με τις καθημερινές παραβιάσεις του εναέριου και νησιωτικού χώρου, η επαύξηση της εισροής προσφύγων στην ελληνική επικράτεια, που αποτελεί και την πύλη προς την Ευρώπη, η αμφισβήτηση τμημάτων της ελληνικής υφαλοκρηπίδας, με αποκορύφωμα τον προγραμματισμό για την αποστολή γεοτρυπάνων σε τμήμα της ελληνικής ΑΟΖ νοτιοανατολικά της Κρήτης για έρευνα ύπαρξης ενεργειακών κοιτασμάτων, οδήγησαν στη σκλήρυνση της στάσης της ελληνικής πλευράς απέναντί της. Αρνητική, επίσης, είναι και η ελληνική κοινή γνώμη, η οποία επηρεασμένη από τις τελευταίες εξελίξεις, τάσσεται κατά της ένταξης της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα, με το 67% των ερωτηθέντων να δηλώνει πως δεν πρέπει να προσχωρήσει σε αυτήν, όπως αποτυπώνεται σε πρόσφατη δημοσκόπηση της Public Issue τον Απρίλιο του 2018.

Η Ελλάδα είναι αυστηρά προσηλωμένη στην αρχή της ειρηνικής επίλυσης των διαφορών επί τη βάση του διεθνούς δικαίου. Καθίσταται συνεπής και ειλικρινής υποστηρικτής της ενταξιακής πορείας της Τουρκίας, διότι θεωρεί ότι η Ευρωπαϊκή Ένωση είναι καταλύτης για την περιφερειακή σταθερότητα και ανάπτυξη. Πιστεύει ότι η προσχώρησή της, αφού εκπληρωθούν οι αναγκαίες προϋποθέσεις που της τέθηκαν από την ευρωπαϊκή Κοινότητα, θα είναι επωφελής για την ίδια, την Ευρώπη και την ευρύτερη περιοχή. Βέβαια, θεμελιώδες κριτήριο αποτελεί ο σεβασμός της αρχής της καλής γειτονίας και των διατάξεων του διεθνούς δικαίου, που καθίστανται βασικοί πυλώνες στη διαδικασία της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσής της, στα πλαίσια της οποίας οφείλει να καταβάλλει κάθε δυνατή προσπάθεια για την εμπέδωση και θεμελίωσή της. Όσο η Τουρκία προβαίνει σε προκλητικές ενέργειες που αντίκεινται σε διεθνείς συμφωνίες τόσο η στάση της ελληνικής ηγεσίας θα σκληραίνει και η πορεία προς την ευρωπαϊκή της ένταξη θα γίνεται δυσκολότερη.

Κεφάλαιο 6

Συμπεράσματα

Στο πλαίσιο των ενταξιακών διαπραγματεύσεων, το Συμβούλιο Γενικών Υποθέσεων, τον Ιούνιο 2018, κατέληξε στο συμπέρασμα ότι η Τουρκία έχει απομακρυνθεί από την Ευρωπαϊκή Ένωση. Συνεπώς, οι διαπραγματεύσεις προσχώρησης έχουν ουσιαστικά σταματήσει και δεν προβλέπονται περαιτέρω εργασίες για τον εκσυγχρονισμό της τελωνειακής ένωσης Ε.Ε.-Τουρκίας. Οι μεταρρυθμίσεις και οι εξελίξεις στην Τουρκία εξακολουθούν να είναι υπό παρακολούθηση από τους φορείς που έχουν συσταθεί βάσει της συμφωνίας σύνδεσης (Association Agreement).

Η Τουρκία είναι ο πέμπτος μεγαλύτερος εμπορικός εταίρος της Ε.Ε., ενώ η Ε.Ε. αποτελεί τον μεγαλύτερο εμπορικό εταίρο της Τουρκίας. Δύο από τα πέντε εμπορεύματα που διακινούνται στην Τουρκία προέρχονται από η εξάγονται προς την Ε.Ε. και το 70% των άμεσων ξένων επενδύσεων στην Τουρκία προέρχεται από την Ε.Ε., ενώ οι διμερείς προσπάθειες βελτίωσης της συνεργασίας στο κομμάτι των μεταφορών συνεχίζονται. Οι διαπραγματεύσεις για μια συνολική συμφωνία αεροπορικών μεταφορών Ε.Ε.-Τουρκίας συνεχίστηκαν κατά τη διάρκεια της περιόδου 2018 - 2019.

Στον τομέα των αδειών παραμονής (visa), της μετανάστευσης και του ασύλου, η εφαρμογή της συμφωνίας Ε.Ε.-Τουρκίας του Μαρτίου 2016 συνέχισε να παράγει αποτελέσματα για τη μείωση των παράνομων και επικίνδυνων διαβάσεων και τη διάσωση ανθρώπων στο χώρο του Αιγαίου. Η Τουρκία διατήρησε σημαντικές προσπάθειές για την παροχή ανθρωπιστικής βοήθειας και υποστήριξης σε περισσότερους από 3,6 εκατομμύρια εγγεγραμμένους πρόσφυγες από τη Συρία και 370.000 εγγεγραμμένους πρόσφυγες από άλλες χώρες. Επιπλέον, η Ε.Ε. και η Τουρκία ξεκίνησαν διαπραγματεύσεις για διεθνή συμφωνία για την ανταλλαγή προσωπικών δεδομένων μεταξύ της Europol και των τουρκικών αρχών που είναι αρμόδιες για καταπολέμηση σοβαρών εγκλημάτων και τρομοκρατίας.

Ακόμη, η Τουρκία και η Ε.Ε. συνέχισαν την περαιτέρω γόνιμη συνεργασία στο πλαίσιο του Μηχανισμού για τους Πρόσφυγες στην Τουρκία, που διαχειρίζεται συνολικά 6 δισ. Ευρώ, εκ των οποίων 3 δισ. ευρώ για το 2016-2017 έχουν ανατεθεί

πλήρως, ενώ έχουν εκταμιευθεί περισσότερα από 2 δισ. ευρώ, με το υπόλοιπο ποσό να εκταμιεύεται έως τα μέσα του 2021. Η χρηματοδότηση θα συνεχίσει να στηρίζει έργα που εστιάζονται στην ανθρωπιστική βοήθεια, την εκπαίδευση, τη διαχείριση της μετανάστευσης, την υγεία, τις δημοτικές υποδομές και την κοινωνικοοικονομική στήριξη.

Επιπροσθέτως, όσον αφορά τις διμερείς σχέσεις χρηματοδότησης, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή ενέκρινε τον Αύγουστο του 2018 το αναθεωρημένο ενδεικτικό έγγραφο στρατηγικής της Τουρκίας, ενισχύοντας της χρηματοδότησή της στους θεμελιώδεις πυλώνες της στρατηγικής διεύρυνσης του Τουρκικού κράτους. Επιπλέον, λόγω της χαμηλής ικανότητας απορρόφησης και της μειωμένης απόδοσης των μεταρρυθμίσεων, η αναθεώρηση αυτή συνεπάγεται σημαντική περικοπή του προϋπολογισμού της Προενταξιακής Βοήθειας, η οποία μειώθηκε κατά 759 εκατ. ευρώ για την περίοδο 2018-2020, με την συνολική κατανομή για το έτος 2018 να ανέρχεται σε 387 εκατ. ευρώ. Το πρόγραμμα αυτό απαρτίζεται από ετήσια συνεισφορά ύψους 110,8 εκατ. ευρώ που προορίζεται για τη στήριξη δραστηριοτήτων για τα θεμελιώδη δικαιώματα, τη χρηματοδότηση της συμμετοχής της Τουρκίας σε προγράμματα και οργανισμούς της Ε.Ε., προκειμένου να ενισχυθούν οι διαπροσωπικές επαφές μεταξύ της Τουρκίας και της Ε.Ε. Επιπλέον, χορηγήθηκε από την Ε.Ε. κονδύλιο ύψους 145 εκατ. ευρώ για προγράμματα δράσης που στοχεύουν στο περιβάλλον και την κλιματική αλλαγή, την εκπαίδευση, την απασχόληση και τις κοινωνικές πολιτικές, την ανταγωνιστικότητα, την καινοτομία και τις μεταφορές. Τέλος, 131 εκατ. ευρώ διατέθηκαν στο πρόγραμμα γεωργίας και αγροτικής ανάπτυξης.

Σύμφωνα με έκθεση της Ε.Ε., η λειτουργία της τουρκικής οικονομίας έχει σημειώσει πρόοδο, αλλά η σοβαρή ύφεση συνεχίστηκε δημιουργώντας ανησυχίες για τη λειτουργία της οικονομίας της εγχώριας αγοράς. Η έντονη επιδείνωση των συνθηκών εξωτερικής χρηματοδότησης εξέθεσε τα τρωτά σημεία που έχουν δημιουργηθεί με την πάροδο των ετών, ενώ παράλληλα οι τουρκικές αρχές έλαβαν μια σειρά πολιτικών δράσεων που επηρέασαν αρνητικά τη λειτουργία των αγορών, ιδίως στη διαμόρφωση των τιμών και την εισαγωγή περιορισμών στην ελεύθερη χρήση ξένου νομίσματος. Οι υφιστάμενες ανησυχίες σχετικά με την ανεξαρτησία των βασικών οικονομικών θεσμών, συμπεριλαμβανομένης της ανεξαρτησίας του προσωπικού τους,

έχουν εμβαθυνθεί, ιδίως μετά τη μετάβαση στο προεδρικό σύστημα στο οποίο οι έλεγχοι και οι ισορροπίες έχουν διαβρωθεί.

Επίσης, το έλλειμμα των τρεχουσών συναλλαγών έφθασε στο ανώτατο σημείο του κατά το πρώτο εξάμηνο του 2018 με αποτέλεσμα την αποδυνάμωση της οικονομίας, την πτώση της τουρκικής λίρας και την άνοδο του πληθωρισμού. Τα φορολογικά και κανονιστικά μέτρα τόνωσαν την οικονομία, όταν ήταν σε ανοδική πορεία, ενώ αντίθετα τα μέτρα που έλαβαν οι οικονομικές και κυβερνητικές αρχές για την εκτόνωση των οικονομικών ανισορροπιών που ακολούθησαν, οδήγησαν στη μείωση της ικανότητας λειτουργίας της εγχώριας οικονομίας.

Επιπρόσθετα, φαίνεται ότι η Τουρκία έχει σημειώσει κάποια πρόοδο και έχει ένα καλό επίπεδο προετοιμασίας αναφορικά με την αντιμετώπιση της ανταγωνιστικής πίεσης και των δυνάμεων της αγοράς της Ε.Ε., με βελτιώσεις στον ενεργειακό τομέα και ορισμένες θετικές εξελίξεις στις δαπάνες για Ε & Α, εκπαίδευση και επενδύσεις. Ωστόσο, υπάρχουν σημαντικές αδυναμίες όσον αφορά την ποιότητα της εκπαίδευσης και την ισότητα των φύλων στην εκπαίδευση, καθώς και το επίπεδο της καινοτομίας, του ενεργειακού τομέα και της υποδομής.

Επιπλέον, καμία πρόοδος δεν έχει σημειωθεί στην εξομάλυνση των διμερών σχέσεων με την Κυπριακή Δημοκρατία με τις εντάσεις στην περιοχή γύρω ακτές της Κύπρου, λόγω της έρευνας ύπαρξης και εξόρυξης υδρογονανθράκων, αυξήθηκαν λόγω των ενεργειών και των δηλώσεων της Τουρκίας που αμφισβητούν το δικαίωμα της Κυπριακής Δημοκρατίας να εκμεταλλευτεί τους πόρους των υδρογονανθράκων που υπάρχουν στην Κυπριακή Αποκλειστική Οικονομική Ζώνη. Επιπλέον, η Τουρκία συνέχισε να ασκεί βέτο στις αιτήσεις της Κυπριακής Δημοκρατίας να συμμετάσχει σε διάφορους διεθνείς οργανισμούς, συμπεριλαμβανομένου του Οργανισμού Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης (ΟΟΣΑ). Τέλος, σημειώθηκε μέτρια πρόοδος στην ανάπτυξη των διμερών σχέσεων με τις άλλες χώρες και τα γειτονικά κράτη μέλη της Ε.Ε. Παρά τη συνέχιση της συνεργασίας με την Ελλάδα που αφορά το μεταναστευτικό, υπήρξαν ορισμένες εντάσεις στο Αιγαίο και στην Ανατολική Μεσόγειο που δεν υποβάθμισαν τις σχέσεις καλής γειτνίασης και υπονόμισαν την περιφερειακή σταθερότητα και ασφάλεια (τονίζεται ότι οι σχέσεις καλής γειτνίασης αποτελούν ουσιαστικό μέρος της διαδικασίας της τουρκικής ένταξης στην Ε.Ε).

Κλείνοντας, σύμφωνα με τα παραπάνω στοιχεία και την μελέτη των οικονομικών και κοινωνικών δεικτών της παρούσας εργασίας συνεπάγεται πως η προοπτική της τουρκικής ένταξης στην Ενωμένη Ευρώπη, με βάση τις σημερινές συνθήκες κρίνεται ιδιαίτερα δύσκολη και απαιτεί σημαντικές μεταρρυθμίσεις και διαρθρωτικές αλλαγές. Η μακρά διάρκεια των διαπραγματεύσεων, οι κοινωνικές ανισότητες, οι σχέσεις με τα γειτονικά της κράτη, το αβέβαιο οικονομικό και πολιτικό κλίμα τόσο σε τοπικό όσο και σε παγκόσμιο επίπεδο, η δημοσιονομική διαφάνεια και αξιοπιστία, το μεταναστευτικό ζήτημα και ο ενεργειακός τομέας σε συνδυασμό με την αρνητική στάση έναντι της τουρκικής ένταξης πολλών Ευρωπαίων πολιτών και ηγετών αποτελούν ορισμένα από τα πολλά σημεία τριβής της τουρκικής ένταξης. Συνεπώς, αποβαίνει πιθανότερη η σύναψη μιας προνομιακής σχέσης συνεργασίας παρά η πλήρη ενσωμάτωση της Τουρκίας στη Ε.Ε., καθώς υπάρχουν πολλά ζητήματα που δεν έχει σημειωθεί η απαραίτητη πρόοδος που επιβάλλουν τα ευρωπαϊκά μεταρρυθμιστικά πακέτα, αλλά ούτε διαφαίνεται κάποια θετική μελλοντική εξέλιξη.

Βιβλιογραφία

Ξένη βιβλιογραφία

- Aksu K., *Turkey-EU Relations: Beyond membership; army, religion, and energy*. Doctoral thesis, Goldsmiths, University of London, 2015
- Alpan, B. Z., “*Europe-as-hegemony” and discourses in Turkey after 1999: what has ‘Europeanization’ got to do with it?*” *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 16(1): 68–85, 2014
- Archick K, Morelli, V. *European Union Enlargement*, CRS Report for Congress, Foreign Affairs, Defense and Trade Division, 2006
- Arikan, H. *An Awkward Candidate for EU Membership*, Aldershot: Ashgate, 2003
- Aydın-Düzgit, S., *European security and the accession of Turkey: identity and foreign policy in the European Commission*. *Cooperation and Conflict* 48 (4): 522–541, 2013
- Aydın-Düzgit, S. and A. Kaliber., *Encounters with Europe in an era of domestic and international turmoil: Is Turkey a De-Europeanising candidate country?*, *South European Society and Politics*, 21(1): 1-14, 2016
- Aydin S. and Keyman F., *European Integration and the Transformation of Turkish Democracy*, CEPS EU- Turkey Working paper 2, 2004
- Bajek J., Fabris N., Galic J., Mitrovic, S. and Spacic, M., *SWOT analysis of Serbia and Montenegro’s accession to the EU*, *Journal of transition studies review*, 2005
- Balta P., E, ‘*Beyond Military Tutelage: Turkish Military Politics and the AKP Government*,’ Plymouth: Lexington Books, 2013
- Barysch, K., *The economics of Turkey’s accession*, Center for European Reform (CER) essays, 2005
- Barysch, K., Grabbe, H., Everts, S., *Why Europe should embrace Turkey*, Center for European Reform (CER) essays, 2005
- Barysch, K., *Deepening, widening and prospects for Turkish membership*, Center for European Reform (CER), paper for the 6th Turkey- EU Membership observatory, Istanbul, 2006
- Barysch, K., *Turkey’s role in European energy security*, Center for European Reform (CER) essays,
- Birand A., ‘*The Generals Coup in Turkey; An Inside Story of 12 September 1980*,’ London: Brassey’s Defence Publishers, 1987
- Burak A., *Turkey’s New European Era: Foreign Policy on the Road to EU Membership*, 2015
- Cagaptay S, ‘*Sarkozy’s Policy on Turkey’s E.U. Accession: Bad for France?*,’ The Jewish Policy Center, 2015

- Cakmak C., *Human Rights, The European union and Turkey*, Turkish Journal of International Relations, 2003
- Canan-Sokullu, E. Ş., *Turcoscepticism and threat perception: European public and elite opinion on Turkey's protracted EU membership*. South European Society and Politics, 16(3): 483–497, 2011
- Casanova J., *'Religion, European Secular Identities, and European Integration'*, Cambridge, 2006
- Cebeci, M., *De-Europeanisation or Counter-Conduct? Turkey's democratisation and the EU*, South European Society and Politics, 21(1): 119-132, 2016
- Coppenger M., *Moral Apologetics for Contemporary Christians: Pushing Back Against Cultural and religious Critics*, Nashville and Tennessee: B&H Publishing Group, 2011
- Davison A., *Turkey, a "Secular" State?: The Challenge of Description*, The South Atlantic Quarterly, 2003
- Davutoglu A., *Strategic Depth: Turkey's International Position*, Istanbul, 2010
- Domanig S., *The Turkish Accession to the European Union: Mutually beneficial?*, Centre for Economic and Foreign Policy Studies, Institute of public affairs, research report - policy papers, 2007
- Dsouza H, *The Age of Neo-Imperialism: essays on contemporary global history*, Bloomington, 2014
- Emek U, *Turkish experience with public private partnerships in infrastructure: Opportunities and challenges*, Hacettepe University, Turkey, 2015
- Emerson M., Tocci N., *Turkey as Bridgehead and Spearhead - Integrating EU and Turkish Foreign Policy*, Center for European Policy Studies(CEPS) EU – Turkey working paper 2, 2004
- Eralp, A., *Turkey in the enlargement process: from Luxembourg to Helsinki*, Centre for European Studies, Department of International Relations, Middle East Technical University working paper 8 , Ankara, 2000
- Eralp, A., *Temporality, Cyprus problem and Turkey- EU relationship*, Center Of Economics and Foreign Policy Studies, Discussion Paper Series, 2009
- Erzan R. and Kiririsci K., *Turkish Immigrants in the European Union: Determinants of Immigration and Integration*, New York, 2008
- European Commission, *Turkey 2019 Report*, Commission Staff Working Document, 5 2019
- European Commission, *Issues Arising From Turkey's Membership Perspective*, Commission Staff Working Document, 6 2004

European Commission, *Communication from the Commission to the European parliament and the council. Enlargement strategy and main challenges 2008-2009*, 2008

European Council, *Conclusions of the Presidency*, Copenhagen, 21-22 June Brussels: General Secretariat of the Council, 1993

European Council, *Presidency Conclusions*, Luxembourg, 12-13 December, 1997

European Council, *Presidency Conclusions*, Laeken, 14-15 December, 2001

Euwals, R., Dagevos, J., Gijsberts, M., Roodenburg, H., *Immigration, Integration and the Labour Market: Turkish Immigrants in Germany and the Netherlands*, IZA discussion paper, 2007

Faucompret E. and Konings J., *Turkish Accession to the EU: Satisfying the Copenhagen Criteria*, New York: Routledge, 2008.

Fraser C., Rhein E., *Turkey - Ready for the EU?*, European Policy Centre (EPC) Issue Paper 16, 2004

Gerhards, J. and S. Hans., *Why not Turkey? Attitudes towards Turkish membership in the EU among citizens in 27 European Countries*. *Journal of Common Market Studies* 49 (4): 741–766, 2011

Grabbe, H., *From Drift to Strategy: why the EU should start accession talks with Turkey*, CER essays, 2004

Greenwood D., *Turkish Civil-Military Relations and the EU: Preparation for Continuing Convergence*, Centre for European Security Studies, the Netherlands, 2005

Gürkan, S., *The role of the European Parliament in Turkey-EU relations: a troublemaker or a useful normative actor?*, *Southeast European and Black Sea Studies*, 18(1): 107-125, 2018

Hannay D., *Cyprus, Turkey and the EU: Time for a sense of proportion and compromise*, Center For European Reform (CER) Policy Briefs, 2006

Heper M., *Islam, Polity, and Society in Turkey: A Middle Eastern Perspective*, *Middle East Journal*, 1981

Hug A., *Turkey in Europe: The economic case for Turkish membership of the European Union*, The Foreign Policy Center, 2008

Hughes K., *Turkey and the European Union: Just Another Enlargement? Exploring the Implications of Turkish Accession*, Europe working paper on the occasion of the Turkey's EU end-game, 2004

Hunter S., *Islam, Europe's second religion : The New Social, Cultural and Political Landscape*, Center for Strategic and International Studies, Praeger Publishers Westport, London, 2002

- Jacoby T., *For the People, Of the People and By the Military: The Regime Structure of Modern Turkey*, Political Studies, University of Manchester, 2003
- Jenkins G., *Political Islam in Turkey: Running West, Heading East*, Palgrave Macmillan, 2008
- Jenkins P., *God's Content: Christianity, Islam, and Europe's Religious Crisis*, Oxford University Press, 2007
- Kalin Y., Colonel, L., *The implications of EU admittance of Turkey on Turkish EU relations and Turkish - US relations*, USAWC Strategy Research Project, 2008
- Karlsson I., *Turkey's Cultural and Religious Heritage- An Asset to the European Union*, Center For European Policy Studies (CEPS), 2004
- Karlsson I., *'Turkey and the EU -Turks in the EU'*, Copenhagen University, 2010
- Keyman E. and Aydin-Duzgit S., *'Transforming Turkey-EU relations: Ground for Hope'*, IAI Research Papers, May 2013.
- Kip-Barnard F., *Post-Cold War and the Turkey-EU*, Ankara, 2003
- Köker, H. L., *Making sense of Turkey's transition from democracy*, Southeast European and Black Sea Studies, 19:1, 195-200, 2019
- Koliopoulos C., *'The Strategic Implications of Turkey's EU Membership'*, Plymouth: Lexington Books, 2008
- Koc, M., *Food Banking in Turkey: Conservative Politics in a Neo-Liberal State*, Palgrave Macmillan, Second edition, 2014
- Kuru A., *Secularism and State Policies toward Religion The United States, France, and Turkey*, New York: Cambridge University Press, 2009
- Levin P., *Turkey and the European Union: Christian and Secular Images of Islam*, New York, 2011
- Littoz-Monet P, *Turkey and the European Union -The implications of a specific enlargement*, IIRI/KIIB papers, Royal Institute of International Relations In Brussels, 2005
- Morelli V., *European Union Enlargement: A status report on Turkey's accession Negotiations*, Congressional Research Service, 2009
- Muftuler- Baç M, *Backsliding in judicial reforms: domestic political costs as limits to EU's political conditionality in Turkey*, Journal of Contemporary European Studies, 27(1): 61-76, 2019
- Müftüler-Baç, M. and A. E. Cicek., *A comparison of the European Union's accession negotiations with Bulgaria and Turkey: the role of bilateral issues*, Journal of Contemporary European Studies, 25(2): 180-196, 2017
- Muftuler-Baç M. and Stivachitis Y., *Turkey-European Union Relations: Dilemmas, Opportunities, and Constraints*, Plymouth, 2008.

- Morris C., *The New Turkey: The Quiet Revolution on the Edge of Europe*, London Grant Books, 2005
- Narbone L. N., Tocci N., *Running around in circles? The cyclical Relationship Between Turkey and The European Union*, Journal of Balkan and near eastern studies, 2007
- Nugent N., *The EU's Response to Turkey's Membership Application: Not Just a Weighing of Costs and Benefits*, Journal of European Integration, 2007
- Obama B., *A message from Barack Obama*, Turkey in Europe, 2009
- Official Journal of the European Communities, Vol. 16, No. C113/4, Dec. 24, 1973, (<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=OJ:C:1973:113:FULL&from=EN>)
- Official Journal of the European Communities, No. C113/4, Dec. 24, 1973, (<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=OJ:C:1973:113:FULL&from=EN>),
- Petkova L., *Turkey's EU membership and the Public Opinion*, Central and Eastern European watch, Despite borders, 2008
- Phinnemore, D. and E. İçener., *Holding the door half (?) open: the EU and Turkey 10 years on*, Journal of Contemporary European Studies 24(4): 446–462, 2016
- Phinnemore, D. and E. İçener, *Holding the door half (?) open: the EU and Turkey 10 years on*, Journal of Contemporary European Studies, 2016
- Regular Report from the Commission on Turkey's Progress Towards Accession, 1998,
- Raunio T., *Second Rate Parties: Towards a Better Understanding of European Parliament's Party Groups*, New York 2000
- Report (second) of the Independent Commission on Turkey, *Turkey in Europe Breaking the vicious circle*, September 2009
- Roberts J., *The Turkish Gate: Energy Transit and Security Issues*, Centre for European Policy Studies, (CEPS) Energy EU-Turkey Working Paper 11, 2004
- Sarigil, Z., *The Turkish Military: Principal or Agent? Armed Forces and Society* 40(1): 168–190, 2012
- Smith T., *The Politics of conditionality: the European Union and human rights reform in Turkey*, Routledge, 2003
- Tapper R., *Islam in modern Turkey Religion, Politics and Literature in a secular state*, I B Tauris & Co Ltd, London - New York, 1991
- Terzi O., *The Influence of the European Union on Turkish Foreign Policy*, Surrey, 2017

- Thorp A., Taylor, C., *Turkey today, International Affairs and Defense section, Economic policy and statistics section*, House of commons, Research paper 08/90, 2008
- Tocci N., *Turkey's European Future: Behind the Scenes of America's Influence on EU-Turkey Relations*, New York University Press, 2011.
- Turhan, E., *Turkey's EU accession process: do member states matter?*, Journal of Contemporary European Studies 24(4): 463-477, 2016
- Uygun E., *The global crisis and Turkish economy, Financial Crisis and Asian Developing countries*, Third World Network publications, Malaysia, 2016
- Welfens P. J., *Just say no: regarding Turkey's bid for EU membership, think neighbor instead of family*, The International Economy, 2004.
- Wolfgang Q., Wood S., *EU Member Turkey? Preconditions, Consequences and Integration Alternatives*, Forost Arbeitpapier, 2004
- Yaka, Ö., *Why Not EU? Dynamics of the changing Turkish attitudes towards EU membership*, Journal of Contemporary European Studies, 24(1): 149-170, 2016
- Yavuz M. H., *Secularism and Muslim Democracy in Turkey*, New York, 2009
- Yavuz M. H., *Islam and Europeanisation in Turkish Muslim socio-Political Movements*, New York, 2006
- Yavuz M. H., *Islamic Political Identity in Turkey*, New York, 2003
- Yilmaz, G., *From Europeanization to De-Europeanization: the Europeanization process of Turkey in 1999–2014*, Journal of Contemporary European Studies, 24(1): 86-100, 2016
- Yordanova N., *Organising the European Parliament: The Role of the Committees and their Legislative Influence*, Colchester, 2013
- Zürcher E. J., Van der Linden H., *The European Union, Turkey and Islam*, Amsterdam, 2004

Ελληνική βιβλιογραφία

- Βερέμης Θ., *Τουρκία σήμερα*. Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 1995
- Βερέμης Θ., Ντόκος Θ., *Σύγχρονη Τουρκία, Οικονομία και εξωτερική Πολιτική*, ΕΛΙΑΜΕΠ, εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 2002
- Ευρωπαϊκή επιτροπή, *Γνώμη της Επιτροπής για την αίτηση προσχώρησης της Τουρκίας, Για την Τουρκική προβληματική γύρω από την Τ.Ε. , Βρυξέλλες, 18/12/1989, 1989*
- Καραφωτάκης, Ε., . *Σύγχρονη Τουρκική οικονομία-προβλήματα και προοπτικές, από το βιβλίο «Σύγχρονη Τουρκία- Κοινωνία, οικονομία και εξωτερική πολιτική»*, εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 2002
- Κωνσταντινίδης, Γ., *Διδακτορική διατριβή με θέμα, Συγχώνευση κεφαλαίου και παγκοσμιοποίηση στη Τουρκία*, 2007
- Μάζης, *Μυστικά ισλαμικά τάγματα και πολιτικό- οικονομικό Ισλάμ στη σύγχρονη Τουρκία*, εκδόσεις Προσκήνιο , Αθήνα, 2000
- Μούσης, Ν., *Ευρωπαϊκή Ένωση, Δίκαιο-Οικονομία-Πολιτική*, 11η αναθεωρημένη έκδοση, εκδόσεις Παπαζήση, 2005
- Νότης, Β., « *Τουρκία σήμερα* », εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 1995
- Παπαγιάννης, Δ., *Εισαγωγή στο Ευρωπαϊκό Δίκαιο*, 3η έκδοση, εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2007
- Σκουρής, Β., *Ερμηνεία Συνθηκών για την Ευρωπαϊκή Ένωση και την Ευρωπαϊκή Κοινότητα*, εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα, 2003
- Τσάτσος, Δ., *Ευρωπαϊκή Συμπολιτεία- Για μια ένωση λαών με ισχυρές πατρίδες*, εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα, 2001